

Kako bi se jednom jednostavnom definicijom racionalizirao koncept, možemo reći da održivost znači učiti živjeti u zajedničkom blagostanju sa svim ostalim ljudima, u fizičkim i biološkim granicama jedinog planeta gdje možemo živjeti: Zemlje.

Više od dvadeset autora, među kojima znanstvenici, novinari i pripadnici raznih organizacija, neizbježnim interdisciplinarnim pristupom razmišljaju i promišljaju o mnogim značenjima koncepta održivosti (i održivog razvoja): o postojećim odnosima između održivosti i pravnih, ekonomskih i socijalnih aspekta; između održivosti i ljudskih prava, mira, slobode i pravde; između održivog razvoja i ravnoteže okoliša, klimatskih promjena, prehrambene održivosti i bioraznolikosti. Te o ulozi koju svaki od nas ima u doprinosu održivosti naše zajedničke kuće.

Doprinijeli su: Sarah Barnier-Leroy, Gianfranco Bologna, Giorgia Ceccarelli, Federica Cicala, Eloisa Cristiani, Giorgio Dal Fiume, Rossano Ercolini, Alessandro Farruggia, Antonietta Giocondi, Andrea Gross Bošković, Brigita Hengl, Grammenos Mastrojeni, Giorgio Menchini, Elisa Nicoli, Antonio Onorati, Maurizio Pallante, Andrea Poggio, Emanuele Rossi, Francesca Spagnuolo, Ilija Trojanow, Marco Zupi.

do the
right(s)
thing!

I. SUSRET LJUDSKIH PRAVA

PRAVO NA MIR

— ZA ODRŽIVI PLANET —

Pravo na mir za održivi planet

I. SUSRET LJUDSKIH PRAVA

27. I. 2015.

Suradnici:

Oxfam Italia / Sveučilište u Firenci / Regija Donja Normandija
Međunarodni institut za mir i ljudska prava u Caenu
Istarska županija / Regija Toskana

Ova se knjiga izdaje uz financijsku potporu Europske unije. Sadržaj publikacije je isključiva odgovornost voditelja projekta i autora, stoga kao takva ne odražava službeno mišljenje i stavove Europske unije.

PROJEKT

Do The Right(s) Thing! Jačanje svijesti mladih Europljana o ljudskim pravima, miru i razvoju u XXI. stoljeću

PARTNERI

- ▶ Regija Toskana
- ▶ Oxfam Italia
- ▶ Sveučilište u Firenci
– Fakultet političkih i društvenih znanosti (*Italija*)
- ▶ Regija Donja Normandija
- ▶ Međunarodni institut za mir i ljudska prava, Caen (*Francuska*)
- ▶ Istarska županija (*Hrvatska*)

PRIDRUŽENI PARTNERI

- ▶ Academy de Caen
– Rectorat (*Francuska*)
- ▶ ICORN, The International Cities of Refuge Network (*Norveška*)

OPĆA KOORDINACIJA

- ▶ Ured predsjednika Regije,
Odjel za međunarodne poslove

KOORDINACIJA ZA UREĐIVANJE, IDEJNO OBLIKOVANJE I IZRADU

- ▶ Ured predsjednika Regije,
Poglavarstvo Regije Toskane

AUTORI

- ▶ Marco Zupi (POG.1)
- ▶ Emanuele Rossi
- ▶ Francesca Spagnuolo
- ▶ Eloisa Cristiani
- ▶ Sarah Barnier-Leroy
- ▶ Andrea Gross Bošković
- ▶ Brigita Hengl (POG.2)
- ▶ Gianfranco Bologna (POG.3)
- ▶ Giorgio Dal Fiume (POG.4)

KNJIGU UREDIO

- ▶ Lorenzo Luatti (*Oxfam Italia*)

S TALIJANSKOG NA HRVATSKI

JEZIK PREVELA

- ▶ Lorena Oplanić Marković

FOTOGRAFIJE

- ▶ © Jisu Mok
- ▶ Irina Fuhrmann
- ▶ Abbie Trayler-Smith
- ▶ Pablo Tosco
- ▶ Andy Hall
- ▶ Caroline Gluck
- ▶ Fatoumata Diabate per Oxfam;
FAROOQ KHAN/EPA

SURADNICI

- Istarska županija
- ▶ Anamaria Škopac Pamić
- ▶ Ana Šimić
- Sveučilište u Firenci
- ▶ Carlo Sorrentino
- ▶ Elisa Sassoli
- ▶ Jennifer Mancini
- Cospe
- ▶ Margherita Longo
- Oxfam Italia
- ▶ Federica Corsi
- ▶ Francesco Petrelli
- ▶ Selma Nametak
- ▶ Francesco Lucioni
- ▶ Elisa Bacciotti
- ▶ Areta Sobieraj

**Izdanje ostvareno uz sufinanciranje
Europske unije.**

Tiskano u ožujku 2015. godine. Tiskara
MPS d.o.o. Tiskano u 500 primjeraka.
Besplatna distribucija.

Sadržaj

▶ PREDSTAVLJANJE	
Enrico Rossi, predsjednik Regije Toskane.....	10
▶ UVOD	
Valter Flego, župan Istarske županije.....	12
▶ UVOD	
Jonas Bochet, direktor Međunarodnog instituta za ljudska prava i mir.....	14
▶ UVOD	
Roberto Barbieri, generalni direktor organizacije Oxfam Italia.....	16
▶ PRVI DIO	
Terminologija, tematike, navođenja, razvoj regulative.....	19
▶ PRVO POGLAVLJE	
Pogled u budućnost (s osvrtom na sadašnjost). „Održivost“: značenja, ideje i politički izazovi, autor Marco Zupi.....	21
▶ 1.1.	
Održivost kao očuvanje i preuzimanje odgovornosti	22
▶ 1.2.	
Šire i uže značenje održivosti.....	23
▶ 1.3.	
Interdisciplinarnost, složenost i znanost održivosti	26
▶ 1.4.	
Održivost i povijesni razvoj koncepta održivog razvoja.....	28
▶ 1.5.	
Kriteriji slabe i jake održivosti.....	31
▶ 1.6.	
Teško postignuta sinteza između subjekata promicatelja okoliša i onih koji promiču razvoj.....	34
▶ 1.7.	
Odabiri za budućnost	36
▶ Osnovna bibliografija i izvori s Interneta	38

▶	DRUGO POGLAVLJE	
	<i>Održivost i održivi razvoj. Međunarodni, EU i nacionalni pravni okvir</i>	41
▶	2.1.	
	Održivi razvoj na međunarodnoj razini, Francesca Spagnuolo	41
▶	Podrijetlo i evolucija načela	41
▶	Održivi razvoj u pravu i sudskoj praksi Međunarodnih sudova	42
▶	Novi izazovi održivog razvoja: odnos između održivosti okoliša i prehrane	44
▶	Osnovna bibliografija i izvori s Interneta	46
▶	2.2.	
	Održivost u pravom okviru Europske unije	47
▶	Geneza politike zaštite okoliša Europske unije	47
▶	Jedinstveni europski akt i naknadne izmjene i dopune Sporazuma	48
▶	Povelja o temeljnim pravima i Sporazumi na snazi. Put prema „vanjskoj projekciji“ održivog razvoja.....	50
▶	Osnovna bibliografija i izvori s Interneta	52
▶	2.3.	
	Održivi razvoj i Ustav Republike Italije.....	53
▶	Načelo održivog razvoja u Ustavu i regionalnim statutima	53
▶	Ustavna osnova načela održivog razvoja:	
	a) cilj „napretka“	54
▶	U nastavku:	
	b) održivost kao uravnoteženje.....	55
▶	U nastavku:	
	c) ograničenja gospodarskim inicijativama i vlasništvu zemljišta.....	56
▶	U nastavku:	
	d) zaštita okoliša	57
▶	Redovna zakonska regulativa i princip održivosti: pregled	58
▶	Osnovna bibliografija	59
▶	2.4.	
	Održivi razvoj u Francuskoj. Integracija međunarodnih i europskih standarda, Sarah Barnier-Leroy.....	60
▶	Sistematizacija sudske prakse vezane uz okoliš.....	61
▶	Konstantnost nacionalnih strategija održivosti	62
▶	2.5.	
	Prihvatanje i provođenje zakonodavstva u području hrane u Republici Hrvatskoj, Andrea Gross-Bošković, dr.sc. Brigita Hengl	64
▶	Sustav sigurnosti hrane u Republici Hrvatskoj	64
▶	Opća pravila sigurnosti hrane	66
▶	Primjena fleksibilnosti	67
▶	Osnivanje Hrvatska agencije za hranu	68

▶	DRUGI DIO	
	Okolišna održivost i održivost prehrane	71
▶	TREĆE POGLAVLJE	
	<i>Okolišna održivost: planetarne granice i otpornost</i> , Gianfranco Bologna	73
▶	3.1.	
	Održivost nam nalaže istinsku kulturnu preobrazbu	73
▶	3.2.	
	Ljudska prava i okolišna održivost	75
▶	3.3.	
	Otpornost i ranjivost	79
▶	Bibliografija.....	82
▶	ČETVRTO POGLAVLJE	
	<i>Brojna lica održivosti hrane</i> , Giorgio Dal Fiume	85
▶	4.1.	
	Učenje iskustvom.....	85
▶	4.2.	
	Sigurnost prehrane	86
▶	4.3.	
	Suverenitet prehrane.....	87
▶	4.4.	
	Održivost prehrane	89
▶	4.5.	
	Odgovornost potrošača.....	90
▶	4.6.	
	Proizvodni sustavi i prehrana	92
▶	4.7.	
	Održivost prehrane i bioraznolikost	94
▶	4.8.	
	Sloboda izbora?.....	95
▶	4.9.	
	Tko kontrolira sustav opskrbe hranom?	97
▶	4.10.	
	Ekonomska i društvena održivost prehrane.....	100
▶	4.11.	
	Naš izbor je bitan.....	101
▶	Više o temi	101
▶	PRILOG.....	105
▶	Obrazovni putevi, uredila Federica Cicala.....	105
▶	Projekti i inicijative.....	111
▶	Partneri	118

Predstavljanje

AUTOR: Enrico Rossi

Predsjednik regije Toskane

Godišnji Susret ljudskih prava ove godine obrađuje temu prava na mir. Radi se o uvijek vrlo aktualnoj temi, tim više ako uzmemo u obzir mnoge sukobe, ne samo u južnoj hemisferi, već i u srcu Europe.

Republikanska Italija je oduvijek težila ka miru, a isto je vidljivo iz članka 11. Ustava gdje piše: „Italija odbacuje rat kao instrument agresije na slobodu drugih naroda i kao sredstvo rješavanja međunarodnih sporova; dopušta, ravnopravno s drugim državama, ograničenja suverenosti potrebna kako bi se osigurali mir i pravda među nacijama; promiče i potiče međunarodne organizacije kojima je to cilj.“

Iako se na međunarodnoj razini raspravlja o toj temi, danas se to pravo ponovno pojavljuje u novom ruhu i prikazuju se novi aspekti koje treba uzeti u obzir kako bi se osigurao i održao trajni mir u svijetu.

Upravo je u tom duhu obrađen sadržaj ovogodišnjeg udžbenika pod nazivom Pravo na mir za održivi planet.

Potreba planiranja održivog razvoja pojavila se već 1987. godine kada je u dokumentu *Our Common Future* (Naša zajednička budućnost) Svjetske komisije za okoliš i razvoj UN-a održivi razvoj definiran kao „razvoj koji zadovoljava sadašnje potrebe bez ugrožavanja mogućnosti i potreba budućih generacija.“ Iz te definicije nastaju tekstovi prvog dijela ove knjige i na neki je način od ovoga potekla rasprava na UN-ovom samitu Rio+20. Tada se započelo s pripremama novih održivih razvojnih ciljeva – *Sustainable Development Goals*. Oni će stupiti na snagu 2015. godine.

Teži se ka ponovnom usredotočenju na zaštitu ljudskih prava, s naglaskom na izvanredne okolnosti i potrebu jačanja borbe protiv siromaštva kao glavnog sredstva rješavanja suvremenih sukoba. Moramo se prisjetiti i nedavnih nemira u arapskom kontekstu, nastalih uglavnom zbog prosvjeda protiv prekomjernih troškova hrane ili sukoba koji se povremeno javljaju u Africi, gdje još uvijek previše ljudi živi u ekstremnom siromaštvu.

Pitanje održivosti mora se ujedno istražiti s aspekta zaštite okoliša i hrane, kao što to u drugom dijelu knjige čine ravnatelj organizacije za zaštitu prirode WWF Italia Gianfranco Bologna i predsjednik World Fair Trade Organization Europe, Giorgio Dal Fiume.

Radi se o međusobno isprepletenim aspektima povezanim s našim životnim uvjetima. Članak 25. Opće deklaracije o ljudskim pravima navodi da „Svatko ima pravo na životni standard koji osigurava zdravlje i dobrobit njega samoga i njegove obitelji.“ To je cilj kojeg se svakako treba prisjetiti i u tzv. zapadnom svijetu, gdje je gospodarska kriza ponovno stvorila nepravilike i siromaštvo.

Veliko mi je zadovoljstvo da se Susret u dvorani Nelson Mandela Forum pretvorio u tradicionalan susret na kojem svake godine sudjeluje sve više mladih ljudi. To je sjajan vid promocije istraživanja predmetnih pitanja i primjene propisa Deklaracije iz 1948. godine čija načela ovom prilikom hvalimo, znajući da članak 26. Deklaracije propisuje da „obrazovanje mora biti usmjereno punom razvoju osobe i jačanju poštovanja ljudskih prava i temeljnih sloboda [...] te treba pospješiti aktivnosti Ujedinjenih naroda na održanju mira“.

Volim pomisliti da svake godine pozivamo nove mlade ljude da se priupitaju i razgovaraju o tim temama kako bi u budućnosti postali odgovorni i svjesni građani.

Uživajte u čitanju.

Uvod

AUTOR: **Valter Flego**
župan Istarske županije

Istarska županija jedan je od partnera na EU projektu „Do the Right(s) Thing!“ i s velikim ponosom i zadovoljstvom sudjeluje u realizaciji ciljeva projekta - promicanju kulture koja podržava ljudska prava, mir i globalni razvoj među mladim Europljanima radi izgradnje pravednije budućnosti bez siromaštva i konflikata. Kao dvojezična županija na čijem prostoru u skladnom suživotu zajednički borave pripadnici više naroda, svjesni smo važnosti poticanja razumijevanja i promicanja zaštite ljudskih prava među građanima, posebice među mladima kao tvorcima naše budućnosti. Presudno je obučiti ih kako da koriste svoja stajališta, glas i akcije u promociji ljudskih prava na lokalnoj i globalnoj razini. U sklopu projekta, učenicima istarskih srednjih škola pružit će se edukacija podizanja svijesti o ljudskim pravima, a ove godine u fokusu je pravo na mir za održivi planet. I „Dosje o ljudskim pravima“ pridonosi tom cilju, a Istarska županija će dati svoj maksimum kako bi što veći broj građana bio upoznat s ovom publikacijom i širio vrijednosti mira, tolerancije i nužnosti održivosti u svojoj zajednici.

Održivi razvitak je razvitak koji zadovoljava potrebe današnjice, a pritom ne ugrožava potrebe budućih generacija. Održivi razvitak ostvaruje ravnotežu između zahtjeva za unapređivanjem kakvoće života, za ostvarivanjem socijalne dobrobiti i mira za sve, te zahtjeva za očuvanjem sastavnica okoliša kao prirodnog dobra o kojima ovise i sadašnja i buduće generacije. Poštivanje načela demokracije, ravnopravnosti spolova, socijalne pravde i solidarnosti, zakonitosti, poštivanje prava čovjeka te očuvanje prirodnih dobara, kulturne baštine i čovjekova okoliša pridonose očuvanju Zemlje za održavanje života u svoj svojoj raznolikosti. Na taj se način održivi razvitak ostvaruje kroz dinamično gospodarstvo s punom zaposlenošću, ekonomsku, socijalnu i teritorijalnu koheziju, visok stupanj obrazovanosti građana, visok stupanj zaštite zdravlja i očuvanje okoliša. Nacionalna Strategija održivog razvitka Republike Hrvatske, koja je usvojena u Hrvatskom saboru 20. veljače 2009. godine identificirala je osam ključnih izazova na kojima Hrvatska mora raditi radi postizanja održivog razvitka: poticaj rasta broja stanovnika; okoliš i prirodna dobra; usmjeravanje na održivu proizvodnju i potrošnju; ostvarivanje socijalne kohezije i pravde; postizanje energetske neovisnosti i rasta učinkovitosti korištenja energije; jačanje javnog zdravstva; povezivanje; zaštita Jadranskog mora, priobalja i otoka.

Istarska županija kao jedna od najrazvijenijih hrvatskih županija mnogo truda i odgovornosti polaže u održivo upravljanje razvitkom. Na razini administracije i organizacije županije, ustrojen je Upravni odjel za održivi razvoj koji kao nositelj izrade prostornih planova osigurava i skrbi o razvoju Istarske županije u okvirima održivosti, što znači da se razvoj svih gospodarskih, turističkih, poljoprivrednih, uslužnih, društvenih, prometnih, pomorskih, infrastrukturnih i drugih strateških djelatnosti odvija uz istovremeno očuvanje i unapređenje prirode i svih sastavnica okoliša.

Mnogi EU projekti, inicijative i strategije na razini Istarske županije bavili su se upravo održivim razvojem, posebice u području energetike i obnovljivih izvora energije, očuvanju autohtonih vrsta i promicanju održive proizvodnje hrane, poticanjem očuvanja okoliša i svih prirodnih resursa.

Održivi razvitak pretpostavlja ostvarivanje tri opća cilja: stabilnoga gospodarskog razvitka, pravedne raspodjele socijalnih mogućnosti te zaštite okoliša. Ti se ciljevi, uz uvažavanje odgovornosti države na međunarodnoj razini za globalna pitanja, mogu ostvariti jedino u zajedničkoj suradnji svih dionika. Vjerujem da će i ovaj projekt i svi učenici i mladi ljudi koji u njemu budu sudjelovali, uz zajednički trud i zalaganje svih partnera, potaknuti kamenčiće promjene za sigurniju i održivu budućnost svih nas.

Uvod

AUTOR: **Jonas Bochet**

Ravnatelj Međunarodnog instituta za ljudska prava i mir

Godine 2014. obilježena je 70. obljetnica iskrcavanja i bitke u Normandiji. Obilježavanje tog povijesnog događaja održano je sa željom da se budućim naraštajima prenese sjećanje te kultura slobode i mira.

Pravo na mir, kao što je 1948. godine navedeno u članku 28. Opće deklaracije o ljudskim pravima, nije ograničeno samo na negativnu koncepciju odsutnosti nasilja ili sukoba. Potiče na poštovanje i provođenje ljudskih prava, a ne može postojati izvan okvira pravednijeg i dugoročnog razvoja.

Ove je sezone, 2014./2015., regija Donje Normandije, u suradnji s Istarskom županijom (Hrvatska) i regijom Toskanom (Italija) te uz potporu Europske komisije, angažirana u zajedničkom projektu odgoja i obrazovanja o ljudskim pravima pod nazivom *Do the Right(s) Thing!*, u kojem je Rektorat Académie de Caen potpuno uključen.

Kroz ovaj će se projekt organizirati brojne obrazovne aktivnosti o ljudskim pravima gdje će dio vezan za Normandiju provoditi Međunarodni institut za ljudska prava i mir u Caenu (2IDHP), vrlo dobro poznat po svojoj stručnosti i iskustvima u ovom području.

Naš je cilj potaknuti širenje kulture promicanja poštovanja ljudskih prava među mladima u Europi i posebice među Normandanima. U nastavku programa „Gdje su ljudska prava u svemu tome?“, koji provodi Institut od 2011. godine, ovaj će novi europski obrazovni projekt o ljudskim pravima i povezanim izazovima obilježiti susreti, rasprave i razmjene iskustva.

Tema koju su europski partneri izabrali za 2015. godine je Pravo na mir i održivi razvoj.

Osim mobilizacije od strane međunarodne zajednice, Francuska će 2015. godine ugostiti Konferenciju Ujedinjenih naroda na temu klime. Cilj obrazovnog programa o ljudskim pravima je omogućiti studentima triju partnerskih regija bolje razumijevanje novih izazova radi održavanja mira u svijetu.

Uvod

AUTOR: **Roberto Barbieri**
Generalni direktor Oxfam Italia

Posvetiti Susret ljudskih prava temi *Pravo na mir za održivi svijet* danas znači pripitati se o budućnosti globalnog razvoja uoči 2015. godine. To označava prijelaz međunarodne zajednice s ciljeva razvojne suradnje – MDG-a ili Milenijskih ciljeva razvoja – na program Održivog razvoja koji se odnosi na sve zemlje, bez obzira na razinu prihoda. Za Italiju i druge europske zemlje, to nije mala stvar: ako su u osnovi MDG-a dovodili u pitanje sustav suradnje tih zemalja, danas je za Europu prihvaćanje plana održivog razvoja ujedno i prihvaćanje politički sveobuhvatnog dosjea. To znači njegovo prenošenje svojim građanima, posebice mladima, jer će upravo oni biti akteri ove tranzicije.

Što danas znači razgovarati o održivom razvoju? Za organizaciju Oxfam Italia to je usvajanje univerzalnog plana, orijentiranog prema potrebama i sposobnostima zemalja i regija, ambicioznog i istovremeno jednostavnog uz mogućnost integracije ekonomskih, društvenih i ekoloških dimenzija temeljenih na ljudskim pravima. Spomenimo neke, počevši od dimenzije okoliša.

Danas postoji jaz između ekonomskih trendova s jedne strane te ljudi i planeta s druge, koji je mnogo veći nego prije 15 godina. Nedostaje nam potpuna integracija prirodnih granica planeta u naše razvojne politike. Oxfam smatra da bi milenijski razvojni ciljevi trebali težiti k apsolutnom odvajanju gospodarske aktivnosti od degradacije okoliša. Europa i druge zemlje trebaju se orijentirati prema razvoju uz nisku razinu emisije ugljika i to ne samo u sektoru infrastruktura i proizvodnje, već i u sektorima trgovine, investicija i financijskih sustava. Potrebno je savladati klimatske promjene kao najveći izazov s kojim će se čovječanstvo morati suočiti u bliskoj budućnosti.

Uzmimo ujedno u obzir i društvenu dimenziju razvoja. Čak i danas, međunarodna zajednica ne uspijeva definirati dosljednu viziju onoga što je potrebno kako bi se promovirala socijalna prava svih stanovnika Zemlje na minimalnoj razini. Oxfam Italia, koja se od svojeg nastanka bavi temom aktivnoga građanstva, čvrsto vjeruje da bi novi milenijski ciljevi razvoja trebali potvrditi središnju poziciju građanstva, kao jednog načina da se stvore miroljubiva društva za pravedniji svijet, u kojem se brani i promiče dostojanstvo svakog ljudskog bića. Otuda i ideja da se Susret ljudskih prava posveti ovoj temi.

Nadalje, potrebno je razmotriti ekonomsku dimenziju razvoja. Smanjenje siromaštva tijekom proteklih dvadeset godina je neosporno, iako mnogo sporije od očekivanog. Oxfam smatra da je smanjenje siromaštva u mnogim slučajevima otežano zbog povećanja nejednakosti dohotka. Sedam od deset ljudi danas živi u zemljama u kojima je jaz između bogatih i siromašnih veći nego što je bio prije 30 godina. U zemljama širom svijeta bogata manjina uzima sve veći udio prihoda svojega naroda. U Južnoj Africi, nejednakosti su veće danas nego potkraj aparthejda. U Italiji, 1% najbogatijih je bogatije od 60% stanovništva (36,6 milijuna ljudi). Rastući jaz između bogatih i siromašnih pogoršava stoljetne nejednakosti spola, kaste i religije. Mnoge studije pokazuju da u ekonomski nejednakom društvu manji broj žena pristupa visokom obrazovanju, manje je žena zastupljeno u parlamentu, a razlika u plaćama između spolova je puno veća.

Društvo Oxfam je tijekom desetljeća rada u najsiromašnijim zajednicama svijeta naučilo da siromaštvo i nejednakost nisu neizbježne ili slučajne pojave, već rezultat namjernih izbora politike. Došao je trenutak da svjetski čelnici djeluju protiv nejednakosti. Vjerujemo da je moguće prihvatiti niz globalnih i nacionalnih politika kako bi se osiguralo da prihod 40% najsiromašnijih ne bude manji od prihoda 10% najbogatijih nakon oporezivanja dohotka. U procesu izgradnje tog plana potrebni su hrabar pristup i promjene usredotočene na rješavanje uzroka velikih svjetskih izazova. Međutim, potrebno je više od retorike koja često prožima međunarodnu raspravu.

Postoji rizik od neuspjeha u ovom izazovu, no to je rizik s kojim se moramo suočiti i koji treba savladati. Organizaciji Oxfam je čast raditi svoj posao kako bi se postiglo to nastojanje.

PRVI DIO

Terminologija, tematike,
navođenja, razvoj regulative

POGLED U BUDUĆNOST (s osvrtom na sadašnjost) „Održivost“ : značenja, ideje i politički izazovi

AUTOR: Marco Zupi

Znanstveni direktor CeSPI-ja,

profesor Međunarodne ekonomske politike IUH-Bac Ha

Kada se produbljuju važne definicije i pojmovi široke upotrebe i, štoviše, širokog značenja, to jest, složeni pojmovi, dobro je imati na umu pretpostavku da riječi i jezik nikada nisu neutralni. Riječi su uvijek odraz vremena u kojem živimo, one tumače svijet oko i unutar nas, prenose duh vremena i zdrav, prevladavajući razum. Riječi nisu samo znakovi koji objektivno predstavljaju svijet.

U slučaju pojma održivosti, ova je pretpostavka posebice istinita. To je mobilni pojam velikog odjeka. Teško je vezati ga samo za jednu znanstvenu disciplinu koja slaže i strukturira znanja o svijetu. Privlačan je to pojam jer je složen, pun teorije i političke prakse. Riječ je o izrazu koji nije lako definirati. Štoviše, podmukao je jer predstavlja vrlo ozbiljne probleme i ispituje tradicionalan način pogleda na svijet i život u njemu.

„Održivost“ se stoga treba shvatiti kao „govor“, u smislu kakvom ga je opisao francuski filozof Michel Foucault. On ga definira kao skup tvrdnji što čine objekt (disciplinu, fenomen, znanje) koji nije postojao prije govora, već ga on definira i identificira. Pojam održivosti ne služi kako bi se opisali fenomeni današnjice, nego da bi se prikazala već spoznata stvarnost te on postaje sredstvom putem kojeg upoznajemo određenu istinu.

Stoga nam se čini korisnim da u uvodu ove knjige pružimo teorijski okvir riječi „održivost“, počevši od njezine definicije odnosno njezinih definicija. Predstaviti ćemo konceptualizacije na temu, povezane s povijesno-političkom evolucijom kako bi se prikazali različiti aspekti i značenja, tumačenja i, konačno, praktične implikacije političkih odluka.

I. I. ODRŽIVOST KAO OČUVANJE I PREUZIMANJE ODGOVORNOSTI

Etimološko značenje pojma održivosti dolazi od latinskog glagola *sustineo* (*sub-teneo*), s dvostrukim značenjem „držati, držati gore, ne dopustiti da padne, zadržati na svojem položaju, omogućiti da određena stvar traje ili bude postojana“, ali i „preuzeti, prenijeti na sebe, preuzeti na sebe obvezu i odgovornost.“

S jedne strane, nalazi se očuvanje i trajanje nečega što postoji u ovom trenutku i treba održavati dalje u budućnosti, dok je s druge prisutna podrška i očito nečije preuzimanje odgovornosti. Radi se o ambivalentnom pojmu i ako se udaljimo od čiste etimologije, u njemu se ujedinjuju dva svijeta: svijet objekta (svijet, priroda) koji traje i treba očuvati u vremenu, i onaj subjekta (čovječanstvo na prvome mjestu), odgovornog ili djelomično odgovornog za očuvanje svijeta.

Upućivanje na pojam očuvanja asocira na život i živa bića, tj. na noviju disciplinu konzervacijske biologije. Tek se krajem devetnaestog stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama širi ideja da je jedna od zadaća vlade očuvanje područja Zemljine površine, uz posebnu pažnju prema divljoj flori i fauni. No, tek nakon Drugog svjetskog rata, izuzetno intenzivno korištenje zemlje prisililo je američku vladu da razmotri realnu opasnost od nestanka velikih površina neobrađene zemlje. Time je koncept očuvanja staništa nastao i ostao nedorečen. Naime, gruba vizija stvarnosti teži k odvajanju ljudske vrste od ostatka prirode (u slučaju kada se ne suprotstavlja, tj. kao da nije dio prirode) i širi prilično maglovitu ideju o izravnom utjecaju ljudi na okolni prirodni svijet.

Štoviše, engleski pojam *conservation* opisuje održavanje evolucijskih procesa, tj. uklanjanje prepreka promjenama koje ulaze u dinamiku ekosustava. U tom se smislu može shvatiti kao moderno značenje i tumačenje latinskoga glagola *sustineo*. Radi se o pojmu koji se razlikuje od riječi *perservation*, što ukazuje na jednostavno održavanje statusa quo. U talijanskom jeziku, međutim, postoji veliki rizik od nepravilne uporabe prijevoda zbog značajne podudarnosti između trenutne uporabe pojmova „očuvanje“ i „zaštita“, gdje se prvi termin tumači kao čuvanje i održavanje u izvornom stanju, bez obzira na prirodne procese kvalitativnog i kvantitativnog razvoja njegovih bitnih karakteristika i svojstava. Ustvari, najdublje značenje konzervacijske biologije jest zaštita, i to samo djelomično poznatih kompleksnih evolucijskih procesa, za koje se veže i pitanje zaštite biološke raznolikosti od rizika izumiranja.

Digresija o očuvanju omogućuje nam naglasiti dodatni element pojma održivosti. Održivost je vrlo često povezana s „ekosustavom“, pojmom koji se u svojem holističkom značenju tumači kao ambijent kojem pripadamo i čiji smo sastavni dio. Nije slučajno da se „ekoodrživošću“ označava bitna sposobnost bilo kojeg sustava za održavanjem neizmijenjenih vlastitih karakteristika i svojstava u neprestanim međuosobnostima s prostorom i vremenom u kojemu se nalazi.

Vraćajući se duboko u prošlost, sve do klasične Grčke, odanost građana prema Majci Zemlji odražavala je punu jednakost između etičkog i estetskog principa, namećući odnos sklada s prirodom kao pravilo života s obzirom na to da je taj odnos pravedan i prekrasan. Takva je osobina bila zajednička većini drevnih kultura, gdje su sve mitologije predstavljale zemlju kao posrednika između ljudskog i božanskog. Postavljale su tipičnu sposobnost svijeta da se ciklički transformira kao uređivačko načelo koje treba očuvati kako ne bi došlo do promjena osjetljive Zemljine ravnoteže. Današnja ideja ekoodrživosti neizravno upućuje upravo na ta daleka načela.

I.2 ŠIRE I UŽE ZNAČENJE ODRŽIVOSTI

Održivost znači ekoodrživost? Nije nužno tako.

U vrlo specifičnom području političkog djelovanja na mikrorazini, kao što su definiranje i provedba projekata i intervencija razvojne suradnje u prilog siromašnim zemljama ili zemljama u razvoju, govorimo o održivosti kao o jednom od ključnih kriterija procjene. On je usvojen kao međunarodni standard kako bi se izrazilo empirijski utemeljeno mišljenje o uspjehu intervencije koja po svojoj definiciji teži ka promjenama.

Prema pojmovniku Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD), pojam održivosti je definiran kao „*kontinuitet dobrobiti nastalih uslijed razvojnih intervencija i mogućnosti dugoročnih koristi. Kriterij također provjerava otpornost na rizik tokova čiste koristi kroz vrijeme.*“

Održivost se u skladu s ovim značenjem ne može pripisati ekoodrživosti. Umjesto toga, naglasak prelazi s prostora gdje se nalazimo i koji zauzimamo (čovjek unutar prirode: ekoodrživost) na vrijeme kroz koje prolazimo, na tzv. kazaljku, tj. na smjer vremenskog kretanja (budućnost), jer je bitna dugoročnost pozitivnih učinaka intervencije razvojne suradnje. Na neki se način potvrđuje normativni princip u odnosu na to kakav bi svijet trebao biti u budućnosti, napuštajući pozitivno načelo da će budućnost biti nužno bolja od sadašnjosti. Na neki se način uspostavlja normativno načelo o tome kako bi trebao izgledati svijet u budućnosti. Potrebno je zanemariti pozitivno načelo da će budućnost biti bolja od sadašnjosti, odnosno dovesti u pitanje pozitivnu

dimenziju koju su imali prvo kršćani, a zatim pozitivisti (kršćansko spasenje, napredak znanosti, Marxova društvena pravda, Freudovo ozdravljenje). Time se pridaje važnost preuzimanju ljudske odgovornosti po pitanju djela kojima se gradi pozitivno viđenje budućnosti u odnosu na različite postojeće mogućnosti.

Pozitivizam je vrlo važan jer moderno načelo održivosti označava raskid sa sekularnim optimizmom o napretku koji čovjek može odrediti razumom, znanošću, tehnologijom i kontrolom nad prirodom. Sekularni je optimizam dominirao kulturom i filozofijom prosvjetiteljstva u osamnaestom stoljeću i pozitivizmom u devetnaestom stoljeću. Istovremeno, značenje održivosti (ne u smislu ekoodrživosti) kao normativnog principa o budućnosti koji treba ostvariti u izravnom je kontinuitetu s uzvišenjem uloge čovjeka u središtu svemira i evolucije (*antropocentrizmom*), koja je podržala ideju napretka kao modernizacije, dominacije prirode i evolucije ljudskih aktivnosti. Mišljenje prosvjetiteljstva da se ekonomski razvoj i napredak bitno podudaraju kočila su stroga ograničenja ekokompatibilnosti, tj. ograničenja slobode stvaranja budućnosti nametnuta ekoodrživošću. Najbolje je ponovno definirati načelo održivosti na manje obvezujući način. Nije slučajnost, dakle, da se jačanje antropocentrizma podudara s geološkom erom započetom industrijskom revolucijom, tj. s vremenskim intervalom od osamnaestog stoljeća do danas. Pavao Crutzen, dobitnik Nobelove nagrade za atmosfersku kemiju, definirao je ovaj interval kao *Anthropocene*: era u kojoj na zemlju kao skup fizikalnih, kemijskih i bioloških svojstava gdje se odvija i razvija život snažno utječu efekti ljudskog djelovanja na lokalnoj i globalnoj razini. Njihov se utjecaj na ekosustave postupno povisuje zbog deseterostrukog povećanja svjetske populacije i visoke ovisnosti o fosilnim gorivima. To rezultira značajnim izmjenama prirodnih ravnoteža, kao što su nestanak tropskih šuma i smanjenje biološke raznolikosti, prekomjerno iskorištavanje slatkih voda i ribarskih resursa, emisija velikih količina stakleničkih plinova i tako dalje.

Ako se vratimo na značenje održivosti na mikrorazini, važno je naglasiti da se sposobnost dugoročne koristi određenog projekta ili inicijative smanjila u smislu koje se jasno odnose na okoliš, ali i ostala područja. Dugoročna korist projekta označava njegovu sposobnost da ustraje, nastavi djelovati i kada više ne bude vanjskog financiranja, budući da je održiv i na sektorskoj, regionalnoj ili nacionalnoj razini. Kada govorimo o održivosti, radi se najčešće o:

1. Održivosti okoliša
2. Financijskoj održivosti
3. Ekonomskoj održivosti
4. Institucionalnoj održivosti
5. Društveno-kulturnoj održivosti
6. Tehnološkoj održivosti

Održivost okoliša u ovom užem i „ograničenom“ smislu pokazuje ima li i kako inicijativa ima negativne učinke na okoliš, i na koji se način bavi pitanjima zaštite okoliša, s posebnim osvrtom na zakonske odredbe (u Europi upućuju na takozvanu Procjenu utjecaja na okoliš – PUO i, rjeđe, na Stratešku procjenu – SEA).

Financijska održivost fokusira se na financijsku ravnotežu inicijative/projekta samo s gledišta osobe odgovorne za njegovu provedbu i upravljanje, koja mora osigurati ravnotežu između financijskih priljeva i odljeva kako bi se spriječila blokada ili neuspjeh inicijative zbog nedostatka financijskih sredstava. U praksi ovaj vid održivosti proučava neto novčani tijek koji se očekuje u budućnosti, izračun financijskih prihoda u situaciji s vanjskim financiranjem i bez njega, kako bi se dokazalo da su predviđanja za budućnost pozitivna. Pritom se uzima u obzir i teret duga koji eventualno treba smanjiti.

S druge se strane *ekonomska održivost* odnosi na cjelokupan projekt ili inicijativu, uzimajući u obzir sadašnje i buduće troškove i prihode ili dobit ekonomske ili društvene prirode pothvata, koji nisu vezani za primitke ili izdatke iz blagajne. U praksi je to mogućnost korisnika da pristupe uslugama ili proizvodima, metodama i mogućnostima pokrivanja troškova, sposobnosti da izdrže fazne razlike između ekonomske učinkovitosti i financijske obveze.

Institucionalna održivost prikazuje koliko se inicijativa provodi i razvija uz političku i administrativnu potporu institucija i/ili lokalne vlasti, posebno ove potonje. Dodatak ovoj dimenziji ponekad je bitna prisutnost povezanih vladinih politika, odnosno činjenica da su projekt ili inicijativa u potpunosti integrirani s općom strukturom javnih politika koje su u određenom kontekstu usklađene (*mainstreaming*).

Društveno-kulturna održivost fokusira se na ispunjavanje potrebe projekta ili inicijative i očekivanja ciljne skupine na koju se intervencija odnosi, te zajednice u cjelini. Konkretno, analizira uključenost različitih dijelova društva u projekt i njihovu korist, s posebnim osvrtom na žene i pitanja roda. U ovom su slučaju u središte postavljena kompatibilnost s percepcijom potreba korisnika, poštovanje i inovacija lokalnih struktura vlasti, hijerarhija, uvjerenja. Prihvatljivost različitih dionika, ciljanih skupina i korisnika intervencije je od velike važnosti, tj. sudjelovanje ljudi izravno utječe na njihovo prihvaćanje zahvata. Ono je najbolje predstavljeno tzv. punim vlasništvom (*ownership*) od strane stanovništva tamo gdje ljudi nisu viđeni kao pasivni primatelji, već kao aktivni akteri političke promjene. Pojam implicitno prelazi u koncept pravedne raspodjele uvjeta ljudskog blagostanja (sigurnost, zdravlje, obrazovanje), a time i jačanje sposobnosti i mogućnosti cijele populacije.

Tehnološka održivost podrazumijeva da je tehnološki izbor u provedbi inicijative primjeren i u skladu sa stanjem usluga (uključujući i održavanje), lokalnom kulturom, infrastrukturom, troškovima i okolišem te da korisnicima nudi mogućnost za upravljanjem uvedenim tehnologijama.

Znači, pred nama su dvije definicije održivosti: „prošireno“ značenje koje kvalificira i karakterizira održivost u smislu ekoodrživosti, s naglaskom na očuvanje svijeta te na ljudske odgovornosti, ili „ograničeno“ značenje održivosti prema šest gore navedenih dimenzija, kao u slučaju procjene intervencija razvojne suradnje.

Postoje, dakle, dva vrlo različita načina gledanja na održivost. Teorijski se danas više podupire tzv. holistička vizija ili vizija sveukupnog, sustavnog ili globalnog što je suprotno redukcionizmu, odnosno ideja da je cjelina veća od zbroja dijelova. Znači, postoje „holistička“ svojstva koja se ne mogu opisati kao sastavni dijelovi.

I. 3 INTERDISCIPLINARNOST, SLOŽENOST I ZNANOST ODRŽIVOSTI

U epistemološkom smislu, odnosno onako kako mi gledamo i poznajemo svijet, danas je na međunarodnoj razini registriran značajan intelektualni napor u smjeru tzv. *interdisciplinarnosti*. Radi se o izgradnji znanja temeljenom ne toliko na zbroju raznih stručnih spoznaja u njihovom odvojenom i fragmentiranom obliku (multidisciplinarna ili tematska znanja: bolje razumijemo ekonomsku krizu današnjice ako postavimo u sljedove ekonomska, financijska, politička, povijesna i kulturna objašnjenja), već na tumačenju koje spaja različite discipline i poznavanja, uključujući ih istovremeno na komplementaran način kako bi se otkrilo temeljno jedinstvo koje ujedinjuje napore stručnih spoznaja. Ponekad se govori i o transdisciplinarnosti, tj. usvajanju otvorene vizije gdje se različite discipline tumače principom dijaloga i diskusije kako bi se došlo do zajedničkog razumijevanja.

Napor prema interdisciplinarnosti vidljiv je u najmanje četiri područja znanja koja dijele pretpostavku da se struktura u cjelini ne smije pokušati pojednostaviti odvajanjem njezinih sastavnih komponenti, jer u stvarnosti postoje određene osobine karakteristične za tu cjelinu kao takvu. Znači, ona se može shvatiti samo promatrajući to jedinstvo.

Četiri područja znanja o kojima je riječ su teorija složenosti, istraživanja o razvoju, kulturološki studiji i znanost održivosti.

Teorija složenosti temelji se na doprinosima fizike, matematike, računalnih znanosti, inženjerstva, robotike, biologije, filozofije, psihologije, književnosti i ekonomije. Teorija kaosa sa svojim programima te upotreba neuronskih mreža (odnosno, karakteristike rada sustava milijardi živčanih stanica – neurona, koji prenose električne impulse u našem mozgu) u mnogim područjima su možda najpoznatiji primjer teorije složenosti. Studije o razvoju su grana društvenih znanosti koja prati dohodak po stanovniku siromašnih zemalja i gleda na njihove izazove u području ekonomije, politike, sociologije, prava, antropologije, zemljopisa, povijesti, demografije, medicine, inženjerstva, arhitekture, znanosti i poljoprivrednih, agroprehrambenih tehnologija te onih vezanih za šumarstvo.

Kulturološki studiji prikazuju se kao granični pristup ka proučavanju suvremenih kulturalnih fenomena primjenom književne kritike, lingvistike i semiotike, književnih istraživanja, ona masovne kulture i oblika popularne zabave, povijesti, antropologije i sociologije. Oni također donose vrlo zanimljive rezultate u vezi sa siromašnim zemljama, što je odraz utjecaja disciplina kao što su postkolonijalna istraživanja u odnosu na književnost na engleskom jeziku iz bivših kolonija i na kretanje znanstvenika porijeklom iz tih zemalja prema američkim i britanskim sveučilištima.

Znanost održivosti objedinjuje različite discipline kako bi se shvatili ciklusi materije i energije, dinamike i svojstva mreža, evolucija sustava zaštite okoliša, ekonomskih i kompleksnih, međusobno povezanih društvenih sustava, te njihova otpornost. U praksi je to nova znanstvena paradigma gdje su integrirani okolišni, tehnološki, znanstveni, ekonomski i socijalni aspekti kako bi se na inovativan način opisao odnos između čovjeka i prirodnih, ekonomskih, socijalnih i institucionalnih sustava u kojima čovjek živi. Radi se, dakle, o sintezi znanosti, koja integrira različite discipline kako bi se shvatila budućnost i podigla svijest u izborima proizvodnje i potrošnje.

U svijetu u kojem je složenost tipična karakteristika svake stvari – od globalizacije do siromaštva i mentalnog i fizičkog zdravlja – postoji opasnost od hiperspecijalizacije (shvaćene ne kao produbljenog poznavanja stručnog područja, već kao nepoznavanja svega ostaloga, rascjepkanost sposobnosti), odnosno fragmentacije koju nameće suvremenost. Drugim riječima, stručnjak („tehničar“) danas je nadležan u vrlo ograničenom području znanja, profesionalno prihvaćen i tražen na tržištu. Ovaj način bivanja u svijetu uzrokuje konfuziju. Ako hiperspecijalizacija slomi tanku nit stvarnosti, tada područja specijalističkog znanja moraju stupiti u kontakt sa složenošću stvarnosti upravo kroz dijalog i stalno sukobljavanje. Prelazi se kroz multidisciplinarno putem interdisciplinarnosti i transdisciplinarnosti.

Izazov održivosti jest kompleksan i pun interdisciplinarnosti. Posudivši slavnu klasifikaciju koja potječe iz razmišljanja o teoriji složenosti tijekom sedamdesetih godina, možemo razlikovati tri različita značenja pojma održivosti:

- 1) JEDNOSTAVNA: klasifikacija po sektorima ili „ograničeno“ značenje koje se temelji na standardiziranom i preciznom razdvajanju, kao u slučaju ekonomske održivosti gdje se dijeli na financijsku, institucionalnu i tako dalje.
- 2) KOMPLICIRANA: mišljenje da treba slagati više sektorskih komponenti njihovim zbrajanjem gdje su sve komponente potrebne, ali ne i dovoljne kako bi se objasnilo „široko“ značenje održivosti. Ovdje postoji mogućnost pružanja određenog stupnja zamjene ili kompenzacije između različitih komponenti (u smislu da se može govoriti o postizanju dobre razine održivosti ako postoji vrlo zadovoljavajuća ekonomska održivost koja kompenzira vrlo nisku razinu financijske održivosti).
- 3) SLOŽENA: kada govorimo o „proširenom“ značenju održivosti, smatra se potrebnim međusobno povezivanje skupa komponenti, ali ne na shematski način ili jednostavnim zbrajanjem. Naime, ne radi se o pronalaženju čarobnih formula koje jamče razumijevanje svijeta, već je potrebno shvatiti doprinos svake komponente nad kompletnim čitanjem stvarnosti. Prema više od 400 sveučilišta diljem svijeta okupljenih u *Association of University Leaders for a Sustainable Future* (ULSF), kako bi se upravljalo prijelazom prema održivim društvima, potrebna je duboka preobrazba načina organiziranja znanja i znanstvenih istraživanja.

I.4. ODRŽIVOST I POVIJESNI RAZVOJ KONCEPTA ODRŽIVOG RAZVOJA

Paradigma znanosti o održivosti koja je još uvijek u fazi strukturiranja i provedbe, možda je najpotpuniji pokušaj objašnjenja pojma održivosti u njegovom „širem“ smislu, tj. sinteze interdisciplinarnog pristupa složenosti. Ovaj bi se napor također mogao tumačiti kao evolucija ideje *održivog razvoja*, pojma čije je korištenje rasprostranjeno 1987. godine nakon objavljivanja izvješća *Our Common Future*. Izvješće je uredila Svjetska komisija za okoliš i razvoj (*World Commission on Environment and Development*) čija je predsjednica bila norveška premijerka Gro Harlem Brundtland. Definicija glasi: „*Održivi razvoj je razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjosti bez ugrožavanja sposobnosti i potreba budućih generacija*“.

Prethodnih je godina bilo sličnih pokušaja u istome smjeru. Primjer je Izjava na Konferenciji Ujedinjenih naroda o ljudskom okolišu u Stockholmu 1972. godine gdje se govorilo o opreznijoj pozornosti prema posljedicama ljudskog djelovanja na prirodni okoliš, određujući 26 načela o pravima i odgovornosti čovjeka u odnosu na okoliš. Definicija iz 1987. jest važna jer izravno uvodi temu prava budućih generacija, to jest onih koji još nisu rođeni, naglašavajući etički princip: odgovornost današnjih generacija prema onim budućim, koje će imati pravo živjeti u svijetu prigodnom za stanovanje barem onoliko koliko je ovaj sada. Naše generacije moraju slijediti etički imperativ za očuvanjem i povećanjem resursa (smanjenjem disipacije i potrošnje, korištenjem obnovljivih izvora energije) kako bismo budućim generacijama predali svijet s barem istim potencijalom s kakvim smo ga primili. Ova definicija ne odnosi se eksplicitno na okoliš kao takav, već je kvaliteta okoliša preduvjet za ispunjenje dobrobiti ljudi te središte rasprave prelazi s potreba na resurse te način njihova korištenja kako se budućnost ne bi dovela u pitanje. Pritom su potrebe u centru mnogih takvih ekonomskih teorija razvoja, a odnose se na političku ekonomiju kao znanost o ljudskom ponašanju pred nužnošću zadovoljavanja materijalnih potreba ograničenim resursima, s ciljem da prikažu najučinkovitije načine i načela djelovanja koja bi se mogla slijediti za optimizaciju materijalnog blagostanja.

Zapravo, ova definicija, objašnjavajući ideju *međugeneracijske pravednosti*, podrazumijeva potrebu da sve generacije zadovolje svoje potrebe, posebno najugroženije skupine stanovništva, počevši od onih u najsiromašnijim zemljama. Dakle, koncept održivog razvoja implicira ideju *međugeneracijske pravednosti*. Na taj se način pokazala povezanost između siromaštva i degradacije okoliša, gdje je jedna uzrok i rezultat druge.

Definicija održivog razvoja je imala velik uspjeh, vjerojatno zato što je, iako bogata sadržajem, bila dovoljno neodređena za široki konsenzus. Radi se o privlačnom pojmu, jer postavljanjem održivosti kao atributa (*održiv*) gdje je napredak čovječanstva povezan s ekonomskim rastom (razvojem) postajao bezopasan ili na neki način ukrotiv. Znači, potreban ali djelomičan ispravak razvojnih politika, bez potrebe njihove potpune izmjene.

Godine 1992., na Konferenciji Ujedinjenih naroda o okolišu i razvoju u Rijiju de Janeiro, održivi razvoj definiran je kao „*poboljšanje kvalitete života, bez prekoračenja prihvatnog kapaciteta ekosustava*“, gdje prihvatni kapacitet označava maksimalan broj pojedinaca životinjskog ili biljnog porijekla koji mogu opterećivati ekosustav na neodređeno vrijeme, bez smanjenja njegove produktivnosti. Konferencija u Rijiju 1992. godine pamti se i danas zbog zamaha u korist održivog razvoja i ambicioznog pristupa s ciljem nerazdvojne integracije gospodarstva, društva i okoliša. Zapamćena je također zbog postavljanja dugoročnog političkog procesa, temeljenom na Međunarodnim konvencijama (Konvencija o biološkoj raznolikosti, Okvirna konvencija o klimatskim

promjenama i Konvencija o suzbijanju dezertifikacije), osnivanja Posebne komisije (Komisija za održivi razvoj Ujedinjenih naroda), a posebno zbog odobrenja detaljnog akcijskog plana za održivi razvoj na globalnoj, nacionalnoj i lokalnoj razini s najvećim mogućim uključivanjem svih dionika (*stakeholder*) koji djeluju na područjima (Program 21: program djelovanja za 21. stoljeće).

Godine 1997. održana je Svjetska konferencija o klimatskim promjenama i pokrenut je Kyotski protokol o ukupnom smanjenju emisija stakleničkih plinova do 2012. godine u odnosu na 1990. Istovremeno je *International Institute for Sustainable Development* (Međunarodni institut za održivi razvoj) povezo održivost s prirodnom posljedicom održivog razvoja te opću definiciju razvoja: ideja održivosti je prisutnost potrebnih značajki koje ljudi, njihove zajednice, organizacije i okolni ekosustav žele u dugom vremenskom razdoblju. Razvoj je proširenje ili izgradnja potencijala kako bi se društvo dovelo u bolje stanje glede kvalitete i kvantitete (gdje se ekonomski rast odnosi samo na kvantitativno povećanje proizvedenog ekonomskog bogatstva), a održivi razvoj je naveden u definiciji predloženoj u Izvješću Brundtland kojoj se dodaje da održivi razvoj nije nepromjenjivo stanje harmonije. Radi se, znači, o procesu u kojem su iskorištavanje resursa, smjer ulaganja, orijentacija tehnološkog razvoja i institucionalne promjene u skladu sa sadašnjim i budućim potrebama. To nije jednostavan proces i zahtijeva teške odluke. U konačnici, dakle, održivi razvoj ovisi o političkoj volji.

Amsterdamski sporazum Europske unije 1997. godine preuzeo je model triju faktora održivog razvoja: prirodni resursi, ekonomski napreci i društvene institucije koji, uz društvenu koheziju i mir, potvrđuju samu održivost.

Godine 2001. u Göteborgu Europska unija je odobrila održivu strategiju u čiji je centar postavila klimatske promjene i čistu energiju, javno zdravstvo, demografske promjene i migracije, upravljanja prirodnim resursima, siromaštvo i razvoj u svijetu.

Godine 2002., povodom Svjetskog samita Ujedinjenih naroda o održivom razvoju održanom u Johannesburgu, održivi razvoj smatra se jedinim načinom za postizanje rasta koji će uzeti u obzir ekonomske, ali i društvene i ekološke aspekte, kako bi se odredila najbogatija, ali istovremeno što pravednija društvena struktura te na taj način poštovala prava budućih generacija.

1.5. KRITERIJI SLABE I JAKE ODRŽIVOSTI

U području proučavanja razvoja, suprotstavila su se dva alternativna načina tumačenja održivog razvoja.

S jedne strane, tu su zagovornici prevladavajuće ekonomske teorije prema kojoj prioritet mora uvijek biti na gospodarskom rastu, s naglaskom na modelu racionalnosti *homo economicusa* i dajući prednost sadašnjosti u odnosu na budućnost. Prema eko-kompatibilnosti, Zemlja i sve što je s njom podređeno prolaznosti vremena, stalno se mijenja. Iz tog razloga treba osigurati budućim generacijama da se zbroj raznih „kapitala“ neće smanjiti. To ne isključuje mogućnost neto gubitka prirodnih resursa (poput šuma), gdje zahvaljujući tehnologiji načelo zamjene dopušta drugačiju kombinaciju čimbenika što će osigurati veće zadovoljavanje potreba uz manje korištenje prirodnih resursa, ali, primjerice, s više financijskoga kapitala na raspolaganju. U praksi, prirodni kapital može biti zamijenjen umjetnim kapitalom (kao što su strojevi) u korist tehničkog napretka.

Prema klasičnoj klasifikaciji, tri su proizvodna čimbenika koja pridonose gospodarskom rastu: priroda (zemlja, voda, šuma itd.), rad i kapital, u svojim različitim dimenzijama:

- ▶ Fizički kapital, čine ga sredstva za proizvodnju, strojevi, radni alati
- ▶ Kapitalna infrastruktura, odnosno osiguravanje sredstava komunikacije (ceste, željeznice, telekomunikacijski sustavi), koja olakšava razmjenu dobara, usluga i ljudske djelatnosti
- ▶ Financijski kapital, odnosno brzorješivo bogatstvo kao novac i vrijednosni papiri
- ▶ Ljudski kapital, koji proizlazi iz ulaganja u znanja i obrazovanje
- ▶ Društveni kapital, jednak vrijednosti nematerijalne imovine kao odnos povjerenja između pojedinaca i institucija u sklopu istoga gospodarstva, članstvo u raznim organizacijama, solidarnost i društveni odnosi između pojedinaca i obitelji koje čine društvenu jedinicu, mreže međuljudskih odnosa temeljenih na načelima uzajamnosti i uzajamnog priznavanja povećavajući snagu gospodarskog sustava.

Ovaj pristup često zanemaruje faktor prirode vjerujući da gospodarski rast ovisi o povećanju kapitala (fiksno i financijskog) i rada te dodatnog tzv. preostalog faktora, koji objašnjava sve ostalo. Uglavnom se poistovjećuje s tehničkim napretkom. Bitno je da ne dođe do istovremenog pogoršanja svih čimbenika proizvodnje. Prema tom mišljenju, vrijedi *kriterij slabe održivosti*, gdje ne bi imao smisla konzervatorski pristup jer očuvanje prirodnih resursa nije samo sebi svrha. Drugim riječima, načelo održivosti ne zahtijeva da se prirodni kapital ne smanjuje, u mjeri gdje se njegovo smanjivanje zamjenjuje povećanjem fizičkog i ljudskog kapitala.

S druge strane tu su pristaše kriterija *jake održivosti*, prema kojem razvoj, kako bi bio održiv, mora održavati nepromijenjenu (konstantnu tijekom vremena) zalihu „prirodnoga kapitala“; znači da buduće generacije imaju pravo na nasljeđivanje iste količine i kvalitete biološke raznolikosti, zemlje, mora, rijeke, jezera, šume, usluga i resursa. Radi se o *non-negotiable* pravu gdje su kompenzacije vezane za veću dostupnost drugih vrsta kapitala, kao što predlaže kriterij slabe održivosti. Ako ništa drugo, nazire se realnim scenarij stacionarnog stanja gospodarstva (razvoj bez ekonomskog rasta).

Budući da je gospodarski rast povezan s pritiskom na okoliš koji nastaje ljudskim aktivnostima proizvodnje i/ili potrošnje (ako se, na primjer, mjere emisije stakleničkih plinova i proizvodnja krupnog otpada), u posljednjih nekoliko godina odgovorom na načelo održivosti OECD je pripremio pokazatelje praćenja uzročne veze između ekonomske aktivnosti koja vrši pritisak na okoliš (*driving force*) i utjecaja na sam okoliš.

Prema empirijskim dokazima gdje je jasno kako u posljednjih nekoliko godina povećanje svjetskog BDP-a po glavi stanovnika prati još veći rast upotrebe pojedinih prirodnih resursa, uspostavila se na međunarodnoj razini ideja da je potrebno odvajanje (*decoupling*) dviju stopa rasta kako bi se osigurala održivost. To znači da, zbog ograničenih prirodnih resursa na raspolaganju, stopa rasta BDP-a po glavi stanovnika neće moći i dalje biti pozitivna, osim ako se istovremeno ne smanji stopa korištenja prirodnih resursa što je i nužan uvjet kako bi razvoj bio održiv.

Uobičajeno je razlikovati *apsolutno razdvajanje*, gdje rast BDP-a prati smanjenje pritiska na okoliš, te *relativno razdvajanje*, kada obje stope rastu, ali je stopa rasta pokazatelja pritiska na okoliš manja od stope rasta BDP-a.

Neuspjeli automatizam i spontano povezivanje gospodarskog rasta i očuvanja okoliša s jedne strane, te dokaz da tržište prepušteno samome sebi nije u mogućnosti osigurati optimalnu raspodjelu sredstava koja zadovoljavaju načelo održivosti okoliša, s druge strane, doveli su do ponovnog razmatranja teoretsko-ekonomskog sustava, tim više ako se uzme u obzir da troškove zaštite okoliša snose zajednica i ekosustav, a ne odgovorna osoba (tzv. *negativni ambijentalni vanjski učinci*), kao što je tvrtka koja onečišćava zrak svojim proizvodnim procesom, ne računajući pritom taj trošak). Počevši baš od neprikladnosti i neuspjeha na tržištu, razvijaju se *ekonomija okoliša* i *bioekonomija*. Cilj im je da se na stabilan način analiziraju interakcije između dinamike gospodarskog i prirodnog sustava, planira tehnološka inovacija i promoviraju alternativne tehnologije (*backstop tehnologije*), da se prati regenerativna sposobnost obnovljivih prirodnih resursa i nosivosti ekosustava, ili obrnuto, dio zemlje potreban populaciji kako bi proizvodila resurse koje troši i kako bi se apsorbirao otpad (tzv. *ekološki otisak*), da se razviju i implementiraju računovodstveni nacionalni zeleni sustavi (koji uzimaju u obzir stanje okoliša i prirodnih resursa), da se analizira utjecaj gospodarskog rasta na

okoliš, čine prognoze na mikro- te makrorazini (skupljajući ostavštinu poznatog eseja *The limits to growth* supružnika Meadows koji je izdao Club di Roma 1972. godine), proučava optimalno korištenje nadnacionalnih „zajedničkih resursa“ (kao rijeke i ribe iz oceana) kao i energetski intenzitet (odnosno količina energije koja se koristi po proizvedenoj jedinici BDP-a).

Raspon pozicija na terenu je širok kada je riječ o mogućim izborima: od ekstremističkih pozicija u prilog gospodarskom rastu prije i iznad svega, do pozicija vođenih primjenom kriterija slabe ili jake održivosti (zagovaranjem apsolutnog ili relativnog odvajanja) u potrazi za suživotom i posredovanjem između ciljeva gospodarskog rasta i održivosti okoliša kako bi se poboljšala kvaliteta života. Pritom treba ostati u granicama sposobnosti apsorpcije kopnenih ekosustava, sve do dostizanja pozicija koje se suprotstavljaju prvim mjestima i mogu se sažeti u slogan *degrowtha*, prema kojemu je rast BDP-a neodrživ za ekosustav, jer su prirodni resursi ograničeni.

Ovim pozicijama odgovaraju, ako se pribjegava pojednostavljenim tumačenjima, tri alternativna stajališta o potrebnim izborima: ono o *statusu quo*, koji podržava ublaženi ekonomski rast prema pravilima i tehnikama za zaštitu okoliša i određenom razinom socijalnog mira, reformističko stajalište, koje promiče promjenu u načinu života i političkog, ekonomskog i društvenog sustava, ne pripitujući pritom osnovni ustroj, te stajalište radikalne transformacije modela ekonomskog razvoja smatranog glavnim uzrokom neodrživog iskorištavanja ekosustava i rastuće socijalne nejednakosti.

S obzirom na radikalizaciju rasprave, ispravno čitanje nagađanja i znanstvenih teorija prema probabilističkom pristupu (a ne ideološkom) ne može opravdati politički nerad. Kod političkih odluka u ekonomskom, ekološkom i zdravstvenom sektoru, gdje postoje oprečni stavovi o smjernicama koje treba usvojiti i gdje su dostupni znanstveni podaci rijetki ili nejasni, često se poziva na *načelo predostrožnosti* ili oprez. Ovaj je princip usvojen u slučaju ozonske rupe, genetski modificiranih organizama (GMO) i tzv. kravljeg ludila. Kao što je navedeno u Priopćenju Europske komisije o načelu predostrožnosti, „*odgovorni moraju biti svjesni stupnja neizvjesnosti povezanog s rezultatima evaluacije raspoloživih znanstvenih informacija ... Suditi što je razina „prijvatljivog“ rizika za društva je politička odgovornost.*“

I.6. TEŠKO POSTIGNUTA SINTEZA IZMEĐU SUBJEKATA PROMICATELJA OKOLIŠA I ONIH KOJI PROMIČU RAZVOJ

Koncept održivosti bio je i ostaje široko obrađivana tema u ekonomskoj, ekološkoj literaturi i onoj istraživanja razvoja.

S teorijskog i metodološkog pogleda, značajne napore napravile su različite discipline u većoj mjeri vezane za održivost, ekokompatibilnost i održivi razvoj, međusobno ujedinjene ovim pozivom k integraciji i interdisciplinarnoj sintezi.

Izgradnja potpuno interdisciplinarnog znanja je cilj kojemu treba težiti u praksi, a on je otežan kulturnim otporom, distorzijama, znanstvenim identitetima te korporativnim stavovima različitih disciplina, izloženih iskušenju priželjkivanja vlastitog primata.

Ako definicija održivosti razvoja u pozadini ima biocentričnu perspektivu gdje je potvrđen primat ekosustava i, s druge strane, definicija održivog razvoja u pozadini ima antropocentričnu perspektivu koja potvrđuje primat društveno-ekonomskog sustava, tada nije jednostavno provesti načelo izgradnje integrirane paradigme. Ova potonja bi trebala pridati jednak status međusobno povezanim dimenzijama društvene jednakosti, gospodarskog razvoja i održivosti okoliša, koje je potvrdila Europska unija od Göteborga pa nadalje.

Ethan Schoolman je učinkovito prikazao ovaj problem putem bibliometrijske analize članaka objavljenih 2012. godine u časopisu *Sustainability Science*. Radi se o analizi članaka izašlih u časopisima gdje se koristi standardizirani sustav kontrole znanstvene kvalitete temeljen na procjeni u izvedbi stručnjaka tog područja (*peer review*). Analizirano je oko 16.500 časopisa objavljenih između 1996. i 2009. godine, uzimajući u obzir članke koji su uključivali riječ „održivost“ u naslovu ili kao ključnu riječ. Rezultat istraživanja pokazuje da, čak i za one članke gdje se izričito spominje održivost kao ključna riječ, *cross-reference* između triju čimbenika znanosti održivosti (okolišni, društveni i ekonomski) jest rijetka. To se posebno odnosi na članke objavljene u znanstvenim časopisima o okolišu, od kojih samo 25 posto navodi i druge članke objavljene u časopisima društvenih znanosti i 10 posto navodi članke objavljene u ekonomskim časopisima. Većina publikacija o „održivosti“ su objave iz područja zaštite okoliša, ali uglavnom se radi o jednotematskim člancima, mnogo više nego je to običaj u časopisima društvenih i ekonomskih znanosti.

Loša navika disciplinske samoreferencijalnosti zbog bahatosti ili puke neupućenosti u zbivanja ostalih disciplina ograničava sazrijevanje završenog procesa prevladavanja disciplinskih granica.

Konačni je cilj integriranog i organskog pristupa trenutno vrlo daleko. Sam cilj znači staviti u stalni odnos (koji nije hijerarhijski i nadmoćan) društvenu domenu određenog teritorija s odgovarajućom gospodarskom strukturom, njezinom političkom organizacijom i ekosustavom.

Dimenzija okoliša se ne može više generički raščlaniti u smislu *blage poprečnosti*, kao što je do sada bilo u međunarodnoj razvojnoj suradnji (tzv. *cross-cutting*). No, s obzirom na njezin rastući značaj u odnosu na klimatske promjene i posljedice politika prilagodbe i ublažavanja, ne treba ni riskirati njezinim postavljanjem kao prioritetnog programa u konkurenciji s programom razvojne suradnje.

Dijalog između konzervatorske kulture temeljene na središnjoj ulozi ekosustava i kulture subjekata koji se bave razvojem usmjerenom ka cilju smanjenja gospodarskog siromaštva i socijalnih nejednakosti (kombinirajući društvene i ekonomske čimbenike), ne može biti fokusiran isključivo prema redukciji rizika od sukoba između očuvanja okoliša i borbe protiv siromaštva.

Pitanje klimatskih promjena, s hitnom potrebom stabilizacije klime, poboljšanjem energetske učinkovitosti, razvojem čiste i obnovljive energije i promicanjem tehnološke revolucije te posljedični transfer tehnologije siromašnim zemljama, može postati način za rješavanje krize ekonomskog razvoja i socijalne nepravde gdje nastaju nejednakosti. Politike za povećanje učinkovitosti i uštede u korištenju energije i politike za promicanje razvoja čiste energije mogu istovremeno dati konačne odgovore glede ciljeva smanjenja ljudskog utjecaja na klimatske promjene i značajne odgovore u smislu gospodarskog i društvenog razvoja.

Jezik, osjetljivost, prioritet, vještine i metodološka postava dviju kultura, one u borbi za okoliš i one orijentirane prema razvoju, do ovdje se predstavljaju kao dva vrlo različita programa. Ciljevi kulture održivosti i ekokompatibilnosti moraju biti međusobno ispreplitanje i kontakti između dvaju programa.

1.7. ODABIRI ZA BUDUĆNOST

Tri dimenzije (ekonomska, socijalna i ekološka) održivog razvoja i održivosti u širem smislu moraju postati međusobno povezani kanali novog programa održivog razvoja, koji, kako nas podsjeća UNDP (Program Ujedinjenih naroda za razvoj u Hrvatskoj), mora biti održivi ljudski razvoj.

Politička ambicija povezana s ovim poimanjem je visoka: potrebno je osmisliti razvoj kao novi proces kompleksnih adaptivnih sustava (*complex adaptive systems*), a ne pojedinih komponenti. Znači, radi se o praćenju i vođenju razvoja i prilagodbe složenijih sustava – ekonomskih, socijalnih i ambijentalnih – promicanjem inovacija i promjena, odnosno razvoja.

Ne moramo, naravno, skrivati poteškoće. Postaviti pitanje integriranog pristupa ekonomskim, socijalnim i ekološkim aspektima razvoja ne znači automatski imati viziju odgovarajućih političkih obveza i rezultata.

Najveći izazov danas na međunarodnoj razini jest pregovaranje, čiji je cilj uspostava programa razvoja za period nakon 2015.

U sklopu Ujedinjenih naroda – tipičnog područja usmjerenog ka razvoju, nakon zahtjeva i vještina koje su stvorile program borbe protiv siromaštva, 2012. godine pokrenut je dvostruki proces. S jedne strane, približavanjem 2015. godine odnosno roka za dostizanje Milenijskih ciljeva razvoja (uglavnom društvenih), započet je proces koji je postao Programom razvoja za period nakon 2015., te će morati definirati postavke budućih razvojnih politika na međunarodnoj razini. S druge strane, uvijek u okviru Ujedinjenih naroda, ali kao rezultat ekološkog procesa povezanog s Konferencijom Ujedinjenih naroda o održivom razvoju (Rio+20) održanom 2012., započet je proces pregovora za definiranje održivih razvojnih ciljeva (*Sustainable Development Goals*, SDG).

Ova će se dva procesa morati ujediniti, a zatim sažeti u izvješću Glavnog tajnika Ujedinjenih naroda o razvojnom programu za period nakon 2015. te u definiranju konačnog sporazuma. Istovremeno treba odraditi identifikaciju ciljeva i pokazatelja koji se odnose na SDG i preuzeti posebne obveze glede resursa na nacionalnoj i međunarodnoj razini kako bi se ti ciljevi i ostvarili.

Trebat će prevladati tradicionalnu i ustrajnu sklonost rada putem paralelnih strategija gdje gotovo i nema međusobne komunikacije (*silosi*). Ukoliko će se težiti k optimizaciji kvalifikacijskih elemenata strategije samo jednog ili dvaju od tri glavna faktora, moguće su negativne posljedice ukupnog poretka.

Nemogućnost dosadašnjeg pregovaračkog procesa u davanju konkretnih odgovora ovom izazovu jest zabrinjavajuća. Ona je strukturalna i obrušava se na sve bez razlike, ali prema odgovornosti. Ne izostavlja, znači, javni i privatni sektor, neprofitne organizacije, one usmjerene očuvanju okoliša i one koje potiču razvoj.

Prijedlog duge liste ciljeva zasigurno nije zadovoljavajuće rješenje, što i dalje predstavlja nejasan sveobuhvatan program, uz to i beskoristan, jer primjenjuje silos-pristup tamo gdje se usredotočuje na previše raznovrsnih ciljeva. Rješenje ovakve vrste jest rezultat rada na temu SDG-a međuvladine radne skupine pod pokroviteljstvom Ujedinjenih naroda, *Open Working Group*, iz ljeta 2014. godine.

Nije dovoljno ni rješenje koje se opredijeli za samo jednu od tri dimenzije ili glavna faktora, stvarajući na taj način djelomičan program koji nije u mogućnosti nositi se sa složenošću i međusobnim ovisnostima održivosti. Učinkoviti prijedlog na komunikacijskom planu predstavljen je 2013. godine u časopisu *Nature* kroz rad grupe znanstvenika koje je vodio Australac David Griggs. Prijedlog se fokusira na samo nekoliko ciljeva, prividno povezujući tri glavna faktora. Zatim prelazi na specifične ciljeve vezane samo za faktore okoliša i očuvanja vitalnog sustava Zemlje. O takvom prijedlogu ovisi dobrobit sadašnjih i budućih generacija, a odbacuje ostale faktore općenito se pozivajući na milenijske razvojne ciljeve, bez uviđanja veze između ekonomskih, socijalnih, političkih, institucionalnih i kulturnih sustava te onih ekoloških i tehnoloških.

Nije opravdana više ni obaveza da se sve razvojne intervencije smatraju vezanim za kulturu održivosti okoliša kada se koncept integracije ili ambijentalne interdisciplinarnosti svodi na formalno poštovanje načela održivog razvoja, slijedeći zaštitu okoliša samo kroz sektorsku politiku posvećenu očuvanju i upravljanju ekološke ravnoteže u različitim ekosustavima. To je do sada bila prevladavajuća praksa politika razvojne suradnje.

Potrebno bi bilo, kao što se govorilo, uzajamno ispreplitanje između razvojnog programa fokusiranog na okoliš i onog na razvoj, utvrđivanjem političkog prostora slijedeći perspektivu koju je prije mnogo godina zamislio tirolski lider europskog zelenog pokreta Alex Langer. Govorio je o ekološkoj preobrazbi, istraživanju ključa ekološke politike, podvrgnute težini vrlo kompliciranog ispreplitanja društvenih, kulturnih, gospodarskih, zakonodavnih, administrativnih, znanstvenih aspekta i mjera te pitanja zaštite okoliša. Ogroman posao nagovaranja koji je trebalo ostvariti s puno strpljenja, radi ponovnog odlučnog kulturnog i društvenog osnivanja željenog društva ili zajednice. To znači postaviti u središte rast svijesti građana o vlastitoj ulozi ključnih aktera u doprinosu održivosti.

Osnovna bibliografija i izvori s Interneta

- ▶ Al Gore, *An inconvenient truth*, Rodale, New York, 2006 (trad. it.: *Una scomoda verità*, Rizzoli, Milano).
- ▶ Bologna G., *Manuale della sostenibilità. Idee, concetti, nuove discipline capaci di futuro*, Edizioni Ambiente, Milano, 2008 (II ed.).
- ▶ Castellucci L., „Sviluppo sostenibile“, in *Dizionario di Economia e Finanza*, Treccani, Torino, 2012.
- ▶ Europska komisija/Glavna uprava za okoliš, *I cambiamenti climatici: che cosa sono? Introduzione per i giovani*, Ured službenih publikacija Europskih zajednica, Luksemburg, 2009.
- ▶ Crutzen P.J., *Benvenuti nell'antropocene! L'uomo ha cambiato il clima, la Terra entra in una nuova era*, a cura di A. Parlangeli, Mondadori, Milano, 2005.
- ▶ Daly H.E., *Beyond Growth. The Economics of Sustainable Development*, Beacon Press, Boston, 1996 (trad. it.: *Oltre la crescita. L'economia dello sviluppo sostenibile*, Edizioni di Comunità, Roma, 2001).
- ▶ Davico L., *Sviluppo sostenibile. Le dimensioni sociali*, Carocci, Roma, 2004.
- ▶ Dedeurwaerdere T., *Sustainability Science for Strong Sustainability*, Université catholique de Louvain, gennaio 2013.
- ▶ Delaney T., „Editorial: Sustainability“, in *Philosophy Now*, n. 88, febbraio 2002, p. 4.
- ▶ Georgescu-Roegen N., *Bioeconomia, Verso un'altra economia ecologicamente e socialmente sostenibile*, Bollati Boringhieri, Torino, 2003.
- ▶ Griggs D. et al., „Policy: Sustainable development goals for people and planet“, in *Nature*, n. 495, 20 marzo 2013, pp. 305-307.
- ▶ Meadows D.H. et al., *The Limits to Growth*, Universe Books, New York, 1972 (trad. it.: *I limiti dello sviluppo*, Mondadori, Milano).

- ▶ Open Working Group of the General Assembly on Sustainable Development Goals, *Report on Sustainable Development Goals*, New York, agosto 2014.
- ▶ Schoolman E.D. et al., „How Interdisciplinary is Sustainability Research? Analyzing the Structure of an Emerging Scientific Field”, in *Sustainability Science*, n. 7, 2012, pp. 67-80.
- ▶ Shiva V., *Making Peace With The Earth*, Pluto Press, Londra, 2013.
- ▶ UNDP, *Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience*, New York, settembre 2014.
- ▶ World Commission on Environment and Development (Brundtland Commission), *Our Common Future*, Oxford University Press, Oxford, 1987.
- ▶ Nacionalna agencija za nove tehnologije , energetiku i održivi gospodarski razvoj (ENEA). www.enea.it
- ▶ Europska komisija – Glavna uprava za okoliš. www.ec.europa.eu/environment
- ▶ International Institute for Environment and Development (IIED). www.iied.org
- ▶ International Institute for Sustainable Development (IISD). www.iisd.org
- ▶ Millennium Ecosystem Assessment. www.millenniumassessment.org
- ▶ Talijanski portal Projekta „Greenstyle”. www.greenstyle.it
- ▶ Talijanski portal Projekta „Sostenibile”. www.sostenibile.com
- ▶ UN Environment Programme (UNEP). www.unep.org
- ▶ UN Sustainable Development Solutions Network (SDSN). www.unsdsn.org
- ▶ UN Division for Sustainable Development, Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). www.sustainabledevelopment.un.org
- ▶ World Business Council for Sustainable Development (WBCSD). www.wbcsd.org
- ▶ WWF Italia. www.wwf.it

DRUGO POGLAVLJE

Održivost i održivi razvoj. Međunarodni, EU i nacionalni pravni okvir

2.1. ODRŽIVI RAZVOJ NA MEĐUNARODNOJ RAZINI

AUTOR: Francesca Spagnuolo

Istituto Dirpolis, Scuola Superiore Sant'Anna, Pisa

Podrijetlo i evolucija načela

Održivi razvoj, shvaćen kao „razvoj koji omogućuje sadašnjoj generaciji da zadovolji svoje potrebe bez ugrožavanja mogućnosti i potreba budućih generacija“, danas se može smatrati utvrđenim načelom međunarodnog prava.

Kao što smo vidjeli u 1. poglavlju, korijeni ovog načela potječu iz 1972. godine, kada je na kraju Konferencije o ljudskom okolišu pod pokroviteljstvom Ujedinjenih naroda u Stockholmu usvojena Izjava koja je uspostavila dužnost nacionalnih vlada da teže ka kompatibilnom ekonomskom razvoju s potrebom da se zaštiti i poboljša okoliš.

Izjava je priznala temeljno ljudsko pravo „na slobodu, jednakost i odgovarajuće uvjete života, u okruženju koje omogućuje dostojanstven život i blagostanje“ (1. načelo) i potrebe za očuvanjem „Zemljinih prirodnih resursa, uključujući zrak, vodu, floru, faunu [...] za dobrobit sadašnjih i budućih generacija pažljivim planiranjem i pravilnim upravljanjem“ (2. načelo).

Kako bi se stvorila buduća strategija zaštite okoliša, smjernice nastale povodom stocholmske konferencije kasnije je preuzela i razvila Svjetska komisija za okoliš i razvoj, koju je osnovala Generalna skupština Ujedinjenih naroda 1984. godine. Rad Komisije (poznatije kao „Komisija Brundtland“ prema norveškoj premijerki Gro Harlem Brundtland koja je bila na čelu) doveo je 1987. godine do usvajanja završnog dokumenta pod nazivom *Our common future* (na hrvatskom jeziku „Naša zajednička budućnost“). U navedenom je spisu princip održivog razvoja prvi put i službeno formuliran (vidi Rješenje Generalne skupštine Ujedinjenih naroda br. 42 od 11. prosinca 1987.).

Koncept održivosti temelji se na ideji da zadovoljavanje potreba sadašnje generacije ne smije ugroziti sposobnost budućih generacija i njihovih potreba te priziva, ukratko, definiciju iz Izvješća o granicama razvoja (1972.). Ovo potonje je sastavila udruga „Club di Roma“, nevladina organizacija (NVO), kako bi skrenula pozornost javnosti na ograničenu dostupnost prirodnih resursa, predviđajući posljedice nekontroliranog ekonomskog rasta na Zemljin ekosustav.

U tom smislu, kako bi se osiguralo da se zadovoljavanje svačijih osnovnih potreba ne dogodi nauštrb okoliša, načelo se povezuje s usklađenosti između gospodarskog razvoja i zaštite okoliša. To je potvrđeno i Deklaracijom iz Rija, usvojenom tijekom konferencije Ujedinjenih naroda o okolišu i razvoju u Riju de Janeiru od 3. do 14. lipnja 1992. godine. Navedena deklaracija potvrđuje potrebu za integracijom zaštite okoliša u politike ekonomskog razvoja kojemu teže države i prepoznaje socijalnu dimenziju razvoja. Deklaracija uključuje i donošenje akcijskog plana zaštite okoliša s ciljem obavljanja konkretnih akcija vezanih za načela održivog razvoja (tzv. Program 21) te istovremeno uvodi načelo „zajedničkih, ali različitih odgovornosti“. Ovo načelo potječe iz koncepta „unutargeneracijske“ pravednosti, a implicira da „s obzirom na različite doprinose globalnoj degradaciji okoliša,“ ekonomski razvijene zemlje preuzmu dijelom odgovornost prema potrebama onih siromašnijih. Međutim, tek deset godina kasnije, na Svjetskom samitu o održivom razvoju u Johannesburgu 2002. godine, zaštita okoliša, ekonomski i društveni razvoj izričito su priznati kao bitne komponente održivog razvoja. To se nadalje odražava u završnoj Deklaraciji, u kojoj predsjednici država i vlada preuzimaju „kolektivnu odgovornost za promicanje i jačanje triju neodvojivih faktora održivog razvoja“ (v. dokument UN-a, A/CONF. 199/20, stavak 5.).

Održivi razvoj u pravu i sudskoj praksi Međunarodnih sudova

Budući da su obje deklaracije (Stockholm i Rio) „deklaracije o načelima“, one nemaju izravno obvezujući pravni učinak te iz njih ne proizlaze izvršne obveze i prava. Ipak, sadržana načela, osim što su uključena u različite dokumente planiranja (kao što je gore navedeni Program 21) smatraju se pravilima međunarodnog običajnog prava. Njih su usvojili brojni internacionalni sporazumi, uključujući Međunarodnu konvenciju o

biološkoj raznolikosti (čiji članak 2. ističe da je „održivo korištenje bioloških resursa dinamikom i tempom koji ne uključuju dugoročno smanjenje, ali istovremeno čuvaju sposobnost zadovoljenja potreba sadašnjih i budućih generacija“). Načela su prihvaćena i u Okvirnoj konvenciji Ujedinjenih naroda o klimatskim promjenama gdje se u čl. 3. navodi da države potpisnice „imaju pravo i dužnost promovirati održivi razvoj“ putem politika i mjera za rješavanje pitanja klimatskih promjena, prilagođenih njihovim posebnim uvjetima.

Načelo održivog razvoja se također primjenjuje u presudama raznih pravnih međunarodnih tijela, uključujući i Međunarodni sud pravde i Žalbeno tijelo Svjetske trgovinske organizacije (WTO). U tom se kontekstu održivi razvoj koristi u postupku uvoza kozica u Sjedinjene Američke Države uhvaćenih u nekim azijskim zemljama putem uređaja štetnih za morske kornjače. Radi se o vrsti kornjača zaštićenoj Washingtonskom konvencijom o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje flore i faune (slučaj „*United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products*“, *Report WT/DS58/AB/R*, 1999). U konkretnom slučaju, žalbeno tijelo WTO-a zaduženo za rješavanje spora između zemalja u svađi smatralo je da optimalno korištenje prirodnih resursa u skladu s ciljevima održivog razvoja (priznatog u preambuli Sporazuma osnivanja Svjetske trgovinske organizacije) može opravdati usvajanje mjera za zaštitu životinjskih vrsta u opasnosti od izumiranja, čak i ako to znači ograničenje na međunarodnoj trgovini.

U sudskoj praksi Međunarodnog suda pravde, održivi razvoj se prvi put primjenjuje u slučaju iz 1997. godine u odnosu na projekt Gabčikovo-Nagymaros za izgradnju brane na Dunavu. Tom je prigodom sud, iako nije izričito prepoznao obvezujuću prirodu načela, tvrdio da održivi razvoj znači potrebu pomirenja gospodarskog razvoja sa zaštitom okoliša. Održivi razvoj, dakle, postaje legitiman cilj razvojnih nacionalnih politika koje treba uzeti u obzir pri tumačenju i primjeni pravila sadržanih u ugovorima i međunarodnim sporazumima.

Godine 2002. Udruga za međunarodno pravo (*International Law Association*) pripremila je dokument (poznat kao Deklaracija New Delhi) s nizom načela međunarodnog prava koja se odnose na održivi razvoj. Ovaj dokument, koji su naknadno objavili Ujedinjeni narodi (UN Doc. A/57/329), oslanja se, u suštini, na načela sadržana u raznim izjavama o održivom razvoju, uključujući i one o pravednosti, racionalnom i održivom korištenju prirodnih resursa i zajedničkih ali različitih odgovornosti država.

Novi izazovi održivog razvoja: odnos između održivosti okoliša i prehrane

Dvadeset godina nakon Konferencije u Riju de Janeiru o okolišu i razvoju, države članice UN-a ponovno su se sastale u istom gradu od 20. do 22. lipnja 2012. na Konferenciji Ujedinjenih naroda o održivom razvoju pod nazivom „Rio+20“. Cilj je bio vrednovati do tada postignute rezultate i suočiti se s novim izazovima održivog razvoja, uključujući i osnivanje novih razvojnih univerzalnih ciljeva. U završnom dokumentu pod nazivom *The Future We Want* (na hrvatskom jeziku: „Budućnost koju želimo“), predstavnici nacionalnih vlada obnovili su svoje zalaganje kako bi osigurali ekonomski, ekološki i socijalno održiv razvoj. Posvetili su pozornost i pitanju sigurnosti prehrane trudeći se kako bi osigurali „pravo svakoga na pristup sigurnoj i hranjivoj hrani u dovoljnim količinama, u skladu s pravom na odgovarajuću prehranu i temeljno pravo svakoga da bude slobodan od gladi“ (v. članak 11. Međunarodnog pakta o gospodarskim pravima i članak 25. Opće deklaracije o ljudskim pravima iz 1948. godine, gdje se navodi: „Svatko ima pravo na životni standard koji osigurava zdravlje i dobrobit njega samoga i njegove obitelji, s posebnim osvrtom na prehranu“).

Tijesnu povezanost održivog razvoja, prava na hranu i, općenito, „održivosti prehrane“ nedavno su naglasile UN-ove agencije koje se bave poljoprivredom i prehranom (tj. Organizacija za prehranu i poljoprivredu – FAO, Međunarodni fond za razvoj poljoprivrede – IFAD i Svjetski program za hranu – WFP) povodom usvajanja novih ciljeva i pokazatelja. Ovi potonji su usvojeni kako bi se stvorio novi model održive poljoprivrede na temelju (1) adekvatnog pristupa hrani, (2) uklanjanja pothranjenosti, (3) održivih sustava proizvodnje hrane, (4) pristupa svim malim proizvođačima hrane proizvodnim resursima i (5) povećanja učinkovitosti sustava postproizvodnje hrane radi smanjenja rasipanja i gubitka hrane. Održivost prehrane je tu shvaćena kao sposobnost osiguranja proizvodnje i potrošnje hrane tako da istovremeno garantira poštovanje prirodnih ekosustava i kultura iz kojih hrana dolazi te pravilan unos hranjivih tvari korisnih za ljudsko tijelo (tzv. prehrambena sigurnost). U ovim okolnostima, Maria Helena Semedo, zamjenica generalnog direktora FAO-a, ističe potrebu da se navedeni ciljevi uključe u Program za razvoj nakon 2015., dodavši da „ne može postojati održivi razvoj ako se ne iskorijeni glad“.

Borba protiv gladi i ekstremnog siromaštva je ustvari već uvrštena među Milenijske ciljeve razvoja (tzv. *Millennium Development Goals*, MDGs), donesene odlukom Ujedinjenih naroda u rujnu 2000., kada je 191 predsjednik država i vlada jednoglasno odobrio Milenijsku deklaraciju (sadržanu u Rješenju Opće skupštine A/RES/55/2). Ipak, unatoč značajnom napretku u posljednjih nekoliko godina, broj ljudi koji pate od gladi i dalje ostaje prilično visok, posebno u Subsaharskoj Africi i Jugoistočnoj Aziji (UN 2014).

Sve to dok u ostalim dijelovima svijeta, uključujući Europsku uniju, oko pola hrane proizvedene svake godine završi izravno u smeću, s ozbiljnim ambijentalnim i društvenim posljedicama. Dovoljno je znati da se za proizvodnju jednoga kilograma hrane u zrak ispušta prosječno 5,5 kg CO₂, te da se za proizvodnju 30% hrane koja neće biti potrošena koristi 50% više vode za navodnjavanje.

Na raspravi o budućnosti održivog razvoja složen odnos između održivosti okoliša i prehrane očitiji je kada se uspoređi s još jednom vrlo aktualnom temom, a to je korištenje poljoprivrednih sirovina u energetske svrhe (tj. za proizvodnju biogoriva) i to onih najčešće prisutnih u ljudskoj prehrani. Navedeni se proizvodi, kao što su soja, šećerna trska, palmino ulje i kukuruz zapravo sve više i češće oduzimaju potrošnji hrane da bi se koristili u proizvodnji „čiste energije“. Ovo natjecanje između biogoriva i hrane, koju je Jean Ziegler, specijalni predavač UN-a o pravu na hranu nazvao „zločinom protiv čovječnosti“, stvara nepoželjan učinak ne samo na dostupnost hrane u ekonomski siromašnijim zemljama, već i na cijene sirovina (imajući, prema podacima Međunarodnog monetarnog fonda u 2008. godini, utjecaj od 70% na povećanje cijene kukuruza i 40% na cijene soje).

Izazov koji je pred međunarodnom zajednicom glede definiranja Ciljeva održivog razvoja kao zamjene Milenijskim ciljevima razvoja nakon 2015. godine, je dakle, uskladiti što je više moguće tri dimenzije održivog razvoja. Njih treba koordinirati ne samo s „unutargeneracijskoga“, već i „međugeneracijskoga“ gledišta. Navedeni izazov će se zapravo brinuti o ekonomskim, ekološkim i socijalnim potrebama gospodarski manje razvijenih zemalja na koje se obrušavaju negativne posljedice razvojnih neodrživih modela onih bogatijih.

Osnovna bibliografija i izvori s Interneta

- ▶ Općenito o konceptu održivog razvoja u međunarodnom pravu:
- ▶ Pepe V., „Lo sviluppo sostenibile tra diritto internazionale e diritto interno”, in *Rivista giuridica dell'ambiente*, 2002, p. 209 ss.
- ▶ Rozo Acuña E. (a cura di), *Profili di diritto ambientale da Rio de Janeiro a Johannesburg: saggi di diritto internazionale, pubblico comparato, penale ed amministrativo*, Giappichelli, Torino, 2004.
- ▶ Fois P. (a cura di), *Il principio dello sviluppo sostenibile nel diritto internazionale ed europeo dell'ambiente*, Editoriale Scientifica, Napoli, 2007.
- ▶ O pravnoj vrijednosti načela održivog razvoja općenito i u velikim međunarodnim deklaracijama o okolišu i razvoju:
- ▶ Marchisio S., „Gli atti di Rio nel diritto internazionale”, in *Rivista di diritto internazionale*, 1992, p. 582 ss.
- ▶ Francioni F., *Sviluppo sostenibile e principi di diritto internazionale dell'ambiente*, in AA.VV., *Sustainable Development and International Law*, EUI Working Paper LAW, No. 2007/28.
- ▶ Mancarella M., *Il principio dello sviluppo sostenibile: tra politiche mondiali, diritto internazionale e Costituzioni nazionali*, Voce in „Enciclopedia di Bioetica e Scienza giuridica”, Esi, Napoli, 2009.
- ▶ O odnosu održivosti okoliša i prehrane te Milenijskih razvojnih ciljeva:
- ▶ Segrè A., *Ridurre gli sprechi alimentari e aumentare la sostenibilità ambientale (e nutrizionale)*, 2012, su www.barillacfn.com
- ▶ UN 2014, *Millennium Development Goals: 2014 Progress Chart*, su mdgs.un.org
- ▶ Službene dokumente Ujedinjenih naroda moguće je naći na stranici: www.un.org/en/documents/ods/; ili, verzija na talijanskom jeziku (gdje dostupna), na stranici: www.unric.org/it/documenti-onu-in-italiano.
- ▶ Podaci iz Međunarodnog monetarnog fonda mogu se naći na stranicama: www.imf.org/external/data.htm.

2.2. ODRŽIVOST U PRAVOM OKVIRU EUROPSKE UNIJE

AUTOR: Eloisa Cristiani

Istituto Dirpolis, Scuola Superiore Sant'Anna, Pisa

Geneza politike zaštite okoliša Europske unije

Općenito, kada se govori o okolišu s posebnim osvrtom na načelo održivog razvoja, europska dimenzija ima ključnu ulogu. Pravni okvir Europske unije ima bitne karakteristike pri reguliranju pitanja koje nadilazi nacionalne granice. Naime, on je izravno primjenjiv unutar zemalja članica te na prvo mjesto postavlja njihova prava, dok se međunarodno pravo često ograničava na nedovoljno obvezujuće principe u praksi.

Korijeni politike zaštite okoliša Europske unije potječu iz zaključaka Pariškog samita 1972. godine, gdje članci država i vlada zemalja članica navode da „gospodarski rast nije sam sebi svrha, ali treba rezultirati poboljšanjem kvalitete i životnog standarda“ te se radi toga naglašava da „posebnu pažnju treba posvetiti zaštiti okoliša kako bi se napredak stavio u službu čovječanstva.“

Iako regulatorne ovlasti po pitanjima zaštite okoliša na razini Europske unije nisu izričito dodijeljene (što će se postići tek Jedinstvenim europskim aktom iz 1986. godine), na temelju ove političke težnje su, počevši s 1973. godinom, izdani Akcijski programi Europske unije vezani za okoliš. Ti su programi, unatoč tome što su bili samo „soft law“ karaktera i stoga nisu pravno obvezujući, bili prvi sa skupom načela koja su danas, kao što ćemo vidjeti, sadržana u sporazumima i temelj su održivog razvoja. Dovoljno je prisjetiti se, primjerice, „načela integracije“ koje je *in nuce* prisutno u prvom programu iz 1973. godine, i ukazuje na mogućnost procjene učinaka na kvalitetu života i prirodno okruženje svih poduzetih mjera na razini Europske unije. Važnost akcijskih programa na okoliš nije samo „politička“, jer se ustvari isticanjem potrebe za suradnjom između država članica po tom pitanju, čak i u nedostatku izričitih zakonskih osnova, tijekom 70-ih i 80-ih godina došlo do odobravanja normi „bitno“ vezanih za okoliš. Isprva korišteni instrument bio je onaj koji je dopustio „usklađivanje“ zakonodavstva kako bi se spriječilo da razni nacionalni zakoni o zaštiti okoliša dovedu do narušavanja pravila konkurencije na zajedničkom tržištu. Pojava tada rastuće osjetljivosti na pitanja zaštite okoliša, kristalizirana u Akcijskim programima, potvrdila je široko tumačenje u smislu ekoloških projekata nekih od odredbi Rimskog sporazuma iz 1957. godine gdje nije postojala specijalna odredba posvećena okolišu.

U Petom akcijskom programu pod nazivom „Za dugoročan i održivi razvoj“, koji ćemo analizirati, obavlja se svojevrsna provjera normi donesenih tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina te je riječ o 200 dokumenata o raznolikim pitanjima od zagađenja zraka, voda ili tla do sigurnosnih standarda za kemikalije, biotehnologije i procjene utjecaja na okoliš. Rezultati su bili važni, navodi se u Programu, ali ne dovoljno da bi se spriječilo sporo, neumoljivo pogoršanje općih uvjeta okoliša.

Jedinstveni europski akt i naknadne izmjene i dopune Sporazuma

Tek 1987. godine, stupanjem na snagu Jedinstvenog europskog akta (JEA), Europskoj uniji se izričito pripisuju nadležnosti u području zaštite okoliša. Jedinstveni europski akt unio je u EEZ Sporazum novi Naslov VII posvećen „Okolišu“ u tri članka: 130R, 130S i 130T, u kojima se ocrtavaju zadaci, načela i pravila postupka zaštite okoliša na razini Europske unije. JEA još ne spominje koncept održivog razvoja, ali što se okoliša tiče, povjerava Uniji ulogu „očuvanja, zaštite i poboljšanja kvalitete okoliša“, „doprinosna zaštiti ljudskog zdravlja“, „osiguranja pametnog i racionalnog korištenja prirodnih resursa.“ Nema sumnje da izricanjem tih ciljeva (nakon čega slijedi utvrđivanje triju ključnih načela djelovanja EU u području zaštite okoliša, tj. redom načelo prevencije, načelo ispravka izvora štete, načelo „tko onečišćuje taj i plaća“), a iznad svega tvrdnjom da „*zahitjevi vezani za zaštitu okoliša tvore sastavni dio ostalih politika Europske unije*“ (čl. 130R, br. 1 i 2), nastaju već preduvjeti za postojanje održivog razvoja. Ekološka dimenzija namijenjena integraciji s definiranim gospodarskim profilima razvoja, usmjerena je uvjetovanju samoga razvoja dajući mu vrlo specifičan pravac.

Sporazumom o Europskoj uniji (SEU), koji je potpisan u Maastrichtu 1992. godine, upisuje se pod slovom B jedan od ciljeva Unije, tj. „promicanje uravnoteženog i održivoga gospodarskog i društvenog napretka“, dok se na sličan način u tekstu Sporazuma o Europskoj zajednici (SEZ) među zadacima Zajednice spominje promocija „*održivog i neinflatornog rasta koji poštuje okoliš*“. Vrijedi spomenuti da je EU izvorno uključivala tri glavna faktora Europske zajednice: zajedničku vanjsku i sigurnosnu politiku, pravosuđe i unutarnje poslove. Znači, i dalje je postojala Europska ekonomska zajednica koja je izgubila svoje striktno ekonomsko značenje preimenovavši se u Europsku zajednicu odnoseći se na ostale sektore. Dakle, do Lisabonskog sporazuma, koji je 2009. godine ukinuo tu strukturu donoseći odluku o apsorpciji Europske zajednice u Uniju, koegzistiraju Sporazum o Uniji i Sporazum o Europskoj zajednici, a ponekad se u oba, kao u ovom slučaju, upućuje na održivi razvoj. Dodjeljuje se aktivnostima vezanim za okoliš vrijednost prave politike EU (čl. 3., slovo k SEZ), te se već spomenutim trima osnovnim načelima uključenim u Sporazum s JEA-om dodaje načelo predostrožnosti (čl. 130R, st. 2. SEZ). Načelo predostrožnosti priziva se ako fenomen, proizvod ili proces ima potencijalno opasne posljedice, utvrđene putem znanstvene i objektivne procjene, ako takva vrsta procjene ne određuje rizik s dovoljnom sigurnošću.

Načelo predostrožnosti omogućuje brzo reagiranje ako se radi o mogućoj opasnosti za zdravlje ljudi, životinja ili biljaka, te za zaštitu okoliša. Ustvari, ako znanstveni podaci ne dopuštaju potpunu procjenu rizika, koji bi u svakom slučaju mogao biti visok, upotreba ovog načela može opravdati, primjerice, privremene mjere sprječavanja distribucije potencijalno opasnih proizvoda odnosno njihovo povlačenje s tržišta.

Prije službene primjene u sporazumima, pojam „održivi razvoj“ pojavljuje se u nizu *soft law* dokumenata, ključnih u definiranju različitih profila gdje se koncept može pojaviti. Među njima najvažniji je već spomenuti Peti akcijski program za okoliš, za razdoblje 1993.-2000., pod nazivom „Program Europske unije za politiku i djelovanje u korist okoliša i održivog razvoja.“ Program je izrađen kao odgovor Europe na samitu u Riju de Janeiru (1992.) pozivajući međunarodnu zajednicu da razvije strategiju kako bi se društvo usmjerilo prema oblicima održivog razvoja. Program je trebao započeti taj proces utvrđivanjem ciljeva kojima su potrebne intervencije na europskoj, nacionalnoj i lokalnoj razini. U uvjerenju da samo zakonodavstvo o okolišu nije dovoljno da bi se osigurao održivi razvoj, ocrtavaju se neke teme i prioritetni ciljevi zaštite okoliša koji se do 2000. godine provode u skladu s dobro definiranim rasporedom u pet ključnih područja: industriji, energetici, prometu, poljoprivredi, turizmu. Primarni cilj programa je u tim oblastima identificirati probleme ukazujući na kratkoročne i srednjoročne ciljeve kako bi se akcijama i politikama integrirala dimenzija okoliša. Program jasno pokazuje da iz uništavanja okoliša često proizlaze i veliki troškovi za cijelo društvo, dok, naprotiv, akcija po tom pitanju „ne ometa, ali potiče ulaganja, inovaciju, konkurentnost“. Takvo planiranje intervencija nagoviješteno je već 1993. godine, ali, kao što smo već spomenuli, nije pravno obvezujuće. Međutim, presudno je jer je pokazalo put koji treba slijediti i na njega su se pozvali brojni naknadni dokumenti Europske unije. U njima je Komisija tijekom vremena provela ocjenjivanje Programa i predstavila izmjene i dopune ciljeva i prioriteta. Na europskoj se razini više puta pojavio nedvojbena element: „održivost“ nije „zauvijek“; čak i ako dođe do dobrog rezultata, ona zahtijeva stalnu prilagodbu novim podacima, novim problemima, u složenom scenariju, s bezbroj promjenjivih varijabli.

Počevši od Amsterdamske revizije 1997. godine, načelo održivog razvoja posebno se navodi među ciljevima Unije te više nije izravno povezano s politikom zaštite okoliša, već kao temelj svih politika i aktivnosti Europske unije. Ustvari, već se u uvodu Sporazuma o Europskoj uniji navodi da su države članice „odlučne promicati društveni i gospodarski napredak svojih naroda, uzimajući u obzir načelo održivog razvoja u kontekstu realiziranja nacionalnog tržišta te jačanja kohezije i zaštite okoliša.“ U 2. članku, stavku 1., kao prvi cilj Unije navodi se „promicanje gospodarskog i društvenog napretka i visoke razine zaposlenosti te postizanje uravnoteženog i održivog razvoja.“ Istovremeno u 2. članku Sporazuma o Europskoj uniji (SEU), teksta izmijenjenog u Amsterdamu, navodi se da je dužnost Europske unije „promicanje, kroz uspostavu

zajedničkog tržišta i ekonomske i monetarne unije te provedbom zajedničkih politika i akcija“, „skladnog, uravnoteženog i održivog razvoja gospodarskih aktivnosti“. Odlučujuća je činjenica da „načelo integracije“, prvotno ograničeno na pravila ambijentalnog sektora, s člankom 6. (SEU) postaje jedan od ključnih principa cjelokupnog sustava te je vrlo jasno priopćen: „Potrebe vezane za zaštitu okoliša *moraju* biti integrirane u definiciju i provedbu politika i aktivnosti Unije“, „s ciljem promicanja održivog razvoja.“ Mnogo se raspravljalo o mogućnosti da se koncept održivog razvoja shvati kao pravno načelo, a ne samo kao smjernica etičkoga karaktera, trendovski cilj koji valja slijediti ili pak metoda za postizanje integracije „prejudicijnog pitanja“ u vezi sa zaštitom okoliša u različitim razvojnim politikama. Treba podijeliti mišljenje onih koji smatraju da je načelo održivog razvoja kvalificirano kao „pravno načelo ustavne razine“ što zakonodavcu i institucijama nameće obveze i način ponašanja. Radi se o načelu održivog razvoja u okviru Europske unije zasebno navedenog nakon revizije Amsterdamskim sporazumom gdje isto nije više isključivo povezano odredbama o politici zaštite okoliša.

Povelja o temeljnim pravima i Sporazumi na snazi. Put prema „vanjskoj projekciji“ održivog razvoja

U Povelji o temeljnim pravima Unije iz 2000. godine, kojoj je europski zakonodavac dodijelio istu pravnu vrijednost Sporazuma, već se od svečanog Uvoda iznosi kako Unija „nastoji promicati uravnotežen i održiv razvoj.“ Međutim, čak i u takvom regulatornom kontekstu predviđenom da sadrži osnovne propise, ide se dalje od samih programa namjere. Naime, u članku 37. Povelje ponovno se na izraženiji način spominje da „visoka razina zaštite okoliša i poboljšanje njegove kvalitete mora biti integrirana u politiku Unije i osigurana u skladu s načelom održivog razvoja.“ Sve jasnije se, dakle, ističe neodvojiva veza između načela integracije i cilja održivog razvoja: samo u trenutku kada se zahtjevi vezani za zaštitu okoliša od samog početka uzmu u obzir pri izradi sektorske gospodarske politike, na način da se bitni različiti proizvodni procesi i razne aktivnosti unutar Unije formiraju prema njima, bit ćemo sigurni da se krećemo prema učinkovitoj primjeni održivog razvoja.

Lisabonskim sporazumom iz prosinca 2007. godine gdje se putem različitih pravila potvrđuje cilj održivog razvoja i njegova povezanost s gore navedenim načelima (čl. 3. Sporazuma o Europskoj uniji, SEU), kao što je s pravom utvrđeno, dolazi do neke vrste „vanjske projekcije“ takvog profila. SEU propisuje da „u odnosima sa svijetom, Unija podržava i promovira svoje vrijednosti i interese te pridonosi zaštiti vlastitih građana“, i isto tako „pridonosi miru, sigurnosti, održivom razvoju Zemlje [...]“ (čl. 3. n. 5).

Nadalje, u detaljnijem obliku u članku 21. SEU-a (slova d i f), gdje se navodi da akcija Unije na međunarodnoj sceni teži ka „promicanju održivog razvoja u zemljama u razvoju na ekonomskom, socijalnom i ekološkom planu, s primarnim ciljem iskorjenjivanja siromaštva“ i „doprinosu u razvoju međunarodnih mjera za očuvanjem i poboljšanjem kvalitete okoliša i održivog upravljanja svjetskim prirodnim resursima, kako bi se osigurao održivi razvoj.“

Ako je istina da se aspekt održivosti okoliša i na europskoj razini postavlja kao dominantan, prizivanje ovih članaka omogućuje nam da se podsjetimo kako je zakonodavac Europske unije ipak potpuno svjestan trostrukog profila karakterističnog za koncept održivog razvoja. Samo izgradnjom skladne ravnoteže između ekonomskog razvoja, društvenog napretka i zaštite okoliša moći će se postići konstantno poboljšanje kvalitete života i održivi rast, koji su preduvjet kako bi se budućim generacijama osigurale iste naše mogućnosti. I na kraju treba naglasiti da iz dokumenata Unije na tu temu, a osobito onih koji nisu pravno obvezujući, i što smo u više navrata istaknuli, proizlazi ne manje važan element. Unatoč novim principima uključenim u Sporazume te novim pravilima koja će osigurati „pojačanu“ integraciju dimenzija okoliša u različitim ekonomskim okruženjima, naš će razvoj teško postati održiv bez jakog sudjelovanja građana. Potrebno je ostvariti točnu informaciju o pitanjima zaštite okoliša, objasniti donesene odluke i moguća rješenja, jer samo će se tako osvijestiti zajednica i svaki pojedinac o velikoj odgovornosti za djela i propuste koji često mogu nepovratno naškoditi okolišu prejudicirajući održivost razvoja.

Osnovna bibliografija i izvori s Interneta

- ▶ Za opći uvod na temu održivog razvoja:
- ▶ Lanza A., *Lo sviluppo sostenibile*, il mulino, Bologna, 1997.
- ▶ Zakon o okolišu Europske unije, također u komparativnoj perspektivi:
- ▶ Costato L., Manservisi S., *Profili di diritto ambientale nell'Unione europea*, Cedam, Padova, 2012.
- ▶ Cordini G., Fois P., Marchisio S., *Diritto ambientale. Profili internazionali europei e comparati*, Giappichelli, Torino, 2005.
- ▶ Pillitu P.A., *Il principio dello sviluppo sostenibile nel diritto ambientale dell'Unione Europea*, in P. Fois (a cura di), *Il principio dello sviluppo sostenibile nel diritto internazionale ed europeo dell'ambiente*, Editoriale Scientifica, Napoli, 2007.
- ▶ Pepe V., *Lo sviluppo sostenibile. Tra governo dell'economia e profili costituzionali*, La Tribuna, Piacenza, 2002.
- ▶ Sporazumi, pravno važeći akti, priopćenja Europske komisije moguće je naći putem portala EUR-Lex na eur-lex.europa.eu/homepage.html.
- ▶ Također, na EUR-Lex portalu, kroz izravan pristup Službenom listu (u: eur-lex.europa.eu/oj/direct-access.html?locale=it) možete pronaći Peti akcijski program vezan za okoliš, objavljen u Narodnim novinama EU, br. C138 od 17. svibnja 1993.
- ▶ Ostale službene EU dokumente o održivom razvoju moguće je naći na: eurlex.europa.eu/summary/chapter/environment.html?root_default=SUM_1_CODED=20
- ▶ Konkretno, Priopćenje Komisije „Okoliš u Europi: Koje su smjernice za budućnost?“ koji sadrži „Globalnu procjenu politike i akcijski program Europske unije u korist okoliša i održivog razvoja“, moguće je pronaći na: ec.europa.eu/environment/newprg/pdf/99543_it.pdf.

2.3 ODRŽIVI RAZVOJ I USTAV REPUBLIKE ITALIJE

AUTOR: Emanuele Rossi

Istituto Dirpolis, Scuola Superiore Sant'Anna, Pisa

Načelo održivog razvoja u Ustavu i regionalnim statutima

Rečeno je što se podrazumijeva pod pojmom „održivi razvoj“: razvoj koji resurse raspoložive čovječanstvu ovdje i sada ne smatra neiscrpnim već potrošivim, te ih postiže omogućujući budućim generacijama zadovoljavanje vlastitih potreba zahvaljujući moralnom ponašanju generacija koje su im prethodile (ne ulazim u to radi li se o istinskim „pravima“ budućih generacija, što bih sigurno isključio u korist točnije perspektive „očekivanja“).

Općenito govoreći, u talijanskom ustavu ne nailazimo na određenu osnovu načela održivog razvoja niti je vezan za određeni period društveno-ekonomskog razdoblja u kojemu je naša zemlja živjela tijekom godina pripreme i prihvatanja Ustava, kao ni za nedostatak odgovarajuće znanstvene i kulturne razrade sustavne definicije održivosti (definicija razrađena tek mnogo godina kasnije). Riječ je o razlozima koji uz ostale objašnjavaju nezainteresiranost (samo prividne, kako će biti rečeno) ustavotvoritelja prema temi održivog razvoja.

S druge strane, u statutima regija prihvaćenim u narednom razdoblju (nakon ustavne reforme 2001. godine), pitanje je jasno navedeno. Dovoljno je naznačiti primjer Statuta regije Toskane, gdje se jasno ukazuje na održivi razvoj kao na jedan od „glavnih ciljeva“ kojima regionalna aktivnost mora težiti. Dakle, u okviru gore navedenih težnji, članak 4. donosi „poštovanje ekološke ravnoteže, zaštitu okoliša i prirodne baštine, očuvanje biološke raznolikosti“ te „poticanje gospodarskog razvoja i okruženja pogodnog za konkurentnost tvrtki, koji se temelji na inovacijama, istraživanju i obuci, poštujući načela socijalne kohezije i održivosti okoliša.“ Izrazi kao što su „ekološka ravnoteža“, „zaštita okoliša i prirodne baštine“, „očuvanje biološke raznolikosti“ i „održivost okoliša“, jasno izražavaju brigu kako bi prava sadašnjih generacija trebala biti zajamčena uz poštovanje legitimnih očekivanja budućih naraštaja. Istovremeno, izražavaju brigu da solidarnost koja je u talijanskom ustavu usko vezana za nepovrediva prava (vidi članak 2.) uvjetuje takvu solidarnost ne samo prema postojećim osobama, već i prema onim budućim.

Istim smjerom toskanskog statuta idu i drugi regionalni suvremeni statuti: kao što je primjerice 2. članak Statuta Apulije; članci 4. i 5. regije Marche, članci 5. i 6. Statuta regije Pijemonte; članak 3. regije Emilije-Romagne i drugi.

Ustavna osnova načela održivog razvoja:

a) cilj „napretka“

Vraćajući se Ustavu kroz malo dublju analizu njegova teksta, možemo naći mnoge reference koje ukazuju na duboku ukorijenjenost pitanja održivosti u njegovu tekstu.

Općenito bi se moglo reći da je cijeli Ustav projiciran u budućnost, s obzirom na činjenicu da sadrži mnoga načela koja nisu izravno primjenjiva, već zahtijevaju intervencije zakonodavca i ostalih dionika sustava: može se, dakle, reći da Ustav usmjerava budućnost, diktirajući perspektivu djelovanja te ciljeve kojima treba težiti sudjelovanjem budućih generacija.

Tome treba pridati važnost jer danas većina smatra ustav (a među njima, nažalost, i mnogo članova političke klase) skupom limita koje treba izbjegavati, ograničenja koja treba prevladati, zabrana koje treba pokušati zaobići (u najboljem slučaju). Naprotiv, priroda samog ustava/programa treba dovesti do toga da se shvati pravi i duboki smisao, na koji i sami ustavotvoritelji nastoje ukazati: ustav je program namijenjen provođenju, on je „obećana revolucija“ i svatko bi trebao sudjelovati u njegovu provođenju i održavanju. Samo ako se ustav shvati kao tekst *uzor*, a ne kao zakon *kojeg se treba paziti*, moguće je ostvariti u njemu sadržana načela prema perspektivi održivog razvoja, kako će se kasnije pokušati i objasniti.

U tom kontekstu i perspektivi vidimo i neke od principa koje valja smatrati pokazateljima postavljenih ciljeva. Želio bih podsjetiti, *in primis*, na članak 4. Ustava, a osobito na onaj dio gdje se navodi da „svaki građanin u skladu sa svojim mogućnostima i osobnim izborom ima dužnost obavljati aktivnosti ili funkciju kako bi doprinio materijalnom ili duhovnom napretku društva“. Želim naglasiti važnost tog načela: iz njega jasno proizlazi da je cilj sadašnjim i budućim generacijama *napredak*; također se navodi da nije riječ o bilo kakvom napretku, već o napretku gdje se ujedinjaju materijalna i duhovna dimenzija, jer prema mnijenju našeg ustavotvoritelja, te su dvije osobito bitne dimenzije. I na kraju, navodi se kako je dužnost svake osobe suradnja u postizanju tog cilja čije ostvarenje ovisi o nužnoj (i potrebnoj) zajedničkoj suradnji. Budući da je lako zamijeniti pojam „*napredak*“ s pojmom „*razvoj*“, shvaćamo da je prema koncepciji ustavotvoritelja on: a) cilj cijelog ustroja, b) ne može biti „integralni“ odnosno prožeti sve dimenzije osobe, c) zahtijeva suradnju svakoga kako bi se ostvarila njegova učinkovita provedba.

U nastavku:

b) održivost kao uravnoteženje

Nakon što se došlo do zaključka da je razvoj cilj kojemu svi moraju težiti, postavlja se isto tako bitno pitanje: Kako se ovaj cilj odnosi prema drugim ciljevima utvrđenim Ustavom? Ili, da budemo jasniji, kako uskladiti razvoj i aktivnosti prema cilju štiteći druge Ustavom mjerodavne vrijednosti, kao što su zaštita ljudskih prava (sadašnjih i budućih generacija)?

U tom je pogledu značajna odluka Ustavnog suda u vezi s događajem u Tarantu i aktivnosti velikog proizvodnog kompleksa. Postavljen je problem kompatibilnosti gospodarskog razvoja kojem je ta tvrtka doprinijela i zaštitite prava osoba nastanjenih u blizini tvornice: na taj je problem, ključan kako bi se shvatio koncept održivog razvoja, odgovor ponudilo rješenje broj 85/2013. U njemu se navodi da su „Sva temeljna prava zaštićena Ustavom u odnosu međusobne integracije i stoga nije moguće istaknuti jedno s apsolutnom prevlasti nad drugima“, jer bi se u protivnom „pojaviло neograničeno širenje jednog od prava te bi ono „nadvladalo“ ostale ustavno priznate i zaštićene pravne situacije, koje zajedno tvore izraz ljudskog dostojanstva.“ Kao što je vidljivo, tvrdnja je općenita i ne govori samo o odnosu između prava na gospodarski razvoj i zdravstvene zaštite (načela u ovom slučaju uzeta u obzir). Dakle, prema interpretaciji Ustavnog suda, Ustav ne određuje hijerarhiju prava, pa čak ni načela; stoga, „kao i drugi suvremeni demokratski i pluralistički ustavi, izvolijeva stalnu i međusobnu ravnotežu između temeljnih načela i prava, bez da zahtijeva apsolutnost ijednoga od njih.“

Prenošenjem ove izjave u našu temu razumijemo da niti jedno od prava priznatih i zajamčenih našim ustavom ne može tražiti da bude „apsolutno“ (ili, bolje rečeno, nedodirljivo i neograničeno), ali niti da prevlada druga prava, već da svako mora biti zaštićeno i zajamčeno „u sustavu“ s drugima. Kako zaključuje Sud, „točka ravnoteže“ između prava i načela, „je dinamična, a ne predodređena, mora biti ocijenjena u skladu s kriterijima razmjernosti i razboritosti, kako se ne bi izgubila njihova srž.“

Dakle, ako cjelokupni smisao rasprave pretočimo u temu o kojoj se ovdje raspravlja, u tim rečenicama i načelu koje navode možemo pronaći ustavni temelj održivog razvoja: potreba da se „napredak“ ili „društveni i ekonomski razvoj“ ostvari istovremeno održavajući najvišu moguću razinu ostalih načela i drugih prava, uključujući i one budućih generacija.

U nastavku:

c) ograničenja gospodarskih inicijativa i vlasništva zemljišta

U ovakvom općem okviru treba razmotriti ostala ustavna načela koja određuju perspektivu mogućih ograničenja budućeg cilja razvoja.

Članak 41. Ustava određuje načelo slobode privatne gospodarske inicijative te postavlja granice toj slobodi: ona se ustvari ne može odvijati „u kontrastu s društvenom koristi ili pak uzrokujući štetu sigurnosti, slobodi, ljudskom dostojanstvu“. Stoga je obaveza zakona ustvrditi „programe i odgovarajuće nadzore kako bi javne i privatne gospodarske aktivnosti mogle biti usmjerene i koordinirane prema društvenim ciljevima“. Čitajući u cijelosti ovu odredbu ne ulazeći u srž određenih njenih izraza, jasan je njezin integralni smisao postavljanja cilja razvoja koji ne vrijeda osobu, već je u njezinoj funkciji i teži ka realizaciji projekta društvene preobrazbe iz članka 3. stavka 2. Ustava, a to je „pun razvoj ljudske osobe.“

I na taj smo način došli do žarišta našeg istraživanja unutar ustavne priče: osoba i njezina prava su na prvome mjestu. Prisjetimo se u tom smislu riječi Alda Mora tijekom konstituirajuće skupštine, kada je kolegama naglasio potrebu za „definiranjem lica nove države“, tvrdeći da „država nije u potpunosti demokratska ako nije u službi čovjeka i nije joj krajnji cilj dostojanstvo, sloboda, autonomija ljudske osobe.“ To zovemo prioritetom osobe, njezinom prednošću pred pravnim sustavom gdje je uloga države (kao i ostalih pravnih sustava) da bude u službi te osobe.

Dodatni primjer gdje talijanski ustav pridaje pozornost razvoju koji nije u sukobu s važnošću individua, već ga postavlja na prvo mjesto, jest članak 44. Ustava. Njime se definiraju prava i ograničenja u vezi s vlasništvom zemljišta, a sadrži odredbu koja zadržava pravo nametati obveze i ograničenja nad vlasništvom zemljišta: odredba određuje „racionalnu eksploataciju tla i pravedne društvene odnose.“ Pritom se potrebna racionalnost u odnosu na iskorištavanje tla može definirati ne samo s obzirom na moguće negativne utjecaje za sadašnje generacije koji mogu biti uzrokovani nepravilnim korištenjem vlasništva nad zemljištem, ali i s obzirom na buduće generacije. Isto tako, pravedni društveni odnosi mogu se shvatiti ne samo u odnosu na sadašnje generacije, već i na buduće. Radi se, dakle, o odredbi čije je čitanje dozvoljeno kroz najnaprednije pojmove glede održivog razvoja te pokazuje pažnju ustavotvoritelja prema trenutnim resursima koja je u funkciji budućih očekivanja.

I, na kraju, kroz ovaj brzi pregled ne možemo preskočiti odredbu iz čl. 119., stavka 5., gdje se navodi da „u cilju promicanja gospodarskog razvoja, socijalne kohezije i solidarnosti, kako bi se uklonile ekonomske i društvene nejednakosti te olakšalo učinkovito ostvarivanje prava osoba, država izdvaja dodatna sredstva i obavlja posebne interven-

cije u korist određenih općina, provincija, velikih gradova i regija.“ Ova pretpostavka jasno ukazuje na to da je gospodarski razvoj temeljni cilj (takav da opravdava posebne intervencije države prema regijama i lokalnim vlastima), ali da taj isti cilj treba ostvariti zajedno s društvenom kohezijom i solidarnošću kako bi se uklonile ekonomske i društvene nejednakosti: dakle, razvoj koji je održiv, moglo bi se reći, čak i u odnosu na buduće generacije.

U nastavku: d) zaštita okoliša

Ne možemo zaključiti razmatranje ustavnih navođenja na temu, bez obraćanja kratke pozornosti na područje u kojemu se najviše pojavljuje tema održivog razvoja odnosno zaštite okoliša, a sve to i u svjetlu gore navedenih međunarodnih standarda i regulative Unije. Članak 9. Ustava propisuje da „Republika štiti krajolik i povijesnu i umjetničku baštinu nacije“; dok članak 117., stavak 2., slovo s), ubraja među ovlasti državnog zakona zaštitu „okoliša“ i „ekosustava“. S obzirom na ovu potonju odredbu, Ustavni je sud naveo da „zaštita okoliša“ nije tehnička „stvar“, već „ustavna zaštićena vrijednost“, što uključuje i druge ovlasti lako pripisive regijama, dok je zadatak države uspostaviti jedinstvene *standarde* zaštite u cijeloj zemlji. Dakle, načelo „zaštite *pejzaža*“ treba čitati, prema mjerodavnom tumačenju Ustavnog suda, kao zaštitu „*okoliša*“ gdje je takva vrsta zaštite „*Ustavom zaštićena vrijednost*“; prema gore navedenom, princip čija bi zaštita trebala biti „u ravnoteži“ s drugim ustavnim načelima (kao što su ekonomski razvoj, pravo vlasništva, sloboda gospodarske inicijative i ostalo).

Pitanje od posebne važnosti u tom kontekstu je gospodarenje otpadom, posebno opasnim (a među ovim potonjim onim radioaktivnim). S obzirom na otpad valja spomenuti i odluku Ustavnog suda (br. 62/2005) gdje se navodi potreba solidarnosti (mogli bismo reći između teritorija) u gospodarenju tim materijalom: prema Skupštini „čest razumljiv pritisak prisutan na lokalnoj razini usmjeren ka ometanju struktura i njihovih vezanih problematika koje opterećuju teritorij (prema poznatoj izreci „*not in my backyard*“), ne može prijeći u nepremostive prepreke ka realizaciji struktura potrebnih kako bi se pravilno upravljalo teritorijem i sustavima u službi interesa na ultraregionalnoj razini“. I u ovom se slučaju može vidjeti kako je potreba korištenja dopustivih resursa princip koji određuje usmjerenje javnih politika i obvezuje sve uključene institucije na području da ga poštuju i koherentno se ponašaju kako bi se pritom omogućilo budućim generacijama uživanje u prirodnim dobrima.

Redovna zakonska regulativa i princip održivosti: pregled

U provedbi navedenih ustavnih načela, redovno zakonodavstvo založilo se za zaštitu okoliša, s posebnim osvrtom na očekivanja budućih generacija.

Dakle, da spomenemo samo nekoliko primjera, članak 2. Zakona 6. prosinca 1991. br. 349, u definiranju nacionalnih parkova, predviđa „državnu intervenciju usmjerenu njihovom očuvanju *za sadašnje i buduće generacije*“; članak 1. Zakona 5. siječnja 1994. br. 36 („Odredbe o vodnim resursima“) navodi da se „svaka uporaba voda provodi očuvanjem *očekivanja i prava budućih generacija* za korištenjem netaknute okolišne baštine“.

Kodeks zaštite okoliša, odobren Uredbom 3. travnja 2006. br. 152, sadrži najtočnije definicije i primjenu načela koja su temom rasprave. Članak 2. sadrži definiciju ciljeva samoga kodeksa (o regulativi o okolišu) navodeći da su usmjereni ka „promicanju razine kvalitete ljudskog života, kako bi se postigla kroz zaštitu i poboljšanje okoliša te pametnim i racionalnim korištenjem prirodnih resursa.“ Na taj se način definira ispravna hijerarhija i finalizacija zaštite okoliša u funkciji promicanja kvalitete života (kroz antropocentričnu perspektivu), ali ne i u funkciji njezinog održavanja (kako bi to bilo kroz ekocentričnu perspektivu). Jasno je kako promicanje kvalitete života mora biti u skladu s *razboritim i racionalnim* korištenjem resursa: fraza koja jasno priziva Ustav (a osobito u spomenutom članku 44.).

Članak 3. *quater*, stavak 1. istoga kodeksa sadrži definiciju održivog razvoja gdje se navodi da se „Svako pravno ljudsko djelovanje, sukladno ovom kodu, mora pridržavati načela održivog razvoja, kako bi se osiguralo da zadovoljavanje potreba sadašnjih generacija ne bi ugrozilo kvalitetu života i mogućnosti budućih generacija.“ Zanimljiv je, s obzirom na ovu definiciju, aspekt pravne situacije pripisan budućim generacijama; kao što smo rekli na početku ovog dijela, nije točno govoriti o „pravima“, jer bi se radilo o pravnim situacijama koje ne bi mogle biti učinkovito zajamčene, već je ispravnije korištenje izraza kao što su „kvaliteta života“ i „mogućnosti“ budućih generacija (iako u pravnom smislu nisu dovoljno specifične). Treba spomenuti i ostale odredbe kodeksa: među njima članak 144., stavak 2., gdje piše da su „Vode resurs koji mora biti zaštićen i treba se koristiti u skladu s kriterijima solidarnosti; svaka njegova uporaba provodi se *očuvanjem očekivanja i prava budućih generacija* da koriste netaknutu okolišnu baštinu“ (kurzivi su dodani).

Na kraju, ne treba zaboraviti kako članak 3. *bis*, stavak 1 smatra odredbe kodeksa o okolišu, a među njima one koje smo naveli, „općim načelima zaštite okoliša, donesenim pri provođenju članaka 2., 3., 9., 32., 41., 42., 44., 117., stavci 1. i 3. Ustava“: kako bi se ukazalo da Ustav nudi čvrste temelje kada je riječ o temi koja se ovdje obrađuje.

Navedenim odredbama redovnog zakona treba dodati unutarnje propise koji uključuju direktive Europske unije, a opisani su u prethodnim tekstovima.

Za sada su ovi primjeri dovoljni u shvaćanju kako je tema održivog razvoja i potreba korištenja resursa (prirodnih i drugih) u skladu s poštovanjem legitimnih očekivanja budućih generacija u postupku priznavanja unutar talijanskog ustrojstva. To je dokaz da je ustavni okvir pospješio bez nekih eksplicitnih predviđanja evoluciju zakona (iako možda u praksi to još nije dovoljno) prema cilju koji načelo provodi.

Osnovna bibliografija

- ▶ Bifulco R., D'Aloia A. (uredio), *Un diritto per il futuro. Teorie e modelli dello sviluppo sostenibile e della responsabilità intergenerazionale* (Pravo na budućnost. Teorije i modeli održivog razvoja i međugeneracijske odgovornosti), Jovene, Napoli, 2008.
- ▶ Pogledajte Bibliografije 2.1. i 2.2. poglavlja.

2.4 ODRŽIVI RAZVOJ U FRANCUSKOJ. INTEGRACIJA MEĐUNARODNIH I EUROPSKIH STANDARDA

AUTOR: Sarah Barnier-Leroy

Međunarodni institut za mir i ljudska prava, Caen

Naša kuća gori, a mi okrećemo glavu. Nećemo moći reći da nismo znali. Činimo nešto kako dvadeset i prvo stoljeće ne bi za buduće generacije postalo zločin čovječanstva protiv života.

Jacques Chirac

UN-ov Samit o Zemlji, Johannesburg, 2002.

Deset godina nakon Samita o Zemlji u Riju de Janeiru (3. - 14. lipnja 1992.), koji je označio bitan početak razmatranja održivosti u političkim programima, predsjednik Francuske upozorio je međunarodnu zajednicu na potrebu za djelovanjem.

Prošlo je više od deset godina od te šokantne izjave. No, što se dogodilo s Francuzima i njihovim obvezama prema održivom razvoju?

Tadašnji je predsjednik Republike imao pravo oglasiti alarmno zvono te je to upozorenje moglo biti usmjereno i na Francusku. Ustvari, Francuska se kasno uključila na održivi put. Unatoč potpisivanju Okvirne konvencije Ujedinjenih naroda o klimatskim promjenama 1992. godine, tek 2002. godine Francuska je krenula na put prema održivom razvoju osnivanjem Ministarstva za ekologiju i održivi razvoj, koji je do tada bio ograničen na Ministarstvo zaštite okoliša. Na taj je način usvojena njihova nova nacionalna strategija. Definitivno možete vidjeti u svemu tome posljedicu govora predsjednika na samitu u Johannesburgu, ali i provedbi „Göteborg strategije“ – europske strategije (EU) za održivost usvojene u Göteborgu 2001. godine (Priopćenje Europske komisije za javnost od 15. 12. 2001.).

Primorana tim međunarodnim i europskim obvezama, Francuska je od tada razvila politiku o održivosti. Takva politika je prisutna u različitim područjima (planiranje teritorija, prometa, energetike, poljoprivrede, ekosustava) te ju je nemoguće detaljno opisati u nekoliko stranica. Mi ćemo se ograničiti na opis u širokim crtama politike provedene u posljednjih petnaest godina.

Sistematizacija sudske prakse vezane za okoliš

Pojam okoliša sam po sebi ne sažima ideju održivosti, ali je dugo vremena bio njezin glavni izraz na europskoj i međunarodnoj razini, a samim time i u nacionalnom kontekstu. U Francuskoj većina prijedloga zakona o održivosti su zakoni koji se odnose na okoliš. Od sredine 80-ih, možete vidjeti kako su ti zakoni bili predmetom sistematizacije kroz naknadno donošenje Kodeksa okoliša i Povelje o okolišu s ustavnom vrijednošću.

Kako bi se moglo nositi s porastom broja tekstova na temu okoliša i nedostacima pravog zakona o njegovoj zaštiti, Zakon od 2. 2. 1995. („Zakon Barnier“) o jačanju zaštite okoliša postavio je osnove u tom području. Osim što navodi da su različite komponente okoliša „*dio zajedničke baštine naroda*“, tekst je postavio načela s namjerom da potaknu javno djelovanje. Među njima je i načelo predostrožnosti, već dobro poznato iz pravnog okvira Unije, ili ono po kojem *tko onečišćuje, taj i plaća*.

Nekoliko godina kasnije, uredba br. 2000-914 od 18. 9. 2000. nastavlja s pojašnjenjem zakona stvaranjem Kodeksa o okolišu. Ovaj je tekst omogućio prikupljanje i sređivanje francuske sudske prakse. Iako djelo nije savršeno jer ne sadrži cijeli opus zakonodavstva o okolišu, ipak je korak naprijed koji je ostavio trag u povijesti pravosuđa. Stvaranje koda omogućilo nam je konsolidaciju regulative okoliša i osiguranje pravne sigurnosti po tom pitanju.

Nakon toga francuski parlament je pravo o očuvanju okoliša uzdignuo na najviše razine u hijerarhiji zakonodavstva usvajajući 2004. godine Povelju o okolišu s ustavnom vrijednošću. Ovaj tekst, drugim riječima, ima istu pravnu vrijednost Deklaracije o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine.

Nije mala stvar činjenica da u članku 1. piše: „*Svatko ima pravo živjeti u uravnoteženoj okolini usmjerenoj na brigu o zdravlju*.“ Ustav je morao uzeti u obzir neka razmatranja kada je zakonodavstvo Europske unije postavilo prioritet zaštite okoliša.

Posljednjih dvadeset godina obilježila je želja za pojašnjenjem i ukorijenjenjem prava zaštite okoliša u francuskom pravnom sektoru. To je neophodno, s obzirom na to da Francuska kao članica Europske unije ima zakonske obveze s važnim posljedicama. Ustvari, neprenošenje direktiva i neprimjenjivanje pravila Europske unije rezultira novčanim kaznama od više milijuna eura. Francuska je na žalost već imala loše iskustvo zbog toga (2004. Francuska je najviše puta osuđivana zbog nepoštovanja obveza Unije, a sankcije su se većinom odnosile na okolišni sektor, pogledajte www.senat.fr/rap/ro5-342/ro5-342I.html).

Konstantnost nacionalnih strategija održivosti

Paralelno sa zakonodavstvom o okolišu, djelovanje Francuske za održivi razvoj temelji se na nacionalnim strategijama koje su redovito obnavljane od 1997. godine. Na nacionalnoj su razini spomenute strategije rezultat međunarodne dužnosti preuzete s UN-om i obveza prema regulativi Europske unije. Nakon prve teoretske Strategije održivog razvoja (SNDD) usvojene 1997. godine, francuska vlada obnovila je rad 2003. godine donošenjem petogodišnje strategije sastavljene od šest tema (građanin, teritoriji, gospodarske djelatnosti, opasnosti za zdravlje, država i međunarodni rad) koje obuhvaćaju deset akcijskih programa, a usmjerene su na javne i privatne dionike. U ovom je okviru donesen Zakon 13/7/2005, koji određuje smjernice energetske politike: u njima se Francuska zalaže za smanjenje četvrtine emisije stakleničkih plinova do 2050. godine.

SNDD je obnovljen za period 2010. - 2013. s temom „prema zelenoj i poštenoj ekonomiji“. Cilj je, dakle, bio razviti gospodarstvo s niskim iskorištavanjem prirodnih resursa. Tekst sadrži i društvene ciljeve koji se odnose na razvoj demografije (starenje stanovništva), imigraciju i redefiniranje socijalne pravde. Tijekom tog razdoblja ostvaren je dogovor s civilnim društvom što je dovelo do usvajanja dvaju zakona pod nazivom „Grenelle“, usvojenih dana 23. 7. 2009. i 12. 7. 2010. čije su područje interesa svi sektori održivog razvoja, od prijevoza do energije, vode i bioraznolikosti.

Godina 2014. obilježena je donošenjem šestogodišnje nacionalne strategije pod nazivom „ekološki prijelaz za održivost.“ U kontinuitetu s prethodnim, ova strategija nastoji odgovoriti na izazove vezane za okoliš (klimatske promjene, gubitak bioraznolikosti, multipliciranje zdravstvenih rizika...) koje potkopavaju socijalnu koheziju i nacionalno gospodarstvo. Ova strategija trebala bi rezultirati novim javnim raspravama i novim zakonom za promicanje održivog razvoja.

Program 21 u Donjoj Normandiji

Na Samitu u Riju, Francuska se zalaže za provedbu Programa 21, programa djelovanja za dvadeset i prvo stoljeće u korist održivog razvoja. Rio deklaracija usredotočuje se na bitne uloge lokalnih vlasti: izrada operativnog programa za vlastito područje u korist održivog razvoja je odgovornost svake lokalne zajednice. Godine 2006. donesen je nacionalni okvir za lokalne projekte kako bi se olakšala provedba Programa 21.

Regija Donja Normandija usvojila je Program 21 2008. godine, obnovila njegov izbor 2013., a on se odnosi na sva područja nadležnosti Regije. Program je utemeljen na pet tema:

- ▶ Izgradnja svijeta solidarnosti u službi budućih naraštaja.
- ▶ Ponovno uspostavljanje velike društvene i ekološke ravnoteže teritorija.
- ▶ Suradivati sa svima onima koji su angažirani u tom području.
- ▶ Pretvoriti Regiju u lokalnu kolektivnost koja djeluje te je ekološki odgovorna.
- ▶ Uputiti, educirati, slušati.

Opširnije:

www.region-basse-normandie.fr/sites/default/files/agenda-21-regional_o.pdf

2.5. PRIHVAĆANJE I PROVOĐENJE ZAKONODAVSTVA U PODRUČJU HRANE U REPUBLICI HRVATSKOJ

AUTORI: **Andrea Gross-Bošković**, *dipl.ing. i dr.sc. Brigita Hengl, dr.med.vet., Hrvatska agencija za hranu*

Uvod

Sigurnost hrane je strateško pitanje svake zemlje, pa tako i Republike Hrvatske. O tome dobrim dijelom ovisi i zdravlje i sigurnost potrošača. Zatvaranjem pregovaračkog poglavlja 12 – Sigurnost hrane, veterinarstvo i fitosanitarna politika, preuzeto je zakonodavstvo u ovom području, koje obuhvaća pitanja sigurnosti hrane od polja do stola, čime se Hrvatska jasno opredijelila za moderan i preventivan sustav utemeljen na analizi rizika. Strategija sigurnosti hrane implementirana je kroz praksu, i to je vrlo značajno, o čemu svjedoče i brojna izvješća misije Ureda za hranu i veterinarstvo (Food and Veterinary Office - FVO) DG SANCO-a, (glavni Ured pri Europskoj komisiji za zdravlje i potrošača), a koja kontinuirano, niz godina, prati stanje u ovom području. Rezultati napretka našeg sustava u području sigurnosti hrane su evidentni i mjerljivi. Iz toga je vidljivo da je strategija sigurnosti hrane jasna, koordiniranost apsolutno postoji i Hrvatska ima jasnu viziju kojim smjerom treba ići.

Sustav sigurnosti hrane u Republici Hrvatskoj

Usklađivanjem zakonodavstva s pravnom stečevinom Europske unije (EU) u području sigurnosti hrane te prilagođavanjem zadanog okvira našim uvjetima i organizaciji sustava, Hrvatska je izgradila učinkovit sustav sigurnosti hrane. Međutim, treba reći da se u Hrvatskoj oduvijek vodila velika briga o kvaliteti i zdravstvenoj ispravnosti hrane te zaštititi zdravlja građana vezano uz bolesti porijeklom od hrane. Razlika između prijašnjeg sustava i novog sustava sigurnosti hrane koji je preuzet Zakonom o hrani (Uredba (EZ) br. 178/2002 Europskog parlamenta i Vijeća od 28. siječnja 2002. o utvrđivanju općih načela i uvjeta zakona o hrani, osnivanju Europske agencije za sigurnost hrane te utvrđivanju postupaka u područjima sigurnosti hrane), je u tome što je prijašnji bio tradicionalan, što znači da se temeljio na ispitivanjima gotovog proizvoda i u tom smislu imao je određena ograničenja koja su se očitovala kroz veliki broj analiza gotovog proizvoda, automatski i skupoću analitičkih postupaka, te retrospektivnost stanja. Novi koncept, koji se temelji na prediktivnim modelima, odnosno na kontroli hrane tijekom cijelog proizvodnog procesa i identifikaciji potencijalnih rizika u svakoj fazi, omogućuje ranije reagiranje u slučaju rizika porijeklom od hrane, a samim tim bolju i učinkovitiju zaštitu zdravlja potrošača.

Aktualni Zakon o hrani definira, kao nadležno tijelo u području sigurnosti hrane, Ministarstvo poljoprivrede i Ministarstvo zdravlja, prema podjeli nadležnosti propisanih u Zakonu.

Na području Europske unije postoje visoki standardi sigurnosti hrane i oni su naravno ujednačeni na cjelokupnom njenom teritoriju pa tako i kod nas. Ujednačenost je jasno propisana i ona je apsolutni imperativ, a sve s ciljem postizanja slobode kretanja roba i usluga te funkcioniranja jedinstvenog tržišta Europske unije. Otvaranje tržišta Europske unije treba gledati prije svega kao na pozitivnu stvar i iz perspektive potrošača i proizvođača.

Vežano za samu sigurnost hrane, i nedavne europske incidente u tom području vidljivo je kako sigurnost hrane nema granica. Bili smo svjedoci da brzim protokom informacija, te prije svega procesom globalizacije, ono što se dogodi npr. u Njemačkoj, postaje u istom trenutku važno i u Hrvatskoj, bila ona članica EU ili ne. U tom kontekstu važna je i prijeko potrebna brza razmjena službenih informacija, ali i znanstvenih spoznaja. Hrvatska agencija za hranu je kontakt točka Europske agencije za sigurnost hrane (EFSA) i sudjeluje u brojnim radnim grupama EFSA-e, kroz koje surađuje i s tijelima za sigurnost hrane ostalih država članica. S nekima od njih postignut je i sporazum o suradnji i razmjeni znanstvenih informacija i podataka. Upravo to je doprinijelo boljoj i bržoj koordinaciji ovog pitanja na nacionalnoj razini.

Opća pravila sigurnosti hrane

Od 1. srpnja 2013. u RH se primjenjuju Zakoni navedeni u Tablici 1 kojom se preuzima europska legislativa kako je navedeno u tablici.

Hrvatski zakon	Europska legislativa
Zakon o hrani (NN 81/2013)	Uredba 178/2002
Zakon o higijeni hrane i Mikrobiološkim kriterijima za Hranu (NN 81/2013)	Uredba 852/2004 o higijeni hrane Uredba 2073/2005 o mikrobiološkim kriterijima za hranu
Zakon o veterinarstvu (NN 82/2013, 148/2013)	Uredba 853/2004 o higijeni hžp Uredba 854/2004 o službenim kontrolama hžp
Zakon o službenim kontrolama Koje se provode sukladno Propisima o hrani, hrani za Životinje, o zdravlju i Dobrobiti životinja (NN 81/2013, 148/2013)	Uredba 882/2004 o službenim kontrolama koje se provode sukladno propisima o hrani, hrani za životinje, o zdravlju i dobrobiti životinja
Zakon o informiranju Potrošača o hrani (NN 56/2013)	Uredba 1169/2011

Uredba (EZ) br. 178/2002 propisuje opće principe i zahtjeve zakona o hrani, te utemeljuje Europsku agenciju za hranu.

Uredba (EZ) br. 852/2004 - higijena hrane - postavlja opća, a Uredba (EZ) br. 853/2004 i Uredba (EZ) br. 2073/2005 - mikrobiološki kriteriji za hranu, posebna pravila higijene za hranu životinjskog porijekla.

Opća pravila odnose se na svu hranu: predviđa se integrirani pristup „od farme do stola”. Pravila se odnose na sve faze: primarnu proizvodnju, preradu, distribuciju i izvoz. Subjekt u poslovanju s hranom (SPH) je primarno odgovoran, on uspostavlja primjenu postupaka temeljenih na načelima sustava HACCP, proširuje kontrolu i na primarnu proizvodnju, obvezuje ga na održavanje hladnog lanca za onu hranu koja ne može biti pohranjena na ambijentalnoj temperaturi, obvezuje ga na uspostavu mikrobioloških kriterija te kontrolu temperature. SPH moraju osigurati udovoljavanje zahtjevima higijene u svim fazama proizvodnje, prerade i distribucije hrane pod njihovom kontrolom te prema potrebi moraju usvojiti posebne mjere higijene u odnosu na sukladnost s mikrobiološkim kriterijima za hranu, kao i ostalim postupcima potrebnim da se postignu ciljevi Uredbe (udovoljavanje zahtjevima kontrole temperature, održavanje hladnog lanca, uzorkovanje i analizu).

Primjena fleksibilnosti

Osim toga, treba istaknuti da države članice mogu, bez ugrožavanja ostvarivanja ciljeva zahtjeva higijene donijeti nacionalne mjere za prilagodbu zahtjeva utvrđenih u Dodatku II. Uredbe 852/2004 te dodatku III. Uredbe 853/2004 kako bi se omogućila daljnja primjena tradicionalnih metoda u svakoj fazi proizvodnje, prerade ili distribucije hrane, lakše poslovanje u regijama u kojima postoje posebna zemljopisna ograničenja, fleksibilnost u pogledu izgradnje, uređenja i opremanja objekata malog kapaciteta. To je propisano u Uredbi (EZ) BR. 2074/2005. Odstupanja od Uredbe (EZ) BR. 852/2004 **za hranu tradicionalnih karakteristika** može se primjenjivati za hranu tradicionalnih karakteristika, kao što su povijesno priznati tradicionalni proizvodi, proizvedeni u skladu s kodificiranim ili registriranim referentnim tehnikama tradicionalnog procesa, ili po tradicionalnoj metodi proizvodnje, zaštićeni kao tradicionalni prehrambeni proizvodi.

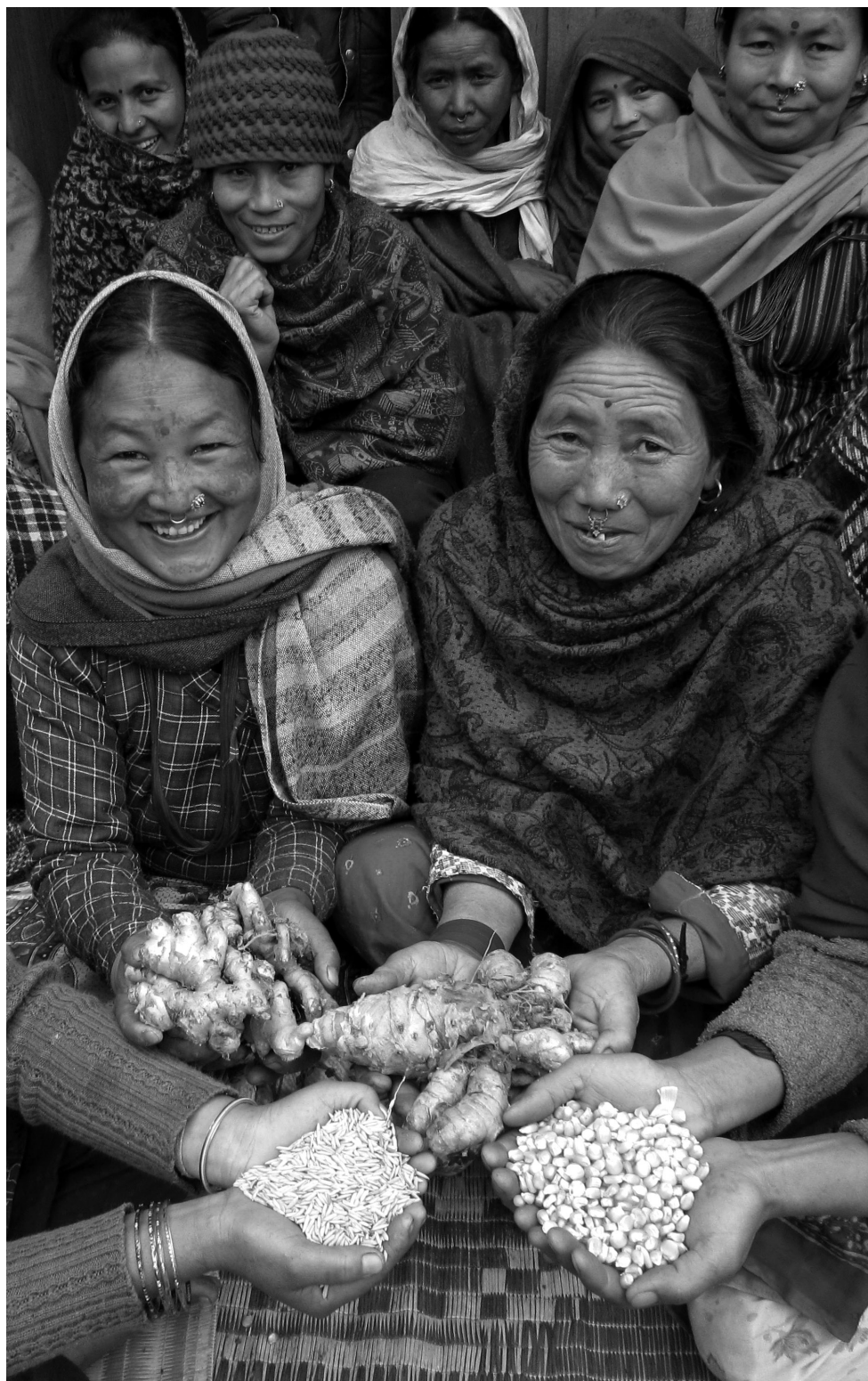
Osnivanje Hrvatska agencije za hranu

Bolesti uzrokovane hranom jedan su od glavnih javno zdravstvenih problema kako u svijetu tako i u nas. Obzirom da je svaka osoba podložna riziku da oboli od bolesti prouzrokovanih hranom, Svjetska zdravstvena organizacij (World Health Organization, WHO) procjenjuje da do 30% stanovnika industrijaliziranih zemalja svake godine oboli od takvih bolesti. Kako bi se smanjili rizici od ovih bolesti WHO i Organizacija za hranu i poljoprivredu pri Ujedinjenim narodima (Food and Agriculture Organization, FAO) preporučile su osnivanje agencija za hranu u zemljama članicama koje bi imale glavnu ulogu u povezivanju institucija koje se bave zdravstvenom ispravnošću hrane te koje bi bile spona sa sličnim institucijama u svijetu. Krajnji je cilj povezana i standardizirana kontrola hrane i to po načelima „od polja do stola“.

Republika Hrvatska prepoznala je potrebu osnivanja nacionalnog tijela za sigurnost hrane i prije ulaska u EU pa je uspostavljanje Hrvatske agencije za hranu zakonski utemeljeno već 2003. godine. Odlukom Hrvatskog Sabora Upravno vijeće imenovano je 2004. godine, a Agencija je sa službenim radom započela 3. siječnja 2005. godine u Osijeku, gdje joj je i sjedište. Agencija ima svojstvo pravne osobe s pravima i obvezama propisanim Zakonom o hrani i vlastitim statutom.

Djelatnost Agencije je obavljanje znanstvenih i stručnih poslova određenih Zakonom o hrani što uključuje procjenu rizika od bolesti prenosivih hranom te obavještanje o rezultatima procjene rizika, ali i ostale poslove i aktivnosti koje se na njih naslanjaju.

Možda je zanimljivo istaknuti kako je veliko istraživanje Hrvatske agencije za hranu, koje je provedeno na reprezentativnom uzorku građana RH od 1000 ispitanika, tijekom 2011. godine, pokazalo kako je tada tek nešto više od trećine ispitanika smatralo da će se razina sigurnosti hrane u Hrvatskoj povećati ulaskom Hrvatske u EU. Bit će zanimljivo pratiti je li se stav građana promijenio ulaskom u EU, jer koliko je važno stvarno stanje, važna je i njihova percepcija rizika općenito. To je važno stoga jer poznavajući percepciju građana vezano za rizike porijeklom od hrane možemo razumjeti njihovo ponašanje, pa onda i na njega djelovati.

DRUGI DIO

Okolišna održivost
i održivost prehrane

TREĆE POGLAVLJE

Okolišna održivost: planetarne granice i otpornost

AUTOR: Gianfranco Bologna

znanstveni direktor WWF Italia i generalni tajnik Zaklade Aurelio Peccei Club di Roma Italia

3.1. ODRŽIVOST ZAHTIJEVA PRAVU KULTURNU PREOBRAZBU

Predsjednik Worldwatch Instituta Bob Engelman piše u uvodu svojeg izvješća *State of World 2013*. (Je li održivost i dalje moguća?): „Razdoblje u kojem živimo je razdoblje održivosti, gdje se pretjerana uporaba izraza „održivo“ koristi kao opis ekološkog poboljšanja ili nečeg u trendu“ (Worldwatch Institute, 2013.). Riječ potječe iz doba antičkih Rimljana, a znači sposobnost besprekidne i postojane egzistencije.

Korištenje izraza u vezi s okolišem proslavilo se nakon što je Svjetska komisija za okoliš i razvoj (1988.) objavila izvješće *Naša zajednička budućnost*, 1987.

Održivi razvoj, kako su izjavili norveška premijerka Gro Harlem Brundtland i kolege, „zadovoljava sadašnje potrebe bez ugrožavanja mogućih potreba budućih generacija“. Godinama nakon objavljivanja izvješća Brundtland komisije, analitičari okoliša raspravljali su o vrijednostima kompleksnih pojmova kao što su „održiv“, „održivost“ i „održivi razvoj“. No, na samom početku novog tisućljeća izrazi su stekli vlastito neovisno značenje, bez ikakve garancije da se ono poklapa s definicijama Komisije. Rasprostranjivanjem pojma u široj javnosti, izraz „održiv“ smatrao se sinonimom pridjeva „zelen“, isto tako nejasnog i zavaravajućeg, koji se odnosio na slabo definirane okolišne vrijednosti „zelenog rasta“ ili „zelenih radova“.

Pojam „održiv“ danas se najčešće povezuje s *greenwashing* strategijom koju su provodila neka poduzeća. Riječi kao što su održivo projektiranje, održivi automobili i čak održiva posteljina, zaluduju medije. Jedna zrakoplovna kompanija garantira putnicima da je „korišten karton proizveden iz održivog izvora“, dok druga daje do znanja kako je njihova inicijativa održivosti tijekom leta u 2011. omogućila dovoljnu uštedu aluminijske za „izgradnju triju novih zrakoplova“. Ni zrakoplovna kompanija, ni područje zračnih prijevoza nije izjavilo može li se primijenjena cjelokupna aktivnost dovoljno dugo održati na trenutnoj razini.

Pojam održivosti je još dandanas nejasan i stvara brojne zablude, usprkos iznimnom znanstvenom napretku u raznim poljima u kojima se održivost neizbježno pojavljuje. Ovo napredovanje razvilo je pravu znanost o održivosti (engl. *Sustainability Science*), a posvećeni su joj već brojni važni međunarodni kongresi.

Održivost je kompleksan i razvijen koncept koji se, nažalost, neprestano pojednostavnjuje. Njezina karakteristična složenost te objektivne poteškoće u konkretnom izvršavanju aktivnosti, pristupa i politika usmjerenih njezinom provođenju te izmjene već strukturiranih i dominantnih mentalnih i kulturnih modela, stvaraju jaku konfuziju i sve se to pretvara u pogrešno definiranje izraza.

Većina smatra da je značenje održivosti samo smanjenje emisije stakleničkih plinova. Ti plinovi mijenjaju kemijsku kompoziciju atmosfere povećavanjem prirodnog efekta staklenika i tako prouzrokuju aktualno klimatsko zatopljenje. Ostatak pak misli da podupire održivost konzumiranjem manje količine mesa tijekom tjedna ili kupnjom vozila s niskom potrošnjom.

Dakako, svaki od navedenih primjera pomaže smanjenju utjecaja na prirodni sustav, stoga je poželjno voditi odgovorniji život od onoga danas. Sve to, naravno, pridonosi održivosti. No, bitna je spoznaja da se održivost ne ostvaruje u nekoliko jednostavnih, iako značajnih postupaka, već zahtijeva pravu kulturnu preobrazbu.

Održivost čine brojni elementi koji konstantno moraju biti međusobno povezani. Već je ta činjenica velik izazov našem mentalitetu naučenom da slijedi linearnu logiku uzroka i posljedica, te našem posljedičnom ponašanju.

Održivost je zapravo:

- ▶ izvanredan izazov našim inovacijskim sposobnostima te mogućnostima razumijevanja i znanja
- ▶ skup znanstvene spoznaje i interdisciplinarne kulture, prikazan fascinantnom kombinacijom naprednih saznanja koja potječu iz mnogobrojnih i raznovrsnih sektora u neprekidnom razvoju
- ▶ izvanredni izazov samospoznaje postojećih složenih odnosa ljudskih bića (uz naše kompleksne industrije i tehnološka društva) i prirode iz koje nastajemo i potječemo te bez koje ne možemo preživjeti
- ▶ poseban izazov u budućem odabiru različitih životnih puteva od onih sadašnjih, na koje smo odavno navikli
- ▶ izvrstan izazov našim kulturnim vrijednostima, načinu na koji smo ih stvorili i oblikovali te našim sposobnostima u planiranju novih.

Kako bismo shematizirali pojam jednostavnom definicijom, možemo potvrditi da održivost znači učiti i živjeti u zajedničkom napretku i blagostanju sa svim ljudskim bićima, unutar fizičkih i bioloških granica jedinog planeta gdje možemo živjeti: planeta Zemlje.

3.2 LJUDSKA PRAVA I OKOLIŠNA ODRŽIVOST

Na kraju 2012. objavljena je opširna knjiga s novim podacima *Geological Time Scalea* o našem predivnom planetu. Radi se o utjecajnom izdanju koje sadržava geološka istraživanja o kronološkoj povijesti i klasifikaciji Zemlje u eonima, erama i razdobljima (Grandstein *et al.*, 2012.). Zadnje poglavlje napisala su tri velika znanstvenika geologije Jan Zalasiewicz, Paul Crutzen i Willy Steffen. Poglavlje je posvećeno Antropocenu, novom geološkom razdoblju čije postojanje međunarodna znanstvena zajednica namjerava proglasiti službenim, kako bi se jasno dokazalo da je intervencija čovječanstva na prirodni sustav ekvivalentna velikim geofizičkim silama koje su u proteklih 4,6 milijardi godina oblikovale naš planet (više informacija na www.anthropocene.info).

Ljudska vrsta započela je veliki eksperiment s našim planetom, no njegov nam je rezultat nepoznat i ima velike posljedice na ukupan život na Zemlji, na život ljudi te na budućnost cijelog čovječanstva.

Zbog golemog pritiska koje je čovječanstvo izvršilo na prirodne sustave, mnoge bitne varijable za naše društvo (npr. varijable klimatskog sustava, hidroloških ciklusa, bogatstva bioraznolikosti, velikih biogeokemijskih ciklusa – ugljik, dušik i fosfor, pročišćavanja zraka, regeneracije tla itd.) prelaze, ili su već prešle donekle stabilne granice, registrirane proteklih 10.000 godina. U tom razdoblju naša je vrsta napredovala i proširila se na planetu, porasla i dosegla više od 7 milijardi stanovnika (prijelaz zabilježen 2011. god.). Znanstvena zajednica koja se bavi *GEC*-om (*Global Environmental Change*) sa sigurnošću tvrdi da je ovakav napredak za skorbu budućnosti sasvim neodrživ. Sve su češći dokazi koji ukazuju na to da indeks i dimenzije ekoloških antropogenih promjena uzrokuju situacije koje su izvan naše kontrole i sposobnosti adaptacije, kao što je prikazano u velikom globalnom programu *Future Eartha, Research for Global Sustainability* (www.icsu.org i www.futureearth.info).

Posljednjih je godina nastala vrlo inovativna znanost pod nazivom *Sustainability Science*, znanost o održivosti. Predstavlja se kao integracija i spoj brojnih znanosti, koja uvrštava stalna napredovanja fizike, kemije, biologije, geologije, ekologije te društvenih znanosti s novim graničnim disciplinama kao što su ekološka ekonomija, konzervacijska biologija, industrijska ekologija itd. (među mnogobrojnim objavljenim radovima o temi, navodimo Clark, Dickson, 2003.; National Research Council, 1999.; Reitan, 2005.).

Međunarodna znanstvena zajednica koja proučava globalne promjene okoliša i njihove učinke na prirodne i društvene sustave (*Social-Ecological Systems*), odavno istražuje kako se naš utjecaj bliži prekoračenju kritičnih točaka (*Tipping Points*). Ako se dođe do navedenog prekoračenja, niz posljedica koji proizlazi iz svega mogao bi biti neukrotiv i dovesti do kobnih posljedica za čovječanstvo (*Threshold Effects*, takozvanog učinka praga). Znanstvenici su zbog toga definirali „planetarne granice“ (*Planetary Boundaries*) koje čovjek ne može prekoračiti, s ciljem da bi se izbjegle negativne i katastrofalne posljedice za sve društvene sustave (Rockstrom *et al.*, 2009a. i 2009b.; noviji v. Rockstrom i Wijkman, 2014.). Primarni cilj ovih vrlo bitnih analiza je određivanje sigurnog i funkcionalnog prostora za čovječanstvo.

Predloženo je 9 planetarnih granica (*Planetary Boundaries*): klimatske promjene, zakseljavanje mora, smanjenje ozonskog omotača u stratosferi, izmjena biogeokemijskog ciklusa dušika i fosfora, globalna potrošnja vode, promjene u korištenju tla, smanjenje biološke raznolikosti, atmosfersko opterećenje aerosolom i zagađenje zbog antropogenih kemikalija.

Čovjek je već prekoračio tri od devet granica koje su naznačili znanstvenici: klimatske promjene, gubitak biološke raznolikosti i ciklus dušika (kasnija istraživanja su pridodala i ciklus fosfora).

Znanstvena rasprava i praktična primjena koncepta planetarnih granica sve se više širi na međunarodnom političkom planu i susreće se s mišljenjima društvenoga karaktera. Kate Raworth, viša istraživačica Oxfama i docentica Environmental Change Instituta na Oxfordu, nadovezujući se na radove i mišljenja o planetarnim granicama, proširila je i razvila temu koja doseže temelje društvenih planetarnih granica, i na taj je način značajno doprinijela u određivanju sigurnog i usklađenog prostora za čovječanstvo (Raworth 2012.).

Raworth tvrdi da devet planetarnih granica može biti koncipirano kao sastavni dio jednoga kruga koji dozvoljava određivanje i vizualizaciju „sigurnog i funkcionalnog prostora za čovječanstvo“.

Pojam planetarnih granica efikasno prikazuje kompleksna znanstvena pitanja široj publici te preispituje tradicionalne koncepcije o vezi ekonomije s okolišem. Dok se standardna ekonomija odnosi prema degradaciji okoliša kao prema „nevezanom dijelu“ uglavnom izvan monetarne ekonomije, prirodni znanstvenici su doslovno preokrenuli takav pristup predlažući kvantificirane granice korištenja sredstava, unutar kojih bi globalna ekonomija trebala djelovati kako bi se spriječile buduće katastrofe cijelog sustava planeta Zemlje. Ove granice nisu opisane u monetarnom smislu, već putem prirodnih parametara, osnovnih kako bi se jamčila otpornost planeta i osiguralo održavanje stanja sličnom kao u Holocenu kada je omogućen napredak ljudske civilizacije.

Naravno, ljudsko blagostanje ovisi o održavanju sveukupnog korištenja resursa ispod prirodnih kritičnih razina, no isto tako ovisi i o individualnim ljudskim potrebama koje omogućuju pristojan život bogat prilikama. Međunarodni standardi o ljudskim pravima oduvijek podržavaju pravo svakog pojedinca u korištenju osnovnih dobara kao što su hrana, voda, osnovna zdravstvena skrb, obrazovanje, sloboda izražavanja, političko sudjelovanje i osobna sigurnost.

Granice postavljene u vezi korištenja prirodnih resursa i izvan kojih se degradacija okoliša smatra neprihvatljivom, primijenjene su i na osnovnoj društvenoj razini, ispod koje i društvena deprivacija postaje neprihvatljiva.

Dakako, društveni temelj ove vrste osigurava samo primarne ljudske potrebe. Ako se uzme u obzir aktualno siromaštvo i ekstremna globalna nejednakost, osiguravanje osnovnih i jednakih zajedničkih ljudskih prava smatra se prioritetom.

Od predloženog, izražena je dimenzija 11 značajnih društvenih prioriteta: hrana, voda, zdravstvena skrb, dohodak, obrazovanje, energija, rad, pravo na slobodu izražavanja, ravnopravnost spolova, socijalna pravednost i otpornost na šokove.

Znanstvenica Raworth postavila je ovih 11 prioriteta kao temelje neophodnih socijalnih osnova za egzistenciju čovječanstva, križajući ih s planetarnim granicama. Između osnovnih prava i dopuštenih planetarnih granica, vizualno se stvara pojas u obliku torusa koji se može smatrati sigurnim za okoliš i socijalno pravednim za čovječanstvo. Kapaciteti otpornosti društveno-ekoloških sustava ne bi smjeli prekoračiti dozvoljene planetarne granice ni temelje društvenih osnova.

U slučaju prekoračenja došlo bi do oslabljenja otpornosti društveno-ekoloških sustava i povećanja njihove razine osjetljivosti. Naziv ove analize je *Doughnut Economics*, gdje je vanjski dio pojasa definiran planetarnim granicama, a unutarnji dio društvenim temeljima.

Spajanjem socijalnih i planetarnih granica ovakve vrste stvara se nova perspektiva održivog razvoja. Pristaše ljudskih prava odavno su naglasile dužnost da se svakom pojedincu osiguraju osnove za življenje, dok su se ekološki ekonomisti koncentrirali na potrebu postavljanja globalne ekonomije unutar ekoloških granica. Usklađivanjem dviju granica stvara se prostor koji poštuje osnovna ljudska prava i okolišnu održivost te ujedno priznaje složene dinamične interakcije brojnih granica i njihove unutrašnjosti.

Neovisnost ekonomske djelatnosti o prirodi više nije vjerodostojna. Ekonomija je uzročno povezana s cjelokupnim ponašanjem ljudskih društava, koje nije uvažilo izvanrednu vrijednost prirode za naše preživljavanje. Međutim, nemarnost našeg djelovanja na prirodni sustav paradoksalno je opravdana čovjekovim ekonomskim uvjetima.

Živimo u dobu značajnog napredovanja naših spoznaja te istovremeno snažnog isticanja nedovoljnih sposobnosti naše kulture i ponašanja za upravljanjem nemirom, nesigurnosti, nestabilnosti itd. Moramo biti svjesni i da nismo u mogućnosti razumjeti i kontrolirati u potpunosti sve sustave u kojima živimo te je osnovno imati skromni pristup prema nepoznatom, stvarajući fleksibilne, oprezne i otporne mehanizme planiranja.

3.3 OTPORNOST I RANJIVOST

Prva velika konferencija Ujedinjenih naroda o ljudskom okolišu održana je u Stockholmu u lipnju 1972. godine te je četrdeset godina nakon toga na Konferenciji UN-a o održivom razvoju, održanoj u Riju de Janeiru u lipnju 2012. (vidjeti stranice www.uncsd2012.org i sustainabledevelopment.un.org), razrađen izvanredan konceptualan i operativan napredak o pojmu održivosti, napravljeni su značajni koraci prema razumijevanju zdravlja ekosustava našeg planeta i međusobnom odnosu prirodnih i društvenih sustava (zahvaljujući i novim sve razvijenijim tehnologijama kao što su sateliti za daljinsko istraživanje i velika superračunala) te su svugdje u svijetu započete politike i aktivnosti usmjerene održivom razvoju.

Riječ je o iznimno zanimljivom kognitivnom napretku inovativne i konkretne primjene, ali u cjelini je proizveo krajnje skroman progres u usporedbi s golemim izazovima s kojima se suočavamo.

Primjena održivosti u praksi predstavlja pravi konceptualan i funkcionalan izazov prema našim kulturnim vrijednostima, našim referentnim mentalnim modelima nastalim tijekom kulturne evolucije, pogotovo u bogatim razvijenim zemljama, od Industrijske revolucije do danas.

Dakle, veliki izazov je i ponovno dovođenje u pitanje modela ekonomskog razvoja kojima se do sada težilo te njihove kulturne osnove, usmjerene na stalan materijalni i kvantitativni rast te težnju ka potrošačkom stilu života.

Velik je to izazov koji se dotiče mnogih aspekata i disciplina ljudskog znanja te nas tjera da se suočimo sa stvarnošću oko nas putem potpuno novih pogleda. Ustvari, osnovni cilj održivosti je, kao što je već rečeno, uspjeh u provođenju modela društvenog i gospodarskog razvoja ljudskih društava gdje je život omogućen u granicama prirodnih sustava (Bologna, 2008. i 2013.).

Predmet održivosti, tj. društveno-ekološki sustavi, su složeni sustavi. Kognitivni pristupi prema složenosti nastoje utvrditi preduvjete i novo ponašanje složenih sustava, s naglaskom na strukturu interkonekcije i opće arhitekture sistema, a ne na njihovim pojedinačnim komponentama. Radi se o značajnoj promjeni smjera i znanstvenog pristupa, a ne o novoj znanstvenoj grani (kao što se često označuje pojmom „znanosti o složenosti“). Tradicionalna znanost temelji se na osnovi ograničavajućeg razmišljanja gdje je, ako su poznati svi faktori koji stvaraju jednu situaciju, moguće predvidjeti rezultat i obrnuto. Jednostavno je, međutim, shvatiti da smo radi jedne stanice, radi pokretljivosti ekološkog ili društveno-ekonomskog sustava, suočeni s novom situacijom u kojoj poznavanje svojstava pojedinih elemenata nije dovoljno za opisivanje strukture u njezinoj cjelini (vidi www.santafe.edu).

Ovaj pristup ima veliki doprinos u postavljanju novog načina istraživanja, shvaćanja i suočavanja sa stvarnošću te je fizičar Robert Laughlin, dobitnik Nobelove nagrade za fiziku 1998. godine, napisao: „Iako sam protiv zlouporabe koncepta Ere, mislim da je znanost danas prešla iz Ere redukcionizma na Eru hitne potrebe djelovanja, razdoblje u kojem potraga za krajnjim uzrocima fenomena prolazi metamorfozu: od proučavanja ponašanja pojedinih dijelova ka proučavanju kolektivnog ponašanja.“ (Laughlin, 2005.)

Koncept otpornosti je vrlo važna osobina složenih sustava i postaje sve popularniji, a koristi se u različitim disciplinama. Otpornost se smatra sposobnošću da sustav (znači i prirodni sustav, društveni sistem, ljudsko biće itd.) pozitivno reagira na perturbacije koje ga mogu smetati. Inače je otpornost upravo sposobnost što omogućuje sustavu izloženom smetnji da reagira i dopustiti mu da se vrati u stanje prije teškoće.

No, na taj način izgleda da otpornost priziva i koncept otpora. Otpornost u području održivosti ima šire značenje koje ne podsjeća na koncept otpora. Otpornosti je posvećen čitav niz istraživačkih centara, a i iznimna međunarodna koordinacija mnogih autoritativnih znanstvenih instituta i sveučilišta uključenih u teorijskom i praktičnim istraživanju otpornosti (vidi stranicu www.resalliance.org).

Ekološki koncept otpornosti prvi je uveo Crawford Holling još ranih sedamdesetih godina, a određuje sposobnost prirodnih sustava ili društveno-ekoloških sustava (*SES - Social-Ecological Systems*) da apsorbiraju smetnju te da se reorganiziraju dok se odvija promjena, na način da se i dalje održavaju u biti iste funkcije, ista struktura, isti identitet i iste povratne informacije. Sustav stoga ima mogućnost razviti se u više stanja, različitih od stanja prethodećih smetnji jamčeći na taj način održavanje vitalnosti funkcija i struktura samoga sustava.

Otpornost se, podsjeća Holling, mjeri stupnjem smetnje koji se može apsorbirati prije nego sustav promijeni vlastitu strukturu, mijenjanjem varijabli i procesa u službi kontrole ponašanja. Otpornost ekosustava stoga jest njegova sposobnost da tolerira smetnju bez da prijeđe u drugačije kvalitativno stanje. Sustav s manjom otpornosti neminovno povećava vlastitu ranjivost. Stoga, upravljanje društveno-ekološkim sustavima mora biti upućeno k održavanju visoke razine otpornosti i niske razine ranjivosti.

Vrlo značajan pojam koji je suprotan otpornosti jest upravo pojam ranjivosti. Ranjivost se javlja kada ekološki ili društveni sustav gubi vlastite sposobnosti otpornosti čime postaje osjetljiv na promjene koje je ranije mogao apsorbirati.

U otpornom sistemu promjena ima potencijal stvaranja razvojnih mogućnosti, novosti i inovacija. U ranjivom sustavu čak i male promjene mogu biti poražavajuće. Ranjivost se stoga odnosi na sklonosti socijalno-ekološkog sustava (*Social-Ecological System*), da teško trpi stres i izlaganje na vanjske šokove. Sustav je manje otporan, manji je kapacitet institucija i društava da se prilagode i nose s promjenama.

Provesti politike održivosti znači naučiti kako upravljati nesigurnošću, prilagoditi se promjenjivim uvjetima, ali, prije svega, izbjeći stvaranje manje otpornih i ranjivijih prirodnih sistema i naših društvenih sustava.

Živimo u svijetu u kojem, kao što smo do sada razmatrali, čovječanstvo igra bitnu ulogu u procesima promjena biosfere, od genetske do globalne razine. Očajnički trebamo ublažiti svoj utjecaj na prirodne sustave i biti u mogućnosti prilagoditi se novim situacijama, s velikom sposobnošću učenja i fleksibilnosti.

Politike održivosti temeljene na najboljim znanstvenim transdisciplinarnim spoznajama trebale bi postati prioritet međunarodnih političkih programa.

Ambijentalna, ekonomska i društvena cijena, ako se to ne provede, mogla bi biti vrlo visoka. Pojmovi održivosti i otpornosti su usko povezani jedni s drugim i utječu na praktične napore onoga što treba biti učinjeno u politici, u upravljanju i vođenju složenih društveno-ekoloških sustava.

Dosadašnja istraživanja pokazala su kako nas proučavanje otpornosti dovodi do graničnih tematika, važnih transdisciplinarnih situacija, do proširenih i poticajnih analiza postojećih međudnosa između složenih socijalnih i prirodnih sustava te ka produblivanju učinaka lokalnih i globalnih promjena prouzročenih ljudskom intervencijom na evoluciju prirodnih sustava.

Dakako, samo jačanjem našeg osnovnog znanja i dopuštajući mu da bude interdisciplinarno, fleksibilno, inovativno, otvoreno prema kontaminacijama mnogih drugih područja znanja, bit ćemo u mogućnosti pokrenuti značajne smjerove namijenjene dostignuću održivosti našeg blagostanja i razvoja na ovom prekrasnom planetu Zemlji.

Bibliografija

- ▶ Bologna G., *Manuale della sostenibilità. Idee, concetti, nuove discipline capaci di futuro*, Ed. Ambiente, Milano, 2008 (II ed.).
- ▶ Bologna G., *Sostenibilità in pillole. Perché e come vivere nei limiti di un solo Pianeta*, Ed. Ambiente, Milano, 2013.
- ▶ Clark W.C., Dickson N.M., „Sustainability Science: The emerging research program”, in *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 100, 14, 2003, pp. 8059-8061.
- ▶ Nezavisna međunarodna komisija za okoliš i razvoj, *Il futuro di noi tutti*, Bompiani, Milano, 1988.
- ▶ Gradstein F., Ogg I., Schmitz M., Ogg G., *The Geological Time Scale*, Elsevier, 2012.
- ▶ Laughlin R., *Un universo diverso. Reinventare la fisica da cima a fondo*, Codice Edizioni, Torino, 2005.
- ▶ National Research Council, *Our Common Journey*, National Academic Press, 1999.
- ▶ Raworth K., *A safe and just space for Humanity. Can we live within the doughnut?*, Oxfam Discussion Paper, www.oxfam.org, 2012 (il testo è scaricabile dal sito www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/dp-a-safe-and-just-space-for-humanity-130212-en.pdf. Pogledajte i stranicu Kate Raworth pod naslovom “Exploring Doughnut Economics”, www.kateraworth.com).
- ▶ Reitan P., „Sustainability Science and What’s Needed Beyond Science, in *Sustainability: Science, Practice & Policy*, 2005 (<http://sspp.proquest.com>).
- ▶ Rockstrom J. *et al.*, „A Safe Operating Space for Humanity”, in *Nature*, vol. 461, settembre 2009, pp. 472-475 (2009a).
- ▶ Rockstrom J. *et al.*, „Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity”, in *Ecology and Society*, 14 (2), p. 32 (on line www.ecologyandsociety.org/vol14/iss2/art32) (2009b).
- ▶ Rockstrom J., Wijkman A., *Natura in bancarotta. Perché rispettare i confini del Pianeta*, ed. it. a cura di G. Bologna, Ed. Ambiente, Milano, 2014.

- ▶ Worldwatch Institute, *State of the World 2013. È ancora possibile la sostenibilità?*, ed. it. a cura di G. Bologna, Ed. Ambiente, Milano, 2013.
- ▶ Za istraživanje o složenosti vidi, između ostalog, stranicu Santa Fe Institute-a www.santafe.edu, najnaprednijeg međunarodnog istraživačkog centra u proučavanju kompleksnih adaptivnih sustava.
- ▶ Resilience Alliance (www.resalliance.org) je savez autoritativnih znanstvenih tijela, fakulteta i instituta, nastao u drugoj polovici devedesetih godina, inspiriran radom velikog ekologa Crawforda (Buzz) Hollinga. Savez je osnovao zanimljivi znanstveni časopis dostupan besplatno online pod nazivom „*Ecology and Society*”, prijašnjeg naziva „*Conservation Ecology*”. Cilj časopisa je prikupljanje refleksija, analize i istraživanja u cilju integrirane znanosti otpornosti i održivosti (www.ecologyandsociety.org). Već nekoliko godina postoji u Stockholmu prestižan Stockholm Resilience Institute, u režiji dvaju velikih stručnjaka Johana Rockstroma i Carla Folkea (www.stockholmresilience.org).
- ▶ Pogledajte web Future Earth Research for Global Sustainability nastao iz prethodnog Earth System Science Partnership, sve pod pokroviteljstvom International Council of Science (ICSU); vidi www.icsu.org i www.futureearth.info.
- ▶ Više informacija i u znanstvenim časopisima:
 - ▶ „Current Opinion in Environmental Sustainability”
http://www.elsevier.com/wps/find/Po9.cws_home/cosustnews
 - ▶ „Ecology and Society”
<http://www.ecologyandsociety.org>
 - ▶ „Sustainability Science Journal”
<http://www.springer.com/environment/environmental+management/journal/11625>

ČETVRTO POGLAVLJE

Brojna lica održivosti prehrane

Autor: Giorgio Dal Fiume

Sveučilište u Bologni, predsjednik World Fair Trade Organisation-Europe

4.1. UČENJE ISKUSTVOM

Svi znamo što je „prehrana“. Među mnogo definicija, mogli bismo reći da je to „*proces kojim ljudi sami sebe hrane, kroz uvođenje tvari i tekućina u organizam, obično životinjskog ili biljnog podrijetla.*“ Naizgled je vrlo jednostavno uzeti u obzir temeljne aspekte vezane za ljudsku prehranu, koji se neminovno odnose na prehrambene proizvode i njihove karakteristike te sve što se s time može povezati. Međutim, ako na „prehranu“ primijenimo koncept „održivosti“, stvari se zakompliciraju. Što je to „održivost prehrane“? Održiva za koga, za što, pod kojim parametrima i kriterijima? Kako na tako bitnu ljudsku aktivnost *današnjice* kao što je prehrana primijeniti koncept koji je snažno povezan s pojmom *vremena* i *trajanja* kao što je održivost? Kakve su posljedice, koje faktore uzeti u obzir? Kako i zašto se to može odnositi na temu ove publikacije, „pravo na mir i održivost planeta“? Ako želimo odgovoriti na ova pitanja, moramo biti spremni na malo putovanje u potrazi za sadržajem i mnogim aspektima „održivosti prehrane“. Budući da ćemo kroz ovo putovanje otkriti izvanrednu razinu složenosti predmeta, cilj ovih stranica ne može biti iscrpan prikaz svega što je povezano s održivosti prehrane, već skiciranje pregleda i nekih uvida kako bismo shvatili njezina različita značenja i, što je najvažnije, koliko smo svi povezani s tom temom. Otkrit ćemo da su naši svakodnevni izbori usko povezani s održivosti prehrane iz razloga što naša potrošnja hrane izravno utječe na nju te zbog činjenice da kao stanovnici planeta moramo trpjeti posljedice eventualne prehrambene neodrživosti.

Krećemo od same definicije. „Održivost prehrane“ nije zapravo ista stvar što se putem drugih definicija ili formula širilo i koristilo u prošlosti (a možda i danas) na temu hrane i prehrane, kao što su „održiva prehrana“, „sigurnost prehrane“ ili „suverenitet prehrane“. Ne zanimaju nas ovdje usporedbe o apstraktnom značenju pojedinih riječi/definicija, niti procjena prednosti i nedostatka svake definicije. Želimo da zainteresirani shvate razlike, ali i sličnosti pojmova i definicija koje bi mogli susresti kad god se govori o prehrani, izbjegavajući zbunjenost te uz mogućnost dobivanja odgovora na legitimno pitanje: „zašto je tamo bilo govora o „održivosti prehrane“, a ovdje nailazim na neku drugu definiciju...?“. Osim toga, to će nam omogućiti da se postupno približimo prirodnoj složenosti održivosti prehrane te da shvatimo kako je do toga došlo.

4.2. SIGURNOST PREHRANE

Važno je znati da ne postoje međunarodni propisi koji određuju kriterije i područja gore navedenih definicija, unatoč tome što se obično koriste u međunarodnim raspravama. To je upravo slučaj „sigurnosti prehrane“ (*Food Security*). Sigurnost prehrane je sposobnost da se na dosljedan i općenit način, uz pravilne higijenske uvjete, osiguraju voda i hrana kako bi ljudsko tijelo dobilo energiju za opstanak i život. Najčešće prihvaćena definicija na međunarodnoj razini jest ona osmišljena tijekom World Food Summita u organizaciji FAO-a (*Food and Agriculture Organisation*, organizacija za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih naroda) 1996. godine u Rimu, prema kojoj je sigurnost prehrane kada: „*svi ljudi konstantno imaju fizički, društveni i ekonomski pristup dovoljnoj količini sigurne i hranjive hrane. Tom hranom zadovoljavaju vlastite prehrambene potrebe i želje, kako bi vodili aktivan i zdrav život.*“ Odbor za svjetsku sigurnost hrane, stalno tijelo koje je osnovao FAO, priznaje da postoji „sigurnost prehrane“ kada „*...svi ljudi konstantno imaju fizički, društveni i ekonomski pristup dovoljnoj količini sigurne i hranjive hrane. Tom hranom zadovoljavaju vlastite prehrambene potrebe i želje, kako bi vodili aktivan i zdrav život.*“ Sigurnost hrane, dakle, ima precizne karakteristike i granicu: s gledišta hrane tiče se svega što osigurava pristup hrani ljudima i zajednici, sa sanitarnog gledišta odnosi se na higijensko-zdravstvene ispravnosti namirnica, kako bi se spriječilo njihovo ugrožavanje zdravlja, s društveno-ekonomskog gledišta odnosi se na prisutnost velikog dijela čovječanstva (najnovije FAO procjene govore o više od 840 milijuna ljudi), koji boluje ili je u ozbiljnoj opasnosti od gladi i pothranjenosti. Sigurnost hrane je, dakle, skup politika i praksi koje teže ka zadovoljavanju potreba ljudi za hranom „iz žetve u žetvu“ i borbi protiv gladi, pothranjenosti, oskudice. Iz tog razloga djeluje prvenstveno na četiri dimenzije: dostupnosti namirnica, pojedinačnom pristupu namirnicama te putem tržišta, korektnoga korištenja namirnica, stabilne dostupnosti, pristupa i korištenja hrane tijekom vremena. Temeljna važnost sigurnosti prehrane je očita, značajna te prioritarna u svijetu u kojem su glad i pothranjenost još uvijek ozbiljan problem i stvarna prijetnja mnogim ljudima i zajednicama.

No, jasno je da je to područje sa specifičnim ciljem, tj. pristup ljudi/zajednica hrani. Samo se djelomično podudara s održivosti prehrane, budući da se ne može detaljno baviti nekim aspektima koji su za nju iznimno važni kao (ali o tome će se raspravljati kasnije) pitanja vezana za podrijetlo hrane, način proizvodnje, posljedice proizvodnog procesa i prodajnog lanca... Ukratko, sve što se događa „iz žetve u žetvu“ i „od polja do stola“.

4.3. SUVERENITET PREHRANE

Ako se sada usredotočimo na pojam „suvereniteta prehrane“, otkrit ćemo da se on može smatrati nekom vrstom evolucije „politike“ sigurnosti prehrane. Definicija suverenosti prehrane nastala je prilikom već spomenutog Foruma FAO-a 1996. godine. Ideju su zamislile i promovirale izvan samog Foruma razne organizacije civilnog društva aktivne po pitanju tema o poljoprivredi, a osobito međunarodno udruženje „Via Campesina“, koje okuplja brojne seljačke organizacije iz raznih dijelova svijeta. U svojoj izvornoj definiciji, suverenitet prehrane odnosi se na *„pravo svih naroda da definiraju vlastite politike i održive strategije proizvodnje, distribucije i potrošnje hrane kako bi se osiguralo pravo na prehranu cijele populacije.“* Pristup suverenosti prehrane nije teoretski jer proizlazi prvenstveno iz bogatog iskustva mnogih organizacija poljoprivrednika. Oni su na svojoj koži proživjeli marginalizaciju i ekonomsku neodrživost uzrokovanu – prema njihovom mišljenju – poljoprivrednim i trgovinskim međunarodnim politikama gdje je na čelu bilo nekoliko moćnih skupina (tzv. agroindustrijski sustav) koje nadgledaju globalno tržište hrane, proizvodnju i trgovinu ključnih čimbenika za proizvodnju hrane, kao što su sjeme glavnih proizvodnih sorti ili pesticidi povezani s poljoprivredom. Na temelju toga promotori suvereniteta prehrane potvrđuju potrebu za alternativnom vizijom u odnosu na politike vezane za poljoprivredu i hranu uspostavljene na međunarodnoj razini u posljednjih nekoliko desetljeća. One se bave isključivo kvantitativnom proizvodnjom hrane u kratkom roku i njegovom komercijalnom vrijednošću, ali ravnodušne su – prema viziji predlagatelja suvereniteta prehrane – prema učincima na lokalno stanovništvo i okoliš kojima su uzrok, te prema neravnoteži između gladi s jedne i hiperprodukcije te viška ponude s druge strane. Definicija suverenosti prehrane proširila se tijekom vremena, a svoju posljednju definiciju dobiva 2007. godine, kada postaje *„pravo naroda na zdravu hranu, kulturno prikladnu, dobivenu održivim ekološkim metodama, na temelju njihova prava da definiraju svoje poljoprivredne i prehranske sustave. Na prvo mjesto stavlja težnje i potrebe onih koji proizvode, distribuiraju i konzumiraju hranu. Brani interese i brine se o budućim generacijama...“*.

Jasna je dakle „kritika“ i namjera suvereniteta prehrane: zahtijevati pravo onih koji proizvode namirnice da budu na prvome mjestu u definiranju i provedbi poljopri-

vredne i prehrambene politike, svrstavajući ih iznad potreba tržišta i transnacionalnih korporacija, kako bi se seoske zajednice, poljoprivrednici i lokalne institucije stavile u poziciju da same biraju vlastiti sistem prehrane i proizvodnje. Točno na to upućuje pojam „suverenosti“ sadržan u ovoj definiciji. Suverenitet prehrane ulazi, znači, izravno u kontekst „politike“ i javnih institucija, radeći na definiciji i promociji prijedloga sistematizacije tržišta i smjernicama proizvodnje, tako da mreža lokalnih proizvođača može pomoći u odlučivanju strukture prehrambenih, poljoprivrednih, pastoralnih sustava i onih vezanih za ribarstvo. U skladu s time, on daje prednost gospodarstvu i lokalnim i nacionalnim tržištima u odnosu na izvozno orijentirane sustave, koji trenutno dominiraju proizvodnim sustavima i tržištima hrane. Suverenitet prehrane potvrđuje i teži ka pravu proizvođača na sudjelovanje u definiranju poljoprivrednih i prehrambenih politika, te potrošača da kontrolira vlastitu prehranu. Kao prvi cilj poljoprivrede i proizvodnje hrane ne postavlja opskrbu međunarodnih tržišta pod nadzorom velikih kompanija već zadovoljavanje potreba lokalnih zajednica u kojima se hrana proizvodi. Prema tome, suverenitet prehrane podržava zemljišnu reformu, obiteljsku poljoprivredu, tradicionalno ribarstvo i uzgoj, kao i proizvodnju, distribuciju i potrošnju hrane koji se temelje na okolišnoj, društvenoj i ekonomskoj održivosti.

Pojam suvereniteta prehrane dokazao je svoju važnost jer je donekle uspio utjecati na međunarodnu raspravu o politikama proizvodnje hrane. Pritom je naglasio očite ekološke i socijalne posljedice trenutne situacije, zahtijevajući – u otvorenom sporu prema konceptu i praksi „sigurnosti prehrane“ koju se smatra nužnom, ali ne i dovoljnom – da se opravda činjenica gdje je ujedinjenje pitanja zaštite i uloge malih poljoprivrednika i lokalnih zajednica s poljoprivrednim i prehrambenim politikama važan resurs kako se uspješno nositi s velikim i neriješenim pitanjima gladi, utjecaja na okoliš, društvene pravičnosti. Stoga nije slučajno da su neke južne zemlje svijeta (Nepal, Mali, Bolivija, Ekvador) u Ustav unijele pojam suvereniteta prehrane, te da su, na primjer, mnoge zemlje Latinske Amerike 2008. organizirale važan sastanak na temu suvereniteta i sigurnosti prehrane. Baš se u završnoj izjavi spomenutog susreta (*Declaración final de la cumbre presidencial de Managua, Soberanía y seguridad alimentaria*) otkriva solucija na do sada neriješene probleme vezane za prehranu, gospodarstvo i okoliš upravo u oživljavanju poljoprivredne politike usmjerene agroekologiji standardiziranoj na malom i srednjem poljoprivrednom poduzetništvu. Isto tako odluka UN-a i FAO-a da posvete ovu godinu Obiteljskoj poljoprivredi (definicija u Italiji, za razliku od drugih zemalja, nije baš uobičajena, ali svakako se odnosi na male poljoprivrednike i povećanje uloge ruralnih zajednica), na neki je način povezana s pitanjem suvereniteta prehrane i njezinom afirmacijom kao pitanja s kojim je potrebno suočiti se. Iako je jasno da se riječi „suverenitet“ i „održivost“ ne podudaraju, važno je istaknuti relevantan doprinos kojim je koncept „suvereniteta prehrane“ doprinio konceptu „održivosti prehrane“. Znači da se pitanje „prehrane“ ne može tumačiti odvojeno od povezanih društvenih, ekonomskih i proizvodnih sustava, analizirajući i trgovinski lanac koji povezuje hranu i vodu s ljudima.

4.4. ODRŽIVOST PREHRANE

Proučavanjem definicije „održive prehrane“ shvaćamo da je najbliža temi ovoga rada, a možda se čak čini da kod ove dvije definicije - „održiva prehrana“ i „održivost prehrane“ - nema značajnih razlika u konceptima koje opisuju. Samo je djelomično tako. Prema FAO-voj definiciji, održivi su prehrambeni modeli koji imaju mali utjecaj na okoliš i doprinose sigurnosti hrane i zdravom načinu života za sadašnje i buduće generacije. Prehrana je, dakle, održiva kada poštuje bioraznolikosti i ekosustave te je prihvatljiva i dostupna svima. Stoga je jasno, a to ćemo uskoro vidjeti, kako su ova značenja u potpunosti u skladu i sa značenjem održivosti prehrane. No ovaj potonji izraz namjerava izričito – u njegovu trenutnom korištenju i primjeni – ići dalje od utjecaja proizvodnje i kretanja hrane na okoliš i „glad“, kako bi u svoj sadržaj i procjenu *jednostavno i izravno* uključio svaki mogući čimbenik koji utječe na proizvodnju, promet i pristup hrani i piću. Isto tako želi procijeniti sve učinke tih procesa u odnosu na „održivost“, bez obzira na kontekst u kojem su nastali. U stvari, koristeći koncept „održivosti prehrane“ koristi se parametar hrana/prehrana, koji omogućuje povezivanje različitih aspekata (utjecaj na okoliš, socijalni, ekonomski) i različite aktivnosti/procese (proizvodni sustav, prijevoz, pravila i prakse međunarodne trgovine...) pružajući pregled sveukupnih učinaka različitih oblika proizvodnje i kretanja hrane, utvrđujući ključna pitanja vezana za održivost (tj. u ovom trenutku možda je korisno zapamtiti, ono što prijeto u budućnosti poljoprivrednoj proizvodnji, ambijentalnoj ravnoteži našeg planeta, i sama ljudska prehrana).

Dakle, evo nas pred definicijom održivosti prehrane. Do nje smo došli slijedeći analizu pojmova sigurnosti prehrane, suvereniteta prehrane i održive prehrane, i to nam je trebalo pomoći da shvatimo značaj i veličinu aspekata vezanih za prehranu te da se sada približimo smislu održivosti prehrane, budući da sve što smo do sada obrađivali tu i spada. Nema sumnje da je prijelaz s prethodno analiziranih definicija na pojam održivosti prehrane posljedica ne toliko antagonizama između tih različitih definicija i pojmova, već potrebe da se oni prilagode pojavi složenosti procesa globalizacije kojima smo na svjetskoj razini svjedoci u posljednjih dvadeset godina.

Jedan od najspektakularnijih aspekata globalizacije je takozvana „tržišna integracija“ odnosno umrežavanje i povezivanje proizvođača i potrošača diljem svijeta, snažan trend liberalizacije trgovine (prije, a dijelom i sada, ograničena ekonomskim i pravnim barijerama), povećanog protoka prijevoza, i vrlo jak utjecaj finansijskog sustava, npr. burze gdje se definira svjetska cijena sirovina za osnovnu prehranu: pšenica, kukuruz, soja, kakao, kava, pamuk, šećer..., nad proizvodnim sustavima i trgovinom. Sve je to imalo golem utjecaj na proizvodnju i trgovanje hranom, pošto su poljoprivredni proizvodni sustavi različitih zona planeta došli u kontakt jedni s drugima i, potencijalno, s potrošačima diljem svijeta. Velik je utjecaj na sustav proizvodnje hrane te povezane

stilove potrošnje imala i centralizacija vlasti u nekim velikim tvrtkama i financijskim investicijskim fondovima, čime je omogućeno da djelovanje tih pojedinaca utječe na gotovo sve narode i ambijente Zemlje. Ukratko: održivost prehrane je kći globalizacije i nije slučajno da odražava njezinu složenost i mogućnost miješanja s mnogim područjima naizgled udaljenih jednih od drugih.

4.5 ODGOVORNOST POTROŠAČA

Potrebno je sada razjasniti sve gore navedeno kako se ne bismo zaustavili pred takvom složenošću i izgubili pravi smisao i viziju održivosti prehrane. Najlakši način da se to učini jest razmisliti o onome što ćemo danas jesti za večeru. Ljudi politiku održivosti poimaju sa slikom grada gdje prevladava smog, zagađenjem velikih industrija, ogromnim količinama otpada koje proizvodimo, krčenjem šuma, klimatskim promjenama... Tko bi se uopće sjetio trpeze? Prehrambenog proizvoda svakidašnje upotrebe: kave, banane, kakaa/čokolade..., koji dolazi izdaleka? Ipak, naš stol je izravno vezan za opću temu „održivog razvoja“, kao što pitanje održivosti prehrane ima izravan utjecaj na ono što dođe do naših stolova. Upravo iz toga potječe neosporna činjenica: svatko od nas ima veliku odgovornost zbog izbora koje čini kao potrošač. Razlog je vrlo jednostavan: ono što smo stavili na naše tanjure jest rezultat proizvodnog lanca s ogromnim posljedicama (kada to gledamo kao cjelinu gdje svatko od nas utječe malim dijelom) na naše zdravlje, općenito na gospodarstvo, na narode drugih kontinenata te na sam okoliš.

Dakle, ako uzmemo u obzir, kao što ćemo učiniti, koliko je sve to usko povezano s ustrajnim i ozbiljnim gospodarskim i društvenim nejednakostima u svijetu, podacima o očekivanom povećanju stanovništva (UN procjenjuje da će 2040. godine na našem planetu biti oko 9 milijardi ljudi), i dramatičnim podacima koji se odnose na klimatske promjene u tijeku (i velike poteškoće realizacije učinkovitih rješenja: 2014. je već druga najtoplija godina od 1878.), postaje jasnije koliko je za ukupnu održivost samog planeta od vitalne važnosti baviti se temom održivosti prehrane, a time kako bi se na efikasan način postiglo „pravo na mir“ (da se nadovežemo na naslov publikacije). „Novost“ pojma održivosti prehrane jest njegova pogodnost za procjenu održivosti naše večere ne samo ocjenom njezina utjecaja na naše zdravlje i onoga koji je proizveo hranu, n okoliš i biološke raznolikosti..., već i na složene procese proizvodnog sustava i trgovine, niz koraka do konačne cijene proizvoda koji ću pojesti, o radnim uvjetima onih u dodiru s hranom, o ovlastima i dinamici zahvaljujući kojima je proizvod na mom stolu proizveden u određenom dijelu svijeta, a ne u drugom.

Danas možemo razgovarati o svemu tome i sažeti ga u pojmu održivosti prehrane iz razloga što je lakše, s jedne strane, istražiti puteve (iako nisu odmah vidljivi) koji omogućuju šparogama proizvedenim u Čileu da se zimi prodaju u Italiji, ili pak masivan uvoz kineske rajčice u Italiji, putovanje rajčica ubranih u Južnoj Italiji kako bi se

neočekivano našle na tržnicama Subsaharske Afrike. S druge je strane lakše proučiti ambijentalne i društvene učinke koji su posljedica svega toga. Zbog ove činjenice, u mnogim situacijama potrebno je razmišljati o održivosti prehrane kako bi se shvatile sve poveznice ljudske prehrane i utvrdili socijalni, ekonomski i proizvodni odabiri prema cjelokupnom održivom procesu, a ne samo njegovog dijela.

Sad možemo bolje definirati koncept održivosti prehrane: ona označava svojstvo svega što ima veze s prehranom da bude ekološki kompatibilno, ekonomski učinkovito, društveno pravedno i kulturološki prihvatljivo. Biti održiv znači odgovoriti na pitanje: „Koliko dugo može trajati akcija, proizvodnja ili sustav koji ovisi o određenim resursima (ljudskim, ekonomskim ili prirodnim)?“. Trajat će sve dok će biti u mogućnosti obnoviti resurse koje koristi: ova se istina odnosi i na poljoprivredu i proizvodnju hrane. Kultura iz koje potječemo je gotovo uvijek dala prioritet ekonomskoj održivosti, u rigidnoj i redukcionističkoj viziji gdje su društveni i ekološki razlozi nezanimljivi (a često je još uvijek tako). Tema održivosti prehrane pomaže nam da izađemo iz ove intelektualne ograničenosti, potičući nas da promatramo stvarnost kroz objektiv gdje su vidljive veze, međuovisnosti i tokovi koje je teško percipirati iz našeg svakodnevnog iskustva. Ona nam postavlja mnoga pitanja: koje su posljedice na okoliš našeg izbora hrane, od polja do stola? Koji su uvjeti rada proizvođača? Kakva je raspodjela bogatstva i siromaštva? I na kraju: postoje li alternative (naravno bez kompromisa na kvalitetu i okus hrane)? Pitanja iz kojih proizlazi da nas se održivost prehrane tiče, ne samo zato što je naš izbor i ponašanje u prehrani u potpunosti dio „prehrambenog sustava“ na koji se možda žalimo, ali i zbog toga što nas želi uputiti na to da se s druge strane lanca – u odnosu na nas – nalazi svjetski agroprehrambeni svijet koji može snažno utjecati na život na planetu gdje živimo i na sadržaj sendviča koji jedem.

Konzumiranje prehrambenog proizvoda je naizgled beznačajan čin: kupiti hamburger u *fast foodu*, piti kavu iz automata ili bara na uglu, ili pojesti jabuku koju smo ponijeli od kuće, jednostavni su izbori i iziskuju malo vremena. No procesi koji su doveli taj proizvod do nas zahtijevali su puno vremena i mnogo prijelaza. Svaki prehrambeni proizvod što namjeravamo kupiti je rezultat dugog niza događaja, a započinje proizvodnjom sirovina, nastavlja se fazom pakiranja, distribucije (veleprodaji, supermarketima i trgovinama), potrošnje, i – pažnja! – ne završava kada je hrana u našem želucu i probavlja se, već uključuje (što nije sekundarni prolaz) i zbrinjavanje i recikliranje otpada vezanog za taj proizvod. Brojni procesi i materijali uključeni u proizvodnju sendviča, primjerice, uključuju većinu sektora gospodarstva, kao što su poljoprivreda, transport, proizvodnja energije, pakiranje, marketing i gospodarenje otpadom. U poznatoj studiji ranih devedesetih godina, njemački Wuppertal Institute istaknuo je složenost proizvodnog procesa naše redovne hrane, prikazujući kako zbroj potrebnih putovanja kako bi svi sastojci i komponente jednostavne staklenke jogurta od jagode bili dostupni, dovelo je do „ukupne kilometraže putovanja“ od 7857 km (uglavnom u Njemačkoj) kako bi se onaj jogurt proizveo i dopremio u supermarket u Stuttgartu.

4.6. PROIZVODNI SUSTAVI I PREHRANA

Nakon što smo ovo usvojili, možemo započeti s analizom specifičnih sadržaja održivosti prehrane, kako bismo prikazali njezin profil i različite karakteristične aspekte koji inače nisu povezani s ishranom.

Počnimo s općim podatkom: učinkom prouzrokovanim promjenama proizvodnog i komercijalnog prehrambenog sustava tijekom dvadesetog stoljeća u tzv. razvijenim ili industrijaliziranim zemljama – na našu prehranu, proizvodni lanac, društveno-gospodarske uvjete proizvođača i na okoliš. Radi se o važnim promjenama, o vrsti proizvoda, okusa i aroma, kompoziciji jelovnika. Na primjer (koristimo podatke istraživanja INSEE-Francuska 2008.): u posljednjih pedesetak godina udio potrebnih namirnica za proizvodnju „domaće hrane“ prepolovio se, od 25 % u 1960. na 12 % u 2006. obiteljskog proračuna prehrambene potrošnje. Međutim, dok je samo jedna polovica kupljenih namirnica namijenjena tradicionalnim obrocima poput ručka/večere, druga je konzumirana izvan glavnih obroka (sirevi, kolači, voće, kruh...). Unutar ove skupine namirnica, udio mesa, ribe, povrća i prerađenih proizvoda dodatno se udvostručio (do 41 % u 2006.), na štetu proizvoda koji zahtijevaju više vremena i obrade. Riba, u već spremnom obliku za konzumiranje, djelomično je zamijenila meso i jaja. Svježe povrće i proizvodi od škroba dijelom su zamijenjeni s instant pripremljenim proizvodima od povrća i krumpira. Iako se ljudske prehrambene navike neprestano mijenjaju zbog kulturalnih aspekata i odnosa među populacijama, ovi nam podaci priopćuju da navedene promjene nisu strane novim generacijama, jer je to njima „normalno“. Ove promjene nisu samo plod spontane evolucije okusa; dapače, nastale su nepoznatom snagom i brzinom u odnosu na protekla stoljeća. Sve to ukazuje na to da je njihovo ostvarenje prouzrokovano nečim novim. Dotična „novost“ je strukturna integracija tržišta i opskrbe poljoprivredno-prehrambenih lanaca te posljedične značajne promjene u proizvodnim sustavima, koji su temelj hrane prisutne u našem svakodnevnom životu. U europskim gradovima, ali i drugdje, u konstantnom smo doticaju s efektima ove evolucije. No, često ne obraćamo pažnju na to što sve to donosi ili krije. Bilo gdje u svijetu možemo jesti pizzu, kebab, sushi i proljetne rollice. U svim našim gradovima možemo birati namirnice koje dolaze iz brojnih zemalja diljem svijeta, čije su prehrambene navike donedavno bile daleke i nepovezane. Teže je „pratiti“ utjecaje prouzrokovane takvim „razvojem“. Mogućnost biranja raznih jela porijeklom sa svakog kontinenta može dakako biti privlačna i implicirati dodatne prihvatljive troškove (ili čak uštede) za svućiji džep. Nažalost, u većini slučajeva sve ima svoje posljedice – za okoliš i za onoga koji je uključen u proizvodnju određenih jela. Primjerice, nije slučajnost to što je poljoprivreda utjecala na povećanje takozvanog „efekta staklenika“, tj. na ispuštanje stakleničkih plinova odgovornih za klimatske promjene (prema mišljenju znanstvenika, to je najozbiljnija prijetnja čovječanstvu), i da je danas taj utjecaj otprilike 17 % od svih zagađujućih emisija planeta. Još je gore za veliku evoluciju globalnih prehrambenih navika povećana potrošnja mesa. U drugoj polovici dvadesetog stoljeća globalna potrošnja mesa povećala se pet puta, od 45 milijuna tona godišnje 1950. do 233 milijuna tona

2002., te je Organizacija za prehranu i poljoprivredu (FAO) procijenila da će se do kraja 2050. dosegnuti 4,65 milijuna tona. Potrošnja proizvoda životinjskog porijekla povećava se ekstremnom brzinom u takozvanim „zemljama u razvoju“, paralelno s ekonomskim rastom (kao što se dogodilo u Italiji i Europi): zapravo, ovim je narodima meso uzor za oponašanje, statusni simbol, ugled i društveno bogatstvo kao što to imaju zapadne zemlje. Od 1983. do danas potrošnja mesa se u ovim regijama više nego udvostručila, od godišnjih 14 kg mesa po čovjeku do sadašnjih 30 kg. U Kini je potrošnja mesa prešla s 13 kg po glavi u 1980. godini na 53 kg po glavi u 2004., te je narasla za 300 % u nešto više od 20 godina. Izračunato je da će 2031. godine količina potrošnje mesa prosječnoga Kineza biti ista kao današnjeg stanovnika Sjeverne Amerike (glavni potrošači mesa), s državnim godišnjom potrošnjom do 181 milijuna tona što je otprilike četiri petine trenutne svjetske proizvodnje mesa. Dakle, nije slučajnost što je Brazil – najveći svjetski izvoznik goveđeg mesa, povećao količinu izvoza za skoro 6 puta u samo 11 godina (od 1997. do 2008.)!

I tako, dok mi jedemo naš hamburger, kupljen u bilo kojem dijelu svijeta po nama prihvatljivoj cijeni, održivost hrane nas podsjeća, s druge strane, da će se sve to naplatiti našem planetu. Poznato istraživanje FAO-a 2009. godine pronašlo je u uzgajanju stoke ključni faktor na koji djelovati kako bi se savladao i poboljšao utjecaj na siromaštvo, glad i okoliš, s naglaskom na klimatske promjene. U istraživanju se jasno ističe da je uzgoj – naročito intenzivni i industrijski (iz kojeg najvjerojatnije dolazi naš jeftini hamburger) – jedan od uzroka ispuštanja stakleničkih plinova (plinovi su povećani za 16 puta od 1900. do 2008.), budući da utječe na krčenje šuma i na kemijski obrađenu proizvodnju gnojiva, životinjske hrane i lijekova. FAO podaci prikazani na Svjetskoj klimatskoj konferenciji 2009. godine sami ukazuju na to da uzgoj utječe sveukupno s 18 %, dok je ukupan doprinos svjetskih prijevoza na emisiju stakleničkih plinova s 13,1 %: pitome krave zagađuju više od zrakoplova! Jeste li očekivali takvo što?!

Neki podaci konkretiziraju ove informacije: prema FAO-voj procjeni iz 2006. godine, stočarstvo je prvenstveni uzrok svjetskoga krčenja šuma, posebice u Amazoniji – 70 % okrčenih područja pretvoreno je u goveđe pašnjake, dok je ostalih 30 % upotrijebljeno za proizvodnju životinjske hrane; 50 % svjetske proizvodnje žitarica i 90 % proizvodnje soje namijenjeno je stočnoj hrani. Sve to značajno utječe na zagađenje voda i zemljišta zbog velike upotrebe kemijskih gnojiva, sintetičkih pesticida potrebnih za rast ovih proizvoda, tj. monokultura. Potrošnja vode za proizvodnju žitarica i stočne hrane za životinjske potrebe, te voda potrebna životinjama i ona za čišćenje staja, neki su od bitnijih faktora potrošnje svjetskih zaliha vode. Isto tako, sve to ima duboki utjecaj na ekonomiju globalnih resursa. Prema organizaciji „UNESCO- IHE Institute for Water Education“, za proizvodnju jednog jedinog kilograma goveđeg mesa potrebno je 16 tisuća litara vode! Određeni podatak, vezan za prijašnje, tjera nas na razmišljanje: činjenica da se svjetski broj „pretelih“ osoba udvostručio od 1980. do 2008. (procijenjeno na otprilike pola milijarde) prikazuje da ukupni učinak sam po sebi nije poboljšao kvalitetu prehrane ljudi ili barem ne većine.

4.7. ODRŽIVOST PREHRANE I BIORAZNOLIKOST

Održivost prehrane nam prikazuje okvir gdje samo integrirana i potpuna vizija može pronaći veze i međusobna ispreplitanja između aspekta prehrambene proizvodnje i potrošnje općenito shvaćenih kao odvojene sfere: ekonomski, okolišni i društveno-kulturni.

Koliko, primjerice, na naš planet utječe zbližavanje suvremenog prehrambeno-produktivnog sustava, globalizacije potrošnje i prehrambenih navika, te nedostatak pažnje prema edukaciji o prehrani i održivosti? Jesmo li ikad razmišljali o „bioraznolikosti“ dok smo jeli svoj sendvič ili hamburger u velikom lancu brze hrane?

Svjetska bioraznolikost je danas u kritičnoj situaciji, ozbiljno joj prijete poljoprivreda i intenzivno stočarstvo te druge neodržive metode proizvodnje prehrambenih proizvoda. Stotine tisuća raznovrsnih biljaka i životinjskih vrsta, generacijama prisutnih na poljoprivrednim područjima, zamijenjene su manjim brojem međusobno jednoličnih suvremenih komercijalnih sorti. Prema FAO-vim procjenama, nestalo je 75% sorti poljoprivrednih usjeva i tri četvrtine hrane cijeloga svijeta nastaje iz samo 12 biljnih i 5 životinjskih vrsta. U SAD-u se nekada, primjerice, uzgajalo 7000 vrsta jabuka i 2500 vrsta krušaka. Danas samo dvije vrste krušaka predstavljaju 96% ukupnog tržišta. Trećina autohtonih vrsta govedine, ovčetine i svinjetine već je izumrla ili je na samom rubu izumiranja.

Drugi primjer se odnosi na sorte krumpira kojih je prema procjenama u svijetu bilo više od 5000, no danas ih se u komercijalne svrhe uzgajaju samo četiri. Nadalje, od 1903. do 1983. godine izgubili smo 80.6 % sorti rajčica, 92.8% salata, 90. 8% kukuruza i 86% jabuka.

Pošto nije sigurno da će problemi nastali zbog ove situacije biti ozbiljno shvaćeni (na kraju krajeva, što nam trebaju tisuće raznih vrsta krušaka, krumpira i ovaca?), korisno je znati da bogatstvo i vrste bioraznolikosti dozvoljavaju preživljavanje prirode uz prilagođavanje okolišnim, i najviše klimatskim promjenama, te novim bolestima.

Bez raznolikosti postojeći sustavi imaju manju mogućnost prilagođavanja i, dakle, preživljavanja. Drastično smanjenje bioraznolikosti konzumiranih prehrambenih izvora strogo je povezana s našim zdravljem jer direktno utječe na povećanje pretilosti (vidi gore navedeno), alergija, manjka nutrijenata, kardiovaskularnih bolesti (potaknutih konzumiranjem rafiniranih proizvoda kao što su brašno i šećer).

4.8. SLOBODA IZBORA?

Smanjenje bioraznolikosti znači smanjenje naših mogućnosti izbora. No, postoji još jedan skriveni faktor koji utječe na taj aspekt, a shvaćanje održivosti prehrane pomaže nam u njegovu otkrivanju: imamo li stvarno slobodu biranja? Sve nas upućuje na to da imamo: raznolikost prehrambenih proizvoda na tržištu, čak ovdje u blizini naše kuće ili u obližnjem supermarketu, toliko je bogata da nikada prije nije bilo toliko mogućnosti izbora našeg prehrambenog proizvoda među tisuću drugih ponuda. Brendovi, cijena, kvaliteta, okus... miješajući ove čimbenike i važući ih na drugačiji način, mogu doći do toga da biram mnoge vrste istog proizvoda, radi li se o rajčici, voću, odresku, prethodno kuhanom jelu... Ili obrnuto, ako želim, mogu naći isti brend ili vrstu proizvoda u gotovo svakom dijelu svijeta: slobodniji od toga! Izgleda da je istina ono što ponekad čujemo u medijima ili čitamo u nekim knjigama: konkurencija je najbolji način da se osigura učinkovitost sustava, a potrošačima izbor i kvaliteta. To je apsolutno točno, ako se odnosi na određeni proizvod... Ali puno manje, ako mislimo na ono što stoji iza toga, ili na put koji ga je doveo ovdje, i tko ima koristi. Razlog tome je ono što se u engleskom jeziku naziva „*power in supply chain*” što bi se, kako bi bilo u potpunosti razumljivo, na hrvatski moglo prevesti kao: koncentracija moći unutar opskrbnog lanca koja snabdijeva tržišta i trgovine na malo. Što to znači? Koje veze ima s održivosti i prehranom?

Ovdje će nam brojevi pomoći da bolje razumijemo problem, tj. da objasnimo kontekst današnjeg poljoprivredno-prehrambenog proizvodnog sustava, čije dvije krajnosti – proizvođači/poljoprivrednici s jedne strane i potrošači s druge strane, karakterizira ekstremna fragmentacija. Velika većina poljoprivrednih proizvođača još uvijek su mali poljoprivrednici: procjenjuje se da svaka od 404 milijuna tvrtki uzgaja manje od dva hektara zemljišta, oko polovice svjetskog stanovništva živi u ruralnim sredinama i životi 2,5 milijardi ljudi ovise o poljoprivredi. Više od 1 milijarde ljudi na neki način sudjeluje u poljoprivredi (35% svjetske radne snage), više od polovice (53%) od 215 milijuna djece koja radi u svijetu zaposleno je u poljoprivredi.

S druge strane lanca je druga polovica od oko 7 milijardi stanovnika Zemlje iz urbanih sredina, te ih se stoga može shematski identificirati kao „potrošače“. Do ovoga je dijela sve razumljivo. Problem leži u sredini, gdje se nalazi niz gospodarskih i financijskih sudionika čiji su korijeni duboko u kolonijalnom razdoblju, koji su uspjeli „iskoristiti“ globalizaciju, liberalizaciju tržišta i integraciju između različitih faza trgovine i proizvodnje, uspijevajući na taj način steći i koncentrirati ogromnu moć nad navedenim tržištima. Riječ je o „dobavljačima osnovnih proizvoda za proizvodnju kao što su sjeme i pesticidi“ (tzv. *input suppliers*), velikim poduzećima za uvoz-izvoz ili trgovačkim posrednicima („*traders*“), velikim transnacionalnim društvima koja proizvode bezbroj proizvoda (*branded manufactures*), velikim organiziranim trgovačkim lancima (*re-*

tailers/mainstream). Imamo dojam da smo u mogućnosti odabrati različite marke i podrijetlo, ali ako pogledamo što se iza toga krije, doznajemo nešto zaprepašujuće: prema Oxafamovom istraživanju 2013. godine (najveće nevladine organizacije na svijetu) velika većina namirnica dolazi iz desetak tvrtki koje izravno ili neizravno posjeduju ili upravljaju stotinama marki i različitih proizvoda.

Da budemo jasniji, važno je istaknuti neka imena: Nestlé, Coca-Cola, Unilever, Danone, Mars, Mondelēz (bivši Kraft), Associated British Foods, Kellogg's, General Mills, Pepsico... Isto se događa u manjim razmjerima, čak i na kontinentalnoj ili nacionalnoj razini: ako npr. mislimo da mnoštvo marki mineralne vode koje se mogu naći u Italiji ili u Europi odgovara efektivnoj konkurenciji između različitih tvrtki, varamo se, a dovoljno je okrenuti bocu i dobro pročitati etiketu kako bismo to shvatili. Ako mislimo da u Italiji možemo konzumirati pakiranu salamu uvijek birajući između triju neovisnih poduzeća koja su međusobno u konkurenciji, opet griješimo...

Znači, postoje vrlo velike tvrtke koje utječu na tržište. No, kako to utječe na moj sendvič ili moju večeru? Kakve veze to ima s održivosti? Na ova pitanja ćemo pokušati odgovoriti brojkama. No, prvo je potrebno navesti važan aspekt kako bi se izbjegla banalizacija: ogromne su tvrtke uvijek postojale i uvijek su utjecale na tržišta i politike. No, trenutna situacija je bez presedana: poznata studija ETH Zürich 2011. godine pokazala je da je broj multinacionalnih tvrtki (koje su službeno tako definirane na temelju međunarodnih standarda OECD-Organizacija za europsku ekonomsku suradnju i razvoj) koje djeluju u svijetu bio 43.000. Da je promet prvih 1.318 korporacija odgovarao 18,7 % ukupnog svjetskog dohotka. Da veliku većinu 43.000 korporacija kontrolira grupa (koju švicarski znanstvenici nazivaju „super entiteti“) od 147 makrotvrtki, uglavnom banaka i financijskih poduzeća. Kada one zbroje vlastiti promet s prometom društava koja kontroliraju, imaju ekonomsku vrijednost jednaku 40 % od ukupnog svjetskog bogatstva...

U poretku bruto domaćeg proizvoda (BDP-a) naroda svijeta, 2011. godine promet Nestléa (105 milijardi dolara) bio je na 69. mjestu, a ispod njega je 130 zemalja (uključujući i Tursku, Bugarsku, Uzbekistan...) s nižim prihodima. Moglo bi se misliti da je nakon svega to i legitiman rezultat poslovnog uspjeha, otvara radna mjesta, da nije njihova krivnja ako zemlja poput Malte ima 10 puta manji BDP od Nestléa... Trebamo se tada sjetiti da, za razliku od proizvođača tenisica ili elektroničke opreme, hrana koja se uzgaja, gdje se uzgaja, i kako se distribuira je pitanje s utjecajem na cijeli planet, a i na svakog od nas. Možda ćemo tada drugačije vagati činjenicu da 500 tvrtki kontrolira 70 % izbora hrane u svijetu. I da njihove odluke, koje mislimo da su legalne i legitime, imaju posljedice u cijelom sustavu proizvodnje i potrošnje hrane. Isto tako - vidi prethodni paragraf o bioraznolikosti i krčenju šuma – utječu na kvalitetu okoliša u kojem živimo, na klimu planeta gdje će u budućnosti živjeti naša djeca.

Važan doprinos poljoprivrede klimatskim promjenama putem izravnih emisija i krčenja šuma o kojem se već govorilo, nije slučajna, već je rezultat potrage novih zemljišta za intenzivan uzgoj stoke ili velike plantaže. Znači, ide se od modela operativnog proizvodnog agroindustrijskog sustava do sustava velikih međunarodnih korporacija koje kontroliraju veći dio tržišta i marketinga prehrambenih proizvoda. Korisno je istaknuti u tom pogledu kako je posljedica svega toga da su poljoprivreda i globalni sustav proizvodnje hrane – što je izuzetno osjetljivo na negativne učinke klimatskih promjena – žrtve samih sebe: 2012. godine FAO je procijenio da bi do 2085. promjena klime mogla dovesti do gubitka 11 % obradivog zemljišta u takozvanim „zemljama u razvoju“, te da je za Afriku procjena štete daleko superiornija. Prethodne studije pokazale su do 2050. godine porast od 10 % i 20 % broja osoba u riziku od gladi uzrokovane klimatskim promjenama, a 21 % od broja djece u riziku od pothranjenosti. Stoga nije slučajno da je u studenom 2012. godine međunarodna mreža (ali uglavnom afrička) organizacija koje predstavljaju male poljoprivrednike zaključila konferenciju u Dakaru (Senegal) osuđujući praksu agrobiznisa koja često „...uzima naše prirodne resurse (zemlja, voda, šuma...) kako bi ih uručila tvrtkama u agroindustrijskom sektoru, koje ugrožavaju razvoj malih poljoprivrednika i obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava, narušavajući izgled budućih generacija.“

4.9. TKO KONTROLIRA SUSTAV OPSKRBE HRANOM?

Treba nam još brojki kako bismo konkretnije razradili pojam koji smo na prethodnim stranicama nazvali „*power in supply chain*“. Radi se o strukturnoj koncentraciji moći koja proizlazi iz činjenice da neke velike multinacionalne prehrambene tvrtke kontroliraju većinu tržišta prehrambenim proizvodima, utječući tako – kao što smo već rekli – na način proizvodnje hrane te na rute i „skriveno troškove“ putem kojih ono što jedem dolazi u moje ruke. U tom smislu važno je shvatiti da je uski prolaz kroz koji proizvodi moraju proći da bi došli do potrošača uzrokovan prvenstveno radi ove abnormalne koncentracije moći bez presedana.

Možda nije odmah jasno što to znači da prvih 10 velikih maloprodajnih lanaca u svijetu kontrolira 15 % od ukupne svjetske prodaje hrane... I da top 5 europskih maloprodajnih lanaca (Tesco, Carrefour, Lidl, MetroGroup, Aldi) kontrolira 50% maloprodajnog tržišta hranom (znači: prodaje svim potrošačima) Europe. Posljedica takve situacije je vrlo jednostavna, iako možda i nije jasna svima (osobito mlađim generacijama, rođenim u svijetu u kojem su hipermarketi „prirodni kontekst“ potrošnje): ono što dolazi na moj stol više ne ovisi u prvom redu – kao do prije nekoliko desetljeća – o onome što proizvođači hrane mogu ponuditi, već o onome što „krajnji kupci“ (znači upravo veliki lanci) odluče kupiti.

Za većinu poljoprivrednika više nije moguće „proizvoditi, a zatim tražiti tržište gdje prodati svoj proizvod“; sada su „veliki kupci“ oni koji procjenjuju što potrošači tražuju/cijene, posljedično organizirajući lanac opskrbe prehrambenim proizvodima. Posljedica je poticanje tipične masovne proizvodnje agroindustrije i velikih plantaža te velikih trgovaca („traders“) i posrednika da kontinuirano mogu nuditi ogromne količine proizvoda. Neizbježna posljedica toga je, između ostalog, moć kontrole cijene dobavljača/proizvođača (što obično znači smanjivanje), izjavljujući da to čine ne u ime svojeg privatnog interesa, već naizgled iz plemenitijeg razloga, u interesu potrošača (dostaviti mu proizvode po najnižim cijenama). Mnoga su istraživanja pokazala kako je rezultat smanjenje prihoda za proizvođače, dok se male proizvođače većinom isključuje s tržišta. No, da objasnimo, kako bi se snizili troškovi i bilo u mogućnosti na taj način ispuniti dogovor o cijenama s glavnim kupcima, sve se više ulaže u industrijaliziranu poljoprivredu, doprinoseći povećanju začaranoga kruga i povećanju utjecaja na okoliš koje smo spomenuli.

Da bismo bolje razumjeli, analizirat ćemo neke tipične slučajeve. Najprodavaniji tropski proizvod u svijetu su banane. To je najbolji primjer onoga što se zove „vertikalna integracija“, to jest, u kojoj jedna tvrtka kontrolira različite faze proizvodnog procesa, od polja do distribucije. I što znači „koncentracija vlasti“ u supply chain/opskrbnom lancu: u ožujku 2014. Chiquita i Fyffes – dva svjetska giganta banana – najavili su fuziju, stvarajući svjetski konglomerat koji sam može kontrolirati 14% globalnog tržišta bananama, gdje 50% izvoza kontrolira on sam, zajedno s Dole i Del Monte. Prema tome, prije mnogo godina jedno je istraživanje odredilo sljedeće postotke podjele vrijednosti prodane banane na europskom tržištu: radniku koji radi na plantaži ide 1% od konačne vrijednosti banane, vlasniku 3%, izvozniku 10%, prijevozniku 15%, porezi i razne licence uzmu 23% vrijednosti, uvozniku ide 8%, a trgovini gdje se banana prodaje 40%.

Samo je djelomično različita situacija većini iznimno dragog proizvoda - kakaa, bitnog za proizvodnju čokolade i drugih proizvoda, budući da smo otkrili da se (za razliku od banana, gdje obiluju velike i vrlo velike plantaže) 90% svjetske proizvodnje realizira putem 5,5 milijuna malih obiteljskih poduzeća, prosječne veličine između 2 i 5 hektara, gdje radi oko 14 milijuna poljoprivrednih radnika. Većina tih ljudi – osobito na području najveće proizvodnje Zapadnoj Africi – živi ispod granice siromaštva. Možda je tome razlog što s druge strane proizvodnog lanca kakaa određenim industrijskim subjektima – Archer Daniels Midlands (ADM), Cargill (ADM), Barry Callebaut (Švicarska), Nestlé (Švicarska) – kroz proizvodnju i strojeve prođe 85% zrna kakaa proizvedenih u svijetu, dok s obzirom na prodaju deset prvih tvrtki u svijetu dijeli otprilike 43% globalnog tržišta? Očito je da ove velike organizacije imaju određeni utjecaj u određivanju međunarodne vrijednosti kakaa, a time i konačne cijene prodaje javnosti.

Od toga samo u prosjeku 3% i 6% od vrijednosti ide izvornom proizvođaču, koji, istina, njeguje vrijedan proizvod, ali ima malo kupaca gdje ga prodati, a oni imaju veliku moć pri određivanju nabavne cijene.

Mijenjamo okus: kada budemo pili sljedeću kavu, možda bismo mogli na trenutak razmisliti o dvije stvari: da je tamna tekućina u našoj šalici drugi najprodavaniji proizvod u svijetu (nakon nafte), s tržištem od oko 15 milijardi dolara; i da smo u tom trenutku na kraju lanca kojim također dominira (ali to nas više ne čudi) nekoliko velikih transnacionalnih tvrtki (Nestlé, KJS-Philip Morris, Sara Lee, Procter & Gamble i Tchibo). One zajedno kontroliraju više od polovice svjetskog tržišta, te odlučuju o cijenama. Osim toga, neki veliki distributeri kave kao Sara Lee i Nestlé imaju vlastite tvrtke za uvoz i kontroliraju cijeli lanac kave, od berbe do potrošača, pružajući još jedan odličan primjer „vertikalne integracije na tržištu“.

Koncentracija na dijelovima tržišta dogodila se također između „pržioca kave“ – ključan korak kako bi se sirova kava mogla prodavati - dopuštajući im da se smanji korištenje zaliha, usvajanjem logike „*just in time*“, neizravno je pogodovala glavnim međunarodnim operaterima na štetu malih lokalnih tvrtki. Trenutno prve dvije tvrtke za prženje kave kontroliraju 57% svjetskog tržišta pržene i instant kave, prvih pet 87% tržišta, a samo Nestlé 50% tržišta instant kave. Znači ne može čuditi da ova visoka koncentracija i visoka tržišna snaga doprinose smanjenju udjela zarade proizvođača, koji dobiju između 4% i 1% od konačne potrošačke cijene kave.

Što ako bismo razgovarali o proizvodu, koji je uz rižu, glavni prehrambeni proizvod svjetske populacije, tj. pšenici i žitaricama? Ista priča: četiri glavne globalne tvrtke trguju žitaricama – Archer Daniels Midland (ADM), Bunge, Cargill i Louis Dreyfus, kolektivno poznate kao „ABCD“ – ne samo da upravljaju 90% svjetske trgovine žitaricama, već su prisutne i u nizu bitnih proizvoda za proizvodnju i prodaju takvih proizvoda, koji djeluju duž cijelog prehrambeno-proizvodnog lanca, pružajući kemijske informacije i pesticide, financiranja, transportere, silose i skladišta, a najviše fizičku infrastrukturu uključenu u proizvodnju hrane i marketing. „*Dakle – kako piše Oxfam u svom istraživanju 2012. godine - oni i dalje imaju veliki utjecaj na globalne prehrambene sustave, na život i modele potrošnje poljoprivrednika i potrošača diljem svijeta.*“

4.10. EKONOMSKA I DRUŠTVENA ODRŽIVOST PREHRANE

Mogli bismo ići dalje, ali mislimo da su prijašnji primjeri dobro prikazali možda najskriveniji aspekt – i možda najvažniji, uz utjecaj na okoliš – održivosti prehrane: gospodarski i društveni. Prema Izvješću o svjetskom razvoju 2008. Svjetske banke, većina pothranjenih ljudi u svijetu živi u ruralnim područjima, a njihovo uzdržavanje ovisi izravno ili neizravno o poljoprivredi. Među njima, 50% ljudi su mali vlasnici, koji obrađuju dva hektara poljoprivrednog zemljišta ili manje, 20% su radnici bez zemlje, 10% stočari, ribari, stanovnici i korisnici šuma, a preostalih 20% su siromašni stanovnici gradova. Do 80% svjetske kronično gladne populacije su seljaci. Na forumu FAO-a gdje su se u listopadu 2009. okupili vodeći svjetski stručnjaci na temu Kako nahraniti svijet u 2050. godini, priznato je da će na ruralnim područjima i dalje živjeti većina svjetskih gladnih i pothranjenih. Povezujući ove podatke s težinom koju je stekao opisani trenutni poljoprivredno-industrijski sustav, trebalo bi biti jasno zašto nije moguće govoriti o „sigurnosti“ ili „suverenosti“ prehrane bez da se ozbiljno razmotri utjecaj prehrambenog svjetskog sustava onakvog kakav je danas.

Nećemo u budućnosti smanjiti glad baveći se samo proizvodnjom hrane i njezinom dopremom gladnima (očito prioritetna aktivnost) na taj način povećavajući ukupnu održivost sustava prehrane u doba globalizacije. Obraćanje pozornosti na učinke prehrambenog lanca na ljudsko zdravlje i okoliš (još uvijek podcijenjene strateške aspekte za budućnost naroda i čovječanstva) neće iscrpiti aspekte o „održivosti“ hrane koju jedemo svaki dan. Morat ćemo možda, prema preporuci Slow Fooda, napraviti još jedan značajan korak: od „održivosti prehrane“ do „održivosti prehrambenih sustava.“

U svakom slučaju, nadamo se da smo jasno objasnili kako su poljoprivreda i prehrana od temeljne važnosti za naše živote i okoliš u kojemu se odvija, ali i rad kako bi hrana bila održiva – a to je možda najvažnija stvar – je važan način kako bi se došlo do općenito održivoga gospodarstva, a možda čak i učinkovitije, privlačnije, obuhvatnije demokracije. Što nas vraća na naslov naše knjige: Održivost prehrane ima mnoge poveznice s „pravom na mir“ i „ukupnom održivosti planeta“.

4.11. NAŠ IZBOR JE BITAN

U tom smislu, kako bi se izbjegao osjećaj vrtoglavice i blokade pred složenosti teme i izazova, i kako ne bismo došli do zaključka da ne postoji izlaz osim da se nastavi s konzumiranjem sendviča i večera bez previše razmišljanja, važno je prisjetiti se što mnogi pojedinci i organizacije konstantno tvrde (od Slow Fooda, Fair Tradea, potrošačkih udruga do udruga poljoprivrednika i proizvođača): izbori potrošača imaju značajan utjecaj na cijeli poljoprivredni sustav i prehranu. Potrošači imaju veliku moć: kroz povećanu svijest o vrijednosti vlastitih izbora, oni imaju sposobnost preusmjeriti tržište i proizvodnju.

Naši izbori potrošnje su važan i svakodnevnik društveni i politički čin, jer kad biramo hranu, možemo ići dalje od pasivne uloge, aktivno istražujući proizvođače onoga što jedemo i proceduru proizvodnje. Na taj način od „pasivne strane“ procesa proizvodnje (jer bez obzira na to što mislimo ili ne mislimo, mi smo njezin sastavni dio) do „aktivne strane“, svjesni da svojim izborom hrane, izražavamo svoj identitet, vrijednosti i želju bivanja u svijetu.

Moguće je ne trpiti pasivno hranu koju jedemo; što je važnije od toga?! Obrazovanje je ključni resurs za izgradnju bolje održivosti prehrane, u svijetu u kojem bi gospodarstvo i proizvodnja bili u službi čovjeka i prirode, a ne obrnuto. Zatim zamolite školu ili grupu prijatelja da istraže koncept i implikacije održivosti prehrane: otkrit ćete da će se iz bilo koje točke pojaviti glavni problemi i pitanja našeg vremena, uz razjašnjenje povezanosti velikih globalnih problema i našeg svakodnevnog života. Otkrit ćete, barem dijelom, da *se može birati*. Uostalom, ali možda smo zaboravili, hrana je glavna veza između nas i naše Zemlje, i ne možemo bez nje.

Više o temi

Raznolikost i složenost teme eventualnu bibliografiju čini ili previše opširnom ili previše općenitom. Draže nam je naznačiti najmjerodavnije stranice (mnoge na engleskom jeziku) gdje možete pronaći pregled teme, dokumentacije i dodatnih tekstova, linkove na druge stranice/dokumente/bibliografije.

- ▶ www.fao.org: stranica Ujedinjenih naroda za poljoprivredu i prehranu
- ▶ www.fao.org/fileadmin/user_upload/esag/docs/Interim_report_AT2050web.pdf
- ▶ www.fao.org/fileadmin/templates/wsfs/docs/EM_report/EM_report.pdf
- ▶ www.ifpri.org/ghi/2012/sustainable-food-security-under-land-water-energy-stresses: sito del International Food Policy Research Institute
- ▶ www.slowfood.it
- ▶ www.oxfam.org: nevladina organizacija, djeluje u cijelom svijetu, vrlo je aktivna po pitanjima održivosti, siromaštva, gladi
- ▶ www.oxfam.org.uk/resources/policy/trade/missing-middle-agricultural-finance.html
- ▶ www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/who-will-feed-the-world-rr-260411-en_4.pdf
- ▶ http://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/rr-cereal-secrets-grain-traders-agriculture-30082012-en_4.pdf
- ▶ www.agra-alliance.org: stranica dell'Alliance for Green Revolution in Africa
- ▶ www.cisaonline.org: stranica Talijanskog odbora suverenosti prehrane
- ▶ www.viacampesina.org
- ▶ www.roppa.info: stranica „Mreža poljoprivrednika i proizvođača u zapadnoj Africi ”

Prilog

Obrazovni prijedlozi

Federica Cicala, Oxfam Italia

Dodaci spomenuti u sljedećim Obrazovnim putevima mogu se pronaći na:

http://edu.oxfam.it/it/edu_res_view/2216/2217.

- ▶ OBRAZOVNI PUT BR. 1.
Okoliš, Razvoj, Mir. Što ih povezuje?

KORISNICI

Učenicima, nastavnicima i grupama mladih ljudi u dobi od navršenih 12 godina.

CILJEVI

Usredotočiti se na osjetljiv odnos između problema okoliša/neodrživog razvoja i mira; Podjela istih mišljenja i stajališta s obzirom na gore navedene teme.

AKTIVNOSTI

Nakon početnog brainstorminga tijekom susreta, učenici će na A5 listu papira pisati svoje ideje o važnim pitanjima zaštite okoliša koji se odnose na naš planet. Ideje će se moći podijeliti na globalna, nacionalna i regionalna pitanja te prema drugim kriterijima, primjerice: pitanja koja izravno utječu na ljude, na biološku raznolikost ili na mora itd. Ne mora se čak nužno ni raditi o problemima (negativnim efektima).

Nakon što napišu vlastite ideje učenici će biti raspoređeni u krug i pokazati ostalima ono što su sastavili. Unutar kruga će biti postavljena stolica sa natpisom MIR. Od nje kreće špaga i prema povezanosti ideja učenika ista će stvoriti mrežu prema različitim tematskim područjima koja su proizašla iz grupe. Na taj će se način postupno formirati mreža, a učenici će moći vidjeti kako su svi njihovi koncepti/ideje međusobno povezani.

TEME ZA RASPRAVU

Učenicima bi postupno trebali shvatiti da, kako bi se postigao mir, potrebno je da se svi navedeni pojmovi zaštite.

► OBRAZOVNI PUT BR. 2.

Uzroci i posljedice

KORISNICI

Učenci, nastavnici i grupe mladih ljudi u dobi od 12.

CILJEVI

Bolje razumijevanje razloga aktualnih globalnih i lokalnih problema (u njihovom povijesnom/geografskom/ekonomskom kontekstu itd.). Zašto je svijet takav kao što je danas? Zašto su neke zemlje siromašnije od drugih, zašto nema mira?

AKTIVNOSTI

Svakom paru učenika dodijelit će se kartica koju će trebati sljubiti s karticom drugog para, vidi Prilog 2. Postoje dvije vrste karata: jedna će biti kartica „države“ koja sadrži ažurirane podatke o indeksu ljudskog razvoja određene zemlje te kartica „povijesti države“, gdje je navedena suvremena politička, ekonomska i društvena povijest zemlje. Svaka će se kartica odnositi na određenu zemlju s popisom glavnih obilježja zemlje, na primjer stanovništvo, stopa pismenosti, itd. Na ostalim karticama, „opis zemlje“ nalazit će se opis glavnih povijesnih/zemljopisnih/političkih procesa što su utjecali na razvoj te zemlje dovodeći ju do današnje situacije. Na drugoj se kartici neće nalaziti naziv zemlje o kojoj je riječ već će učenici morati naći karticu odgovarajuću njihovoj. Tada će svaki par na glas pročitati prvo karticu „države“, a zatim pripadajućeg „opisa“.

TEME ZA RASPRAVU

Kada svi budu pročitali svoje kartice, učitelj/nastavnik započeti će produbljivanje stvarnosti obrađenih zemalja, dokazujući da sadašnje situacije ovise o mnogim različitim povijesnim/geografskim/ ekonomskim čimbenicima. Ovi faktori su često, u stvari, uzrok povećanog siromaštva i nemira u nekim zemljama.

Za produbljenje teme moguće je pronaći sljedeće izvore: hdr.undp.org/en/2013-report i www.visionofhumanity.org/#/page/indexes/global-peace-index

- ▶ OBRAZOVNI PUT BR. 3.
Koliko su se kroz povijest definirali mir i održivost?

KORISNICI

Aktivnosti za više razrede druge razine

CILJEVI

- ▶ Stvaranje veze između različitih predmeta, kao što su povijest, zemljopis, pravo, antropologija.
- ▶ Razvoj svijesti kod učenika o učincima koje povijesni procesi imaju na današnji svijet.
- ▶ Korištenje oblika tjelesnog izražavanja kako bi se izrazile ideje i situacije.

AKTIVNOSTI

Razred se dijeli u manje skupine i svaka skupina dobiva papirić s važnim zakonom ili određenim povijesnim trenutkom, vidi Prilog 4. Morati će pročitati papirić, raspravljati o sadržaju, a zatim zajedno odabrati način kako su ljudi živjeli/žive u skladu s tim zakonom. Opis se može postići stvaranjem slike putem tijela, kao što to kazalište slika, interpretirajući pjesmu ili crtajući nešto što predstavlja temu. Da bi se olakšao rad učenika, nastavnik/odgajatelj će tada povući crtu vremena na podu ili na ploči, gdje će naznačiti naslove povijesnih trenutaka nepravilnim redoslijedom. Ostatak razreda će morati pogoditi što svaka skupina predstavlja, ne zaboravljajući vezu između mira i održivosti kultura, između okoliša i zemalja kroz povijest. Ukoliko učenici ne uspiju naći točan odgovor, skupina koja iznosi prezentaciju, objašnjava svoj povijesni kontekst.

TEME ZA RASPRAVU

Eventualna pitanja koja učitelj/odgajatelj može koristiti za *debriefing*:

- ▶ Jesu li prema vašem mišljenju prezentacije bile realistične?
- ▶ Kako su povijesni zakoni povezani s današnjom stvarnošću?
- ▶ Kako kolonijalizam utječe na odnose moći, mira i održivosti u državama?
- ▶ Kako su povezane zemlje u razvoju s klimatskim promjenama i migracijom?

► OBRAZOVNI PUT BR. 4.

Što je globalizacija?

KORISNICI

Učenici, nastavnici i grupe mladih ljudi u dobi od 12.

CILJEVI

Svrha aktivnosti je pokrenuti raspravu o značenju i posljedicama globalizacije na svjetskoj i lokalnoj razini.

AKTIVNOSTI

Od učenika se traži da na post-it ili komad papira napišu pet pridjeva koji prema njihovom osobnom mišljenju opisuju globalizaciju. Svaka grupa se sastoji od pet učenika. Unutar grupe dijele što su napisali i raspravljaju o razlozima odabira te dolaze do zajedničke definicije globalizacije. Predstavnik svake grupe tada javno predstavlja definiciju, dok profesor bilježi na ploči glavne značajke koje proizlaze iz različitih prikaza.

TEME ZA RASPRAVU

Debriefing na plenarnom izlaganju:

- Kakav je bio proces koji je doveo do zajedničkih karakteristika kako bi se zatim došlo do zajedničke definicije?
- Koja je veza između globalizacije i onoga što se događa u našem svakodnevnom životu na lokalnoj razini?
- Kako globalizacija utječe na mir i održivost u zemljama svijeta?
- Koja je naša uloga kao potrošača u globaliziranom svijetu?

Definicija iz Wikipedije: Od sredine 80-ih pojam globalizacija je sve češće u upotrebi, a pogotovo od sredine devedesetih. Godine 2000. Međunarodni monetarni fond (MMF) je identificirao četiri glavna aspekta globalizacije: trgovina i trgovačke transakcije, kretanje kapitala i investicija, migracija i kretanja stanovništva, te širenje znanja. Osim toga, neki okolišni izazovi kao što su klimatske promjene, prekogranično onečišćenje vode i zraka i pretjerani izlov ribe u oceanima, povezani su s globalizacijom. Na procese koji vode do globalizacije utječu poslovanje i organizacija rada, ekonomska politika, društveno-kulturni resursi i prirodni okoliš (<http://en.wikipedia.org/wiki/Globalisation>)

- ▶ OBRAZOVNI PUT BR. 5.
Osobni akcijski plan

KORISNICI

Učenci, nastavnici i grupe mladih ljudi u dobi od 12.

CILJEVI

Istražiti moguće navike i ojačati odgovornost učenika glede akcija aktivnog građanstva koje mogu poduzeti u vezi hrane i održivosti.

AKTIVNOSTI

Svakom učeniku se dodijeli osobni akcijski plan, vidi Prilog 7., koji potiče učenika na razmišljanje o tome što može učiniti (svakodnevno) kako bi mu život bio održiviji, s posebnim osvrtom na hranu. Kako bi učenicima pomogao u toj aktivnosti, učitelj/nastavnik može govoriti/realizirati brainstorming o raznim alternativama i idejama potrošnje, ispitujući Oxfam-ovu metodu COLTIVA

www.oxfamitalia.org/wp-content/uploads/2012/08/ComeDiventareConsumAttori.pdf

Učenci će tada ispuniti svoj akcijski plan (plan djelovanja), ovisno o svom osjećaju i predanosti hrani i održivom življenju.

Učitelji/nastavnici daju učenicima 10 minuta za razmišljanje o svojim idejama i da napišu svoje konkretne prijedloge. Kad učenici napišu preuzete obaveze, razmišljati će o obavezama drugih učenika, obitelji, zajednice i vlastite države.

Teme za raspravu

Što možete učiniti u školi, kod kuće, u svojoj zajednici, na webu, kako bi se podigla svijest o pravu na mir za održivi planet? (primjerice: pokrenuti kampanju, osmisliti RAP rimu, poticati aktivnosti kritičnog/odgovornog konzumerizma, podržavati odgovorni turizam, volontirati i sl).

	Što mogu napraviti sutra kako bih bar malo utjecao na promjenu?	Sljedeći mjesec?	U narednih 6 mjeseci?	U godinu dana?
JA				
MOJA OBITELJ				
MOJ RAZRED				
MOJA ZAJEDNICA				
MOJA DRŽAVA				

Projekti i inicijative

Oxfam Italia

Deset velikih sestara i kampanja „Scopri il Marchio“ (Otkrij brend)

PARTNERI

Kompletna je kampanja pod brendom Oxfam. Propagandna kampanja, globalnog dosega.

CILJEVI

Unaprijediti socijalnu i ekološku održivost poljoprivrednih nabavnih lanaca velikih tvrtki prehrambene industrije (od veljače 2013., u tijeku)

OPIS

Nijedno poduzeće nije toliko veliko da bi moglo ignorirati glas vlastitih potrošača. Upravo je u tom duhu kampanja *Scopri il Marchio* usmjerila pažnju na odgovornosti 10 najvećih multinacionalnih korporacija prehrambenog sektora (Coca-Cola, Pepsi, Nestlé, Danone, General Mills, Kellogg, Mars, Mondelez, ABF) koje predstavljaju otprilike 10 % svjetskog gospodarstva. Tražilo se od potrošača diljem svijeta da dignu svoj glas za pozitivnu promjenu u poljoprivrednim opskrbnim lancima divova prehrambene industrije.

Koja se hrana uzgaja, način uzgoja te njezina distribucija utječu na svaku osobu ova- ga planeta. Potrošači, i sve veći broj dioničara, pokazali su velik interes za održivim upravljanjem proizvodnim modelima. Zamisao je, dakle, osvijestiti potrošače o nji- hovoj ulozi te ih potaknuti da zahtijevaju odgovorno ponašanje prehrambenih tvrtki kako bi se osigurala društvena i ekološka održivost proizvodnih lanaca. Ako potrošači budu informirani i osviješteni, poduzeća će na teži način izbjeći vlastite odgovornosti.

Što to znači da je ekološko i društveno djelovanje održivo? Usredotočenjem na proizvodni lanac hrane, Oxfam je identificirao određena ključna tematska područja.

- ▶ **ODGOVORNO UPRAVLJANJE ZEMLJIŠTEM I VODAMA:**
u zadnjih par godina, zemljište veličine Italije bilo je predmetom kupoprodaje stranih ulagača, osobito u siromašnim državama. Poljoprivredno zemljište u vlasništvu stranih ulagača veće je za 200 %. Gomilanje zemljišta uz relativne konflikte radi pristupa zemlji proteklih je godina uznemiravajuća pojava u velikom porastu. Štoviše, do 2025. godine, dvije trećine populacije imat će limitiran pristup vodi. Odgovorno i održivo upravljanje zemljišta i vodnih resursa je ključno pitanje za buduću održivost.
- ▶ **BORBA PROTIV KLIMATSKIH PROMJENA:**
do 29 % ispuštanja plinova na globalnoj razini ovisi o prehrambenoj industriji. Malo je učinjeno glede procjene i prevencije navedenih ispuštanja kako bi se malim proizvođačima sve izloženijim utjecajima klimatskih promjena pružila pomoć.
- ▶ **PAŽNJA PREMA SPOLU:**
žene čine 43 % radne snage u poljoprivredi, no često su izložene diskriminaciji (isključene su iz vlasništva zemljišta, slabo plaćene, degradirane na hijerarhijskoj ljestvici)
- ▶ **POŠTOVANJE PRAVA POLJOPRIVREDNIKA I RADNIKA:**
za milijune ljudi rad u poljoprivredi povezan je sa siromaštvom, radom maloljetnika, rizičnim uvjetima i konstantnim nesigurnostima o sezonskom radu. No, poduzeća moraju osigurati prikladne uvjete plaćanja i zaštitu ljudskih prava u cijelom proizvodnom lancu, promovirajući modele malih poljoprivreda koje primjenjuju ekološki održive prakse i sudjeluju u lokalnom razvoju teritorija.
- ▶ **TRANSPARENTNOST DRUŠTVENIH PODATAKA:**
efikasni nadzor od strane potrošača zahtijeva maksimalnu transparentnost poduzeća pri objavljivanju informacija o vlastitom opskrbnom lancu, kao na primjer podrijetlo proizvoda i popis dobavljača, ili objaviti putem kojeg nadzornog sistema društvo kontrolira taj isti opskrbeni lanac.

Kampanja Scopri il Marchio želi, znači, potaknuti privatni sektor putem direktnog djelovanja potrošača na usvajanje obuhvatnog modela proizvodnje u svim tematsko-političkim područjima koja su u mogućnosti pozitivno usmjeriti prehrambeni sustav prema stabilnosti i održivosti, obraćajući pažnju na ljudska prava te pravedno korištenje prirodnih resursa. Niti jedna od ovih tvrtki još uvijek ne čini dovoljno. No dvogodišnji aktivizam s preko sedamsto tisuća aktivnih potrošača pokazuje osjetljivost poduzeća kada su u pitanju ovakve kampanje. Ostvareni su i prvi rezultati, konstantno su praćeni na online platformi kojoj svaki potrošač može pristupiti.

Link:

www.behindthebrands.org/it-it

www.oxfamitalia.org/coltiva/coltiva

Regija Donje Normandije

U nastavku slijede regionalne inicijative poduzete u Donjoj Normandiji te primjer ostvarene inicijative na nacionalnoj razini (Ministarstvo održivog razvoja).

INICIJATIVE REGIJE DONJE NORMANDIJE

Predvidjeti budućnost i ostvariti održivi razvoj u perspektivi kojoj teži većina, zahtijeva projekte i akcije namijenjene da potaknu sudjelovanje građana. Na taj način projekti i akcije usmjerene prema informiranju, senzibilizaciji, edukaciji i sudjelovanju povećavaju se na više razina i na cijelom teritoriju, izazvane inicijativama lokalnih zajednica, udruga, građana, državnih odjela i svih javnih institucija.

Regija Donje Normandije želi biti dio ove perspektive, podupirući organizacije edukacije i obrazovanja, te udruga voljnih prenijeti znanje o održivom razvoju.

Nadalje, Donja Normandija svake godine u sklopu regionalnog Programa 21 organizira „regionalne susrete održivosti“. Ovi su „susreti“ prilika za raspravu i razmjenjivanje pojedinačnih konkretnih praksi održivog razvoja za više od 500 dionika. Lokalne zajednice, konzularna tijela, poduzeća, udruge, srednje škole, centar za usavršavanje i obrazovna tijela..., mogu raspravljati s nacionalnim i međunarodnim stručnjacima održivog razvoja.

Cilj ovog susreta je senzibilizirati građane regije, a pogotovo mlade, o održivom razvoju i ekograđanskim praksama. Susreti omogućuju studentima srednjih škola, pripravnicima i stažistima regionalnog stručnog osposobljavanja prisustvovanje i raspravljanje putem videokonferencija s ličnostima koje djeluju u oblasti održivog razvoja.

Više informacija na

www.region-basse-normandie.fr/les-assises-regionales-du-developpement-durable

MEĐUNARODNI PROJEKT PODRŽALO MINISTARSTVO ODRŽIVOG RAZVOJA:
„VINZ I LOU SU NA OPREZU”

Svi mi, više puta dnevno, imamo mogućnost donošenja boljih odluka za planet. Svatko može doprinijeti održivom društvu i drukčijim načinom zajedničkog života. Kako bi što veći broj ljudi usmjerilo na put održivosti, Ministarstvo održivog razvoja predlaže akcije, događanja te informativne i edukacijske programe o okolišu i održivom razvoju, namijenjene svakoj publici.

U takvom je okruženju Ministarstvo odlučilo osnovati partnerstvo o programu „Vinz i Lou su na oprezu“ namijenjenom posebice djeci, budućim građanima i odgovornim dionicima sutrašnjice. Namjena ovog projekta je mlade kroz zabavu uputiti u njihovu bitnu ulogu dajući im ključ dobrog djelovanja u svakodnevici prema obitelji i prijateljima.

Pustolovine Vinza i Loua vode djecu u otkrivanje održivijeg svijeta i navode ih na razmišljanje o njihovim potrošačkim navikama, praksama vrtlarstva, prijevoznim sredstvima, njihovom korištenju vode i načinu recikliranja. Možda će si pitanja koja si postavljaju djeca, postaviti i odrasli...

Više informacija na

www.developpement-durable.gouv.fr/Vinz-et-Lou,22254.html

www.vinzelou.net/vinz-et-lou-veillent-au-grain/presentation

Pedagoška kartica

http://www.vinzelou.net/environnement/minisite/pdf/Fiche_veillent_01.pdf

Istarska županija

ALTERENERGY

Strateški projekt „Energetska održivost za male zajednice Jadrana ALTERENERGY“, financiran je putem IPA Programa jadranske prekogranične suradnje 2007. – 2013., a njegova ukupna vrijednost iznosi 11.999.600,00 €. Projektom se želi promicati energetska održivost, s naglaskom na male zajednice Jadrana, kroz integrirano i održivo upravljanje energetske resursima i proizvodnju obnovljive energije.

Cilj projekta je ohrabriti i podržati korištenje dobrih metoda i praksi te unaprijediti vještine energetske planiranja u lokalnim sredinama. Projektom se pruža podrška građanima i lokalnim poduzećima za razvijanje vještina i znanja u energetske sektoru, jačanju institucionalnih i administrativnih kapaciteta povezanih s programiranjem i upravljanjem europskim i nacionalnim fondovima te podrška kreiranju organizacijskih struktura koje bi osigurale učinkovite sisteme upravljanja i sudjelovanje dionika povezanih s energetske održivošću.

Projektom se nastoji informirati sve dionike proučavajući moderne tehnike i tehnologije u svim zemljama partnerima i šire, te se otkrivaju specifični problemi i ograničenja u ciljnim područjima. Upravo zato je razvoj zajedničke baze znanja o najučinkovitijim tehnologijama energetske učinkovitosti i obnovljivih izvora energije jedan od prioriteta koji će dovesti do razvoja zajedničkih modela potpore lokalnim zajednicama u njihovim aktivnostima energetske planiranja i upravljanja.

Partneri na projektu su Istarska županija, Primorsko-goranska županija, Dubrovačko-neretvanska županija, Splitsko-dalmatinska županija, talijanske regije Puglia, Abruzzo, Emilia Romagna, Friuli Venezia Giulia, Marche, Molise, Veneto Agricoltura, regija Epyrus i CRES Grčka, Ministarstvo gospodarstva, trgovine i energetike iz Albanije, Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa iz Bosne i Hercegovine, Agencija za energetske efikasnost republike Srbije (SEEA), Općina Kotor u Crnoj Gori te Ministarstvo za gospodarstvo i Goriška lokalna energetska agencija (GOLEA) iz Slovenije.

APRO

Projekt „Prekogranična inicijativa za zaštitu i revitalizaciju biološke raznolikosti okoliša korištenjem autohtonih pasmina APRO“ financiran je putem Operativnog programa IPA Slovenija – Hrvatska 2007.-2013., a njegova vrijednost iznosi 948.720,46€. Projekt teži razvoju zajedničkog prekograničnog pristupa u zaštiti istarskih autohtonih pasmina stvaranjem potrebnih preduvjeta za povratak i opstanak u povijesnom i klimatskom području uzgoja te zajedničko definiranje programa revitalizacije tradicijskog uzgoja izvornih pasmina koje se hrane ispašom i sijenom dobivenim košnjom travnjaka.

Opći i specifični ciljevi projekta u potpunosti su u skladu sa ciljevima zaštite okoliša i očuvanja prirodnih bogatstva te vrijedne biološke raznolikosti za buduće generacije. Postizanje ciljeva osnovano je na zajedničkom integriranom pristupu i stvaranju daljnjih uvjeta i metodologija rada u zaštiti i vrednovanju jedinstvenih prirodnih bogatstava projektnog područja odnosno održivog upravljanja pašnjacima i autohtonim pasminama. Time se želi podignuti svijest stanovništva i javnosti ruralnog prekograničnog područja o bitnosti biološke raznolikosti te ukazati na posljedice gubitaka autohtonih pasmina u našim svakodnevnim životima. Želja je pridonijeti uspostavljanju ravnoteže u ekosustavu povratom ekstenzivnog – pašno-košnog uzgoja prvenstveno izvornih pasmina (istarsko govedo, koza, ovca i magarac). Projekt postavlja temelje za daljnju zaštitu bioraznolikosti u skladu sa nacionalnim i EU politikama. Jedan od zaključnih rezultata projekta biti će Strategija o zajedničkom pristupu u zaštiti autohtonih pasmina koja će definirati u kojem pravcu bi se trebali ciljevi dalje postizati.

Partneri na projektu su Agencija za ruralni razvoj Istre – AZZRI, Istarska županija, Kmetijsko gozdarska zbornica Slovenije, Kmetijsko gozdarski zavod Nova Gorica, Veterinarski fakultet Sveučilišta u Ljubljani

Partneri

Oxfam Italia

Oxfam je jedna od važnijih međunarodnih organizacija u svijetu, specijalizirana u humanitarnoj pomoći i razvojnim projektima. Sastoji se od 17 zemalja koje surađuju s 3000 lokalnih partnera u više od 100 država kako bi pronašli trajna rješenja za siromaštvo i nepravdu.

Oxfam Italia je od 2010. članica Međunarodne konfederacije Oxfam, a nastala je iz iskustva Ucodepa, talijanske nevladine organizacije koja se 30 godina strastveno i profesionalno bavi poboljšanjem životnih uvjeta tisuća siromašnih ljudi diljem svijeta kako bi im dala moć i snagu za izgradnju vlastite budućnosti, upravljanje i usmjeravanje vlastitog života, ostvarenje vlastitih prava.

Ekonomska pravda, pristup osnovnim uslugama, državljanstvo i mogućnost upravljanja, humanitarna pomoć glavni su aduti našeg djelovanja, dosljedni s našim vrijednostima pravde, ljudskim dostojanstvom, demokracijom, solidarnošću, trudom i ozbiljnošću.

Radimo u 23 zemlje na jugu svijeta (u Africi, Latinskoj Americi, Bliskom Istoku, Aziji) i želimo poboljšati životne uvjete tisućama ljudi u svijetu koji žive u siromaštvu kako bi živjeli na dostojanstven način, dobili pravednu naknadu za svoj rad, imali isti pristup prehrani, osnovnom obrazovanju, zdravstvenoj skrbi i potrebnim lijekovima, pitkoj vodi.

Djelujemo kako bismo spriječili situacije krize i podupiremo narode koji su žrtve humanitarnih kriza, prirodnih katastrofa i konflikata.

Podupiremo i promoviramo, na nacionalnoj i međunarodnoj razini, društvo u kojem se građani, civilno društvo, poduzeća i vlada osjećaju odgovornima prema čovječanstvu i okolišu te putem međusobne suradnje sudjeluju u garantiranju održive i usklađene budućnosti za planet.

Kroz sve naše aktivnosti (lokalni razvojni projekti u sjevernom i južnom dijelu svijeta, propagandne kampanje, osvještavanje i mobilizacija, humanitarne akcije, aktivnosti za ekonomsku solidarnost) proračunom od gotovo 13 milijuna eura u 2011. godini, djelujemo kako bismo utjecali i mijenjali politiku, ideje, ponašanja u cilju jačanja kapaciteta ljudi i osjetljivih zajednica i osigurali da svatko ima jednako i učinkovito ostvarivanje vlastitih prava.

Provodimo razvojne projekte i direktno interveniramo nakon hitnih situacija u stvarnostima gdje ranjive zajednice nisu u mogućnosti samostalno djelovati kako bi izašle iz siromaštva. Putem procesa i sudjelovanje zajednica, jačamo njihovu snagu, podupiremo njihove energije kako bi mogle same ostvariti vlastita prava i izgraditi život.

Djelujemo istovremeno u Italiji i u svijetu, prema onima koji imaju moć promijeniti stvari. Putem lobiranja, propagande, osvješćivanja, promicanja online procesa i mobilizacije civilnog društva, želimo doći do promjene ekonomskih, političkih i internacionalnih pravila u odnosu na situacije siromaštva i nepravde.

Radimo u Italiji kako bismo osvijestili civilno društvo i izvršavali zadatke političkog pritiska da se hitno obrade bitne teme kao što su obrazovanje, voda, zdravlje i klima.

U Italiji i u svijetu, u sklopu svih naših aktivnosti, oduvijek smo birali partnerski rad sa stanovnicima teritorija. Uvjereni smo da je samim saslušanjem potreba lokalnih zajednica i dijeljenjem sposobnosti i kompetencija moguće poboljšati naša djelovanja i dovesti do održive promjene društva.

Zahvaljujući našoj odlučnosti u odgovornom i dosljednom djelovanju, odabiremo osnovne i održive zadatke, izbjegavajući rasipanje resursa i transparentno prikazujući postignute rezultate (Oscar (nagrada) za društveni proračun 2006., certifikacija talijanskog Instituta za donaciju, certificirani sustav za upravljanje kvalitetom). Provođenjem svojih projekata putem uvedenog Sustava za upravljanje kvalitetom, svjesni smo da jedino stvaranjem odnosa povjerenja i međusobnog poštovanja s našim partnerima možemo izgraditi bolju zajedničku budućnost.

Promjena je moguća. I tvoja uloga čini razliku u izgradnji pravednijeg svijeta.

► SJEDIŠTE

Oxfam Italia

Ulica C. Concini, 19 – 52100 Arezzo - Italia

F. +39 0575 182481 – F. +39 1824872

► DONACIJE

kreditna kartica ili PayPal na www.oxfamitalia.org

poštanski račun 14301527, naslovljen na Oxfam Italia

virtuozno plaćanje na Oxfam Italia IBAN IT03Y0501802800000000102000

Porezni broj za 5X1000: 92006700519

► VOLONTERSTVO

volontari@oxfamitalia.org / www.oxfamitalia.org

Odjel za političke i društvene znanosti (DSPS) – Sveučilište u Firenci

Sveučilište u Firenci vuče svoje korijene iz vremena Republike Firence i *Studium Generale* osnovanog 1321. godine.

Predmeti koji su se u ono vrijeme predavali bili su građansko i kanonsko pravo, književnost i medicina. Mnoge su ličnosti predavale: Giovanni Boccaccio je bio zadužen za predavanja o Božanstvenoj komediji.

Danas je jedna od najvećih organizacija za istraživanje i visoko obrazovanje u Italiji, s 1.800 predavača i istraživača, otprilike 1.600 administratora i tehničara i preko 1.600 doktoranada i stipendista.

Sveučilište u Firenci tradicionalno posvećuje posebnu pažnju razvoju odnosa suradnje sa stranim fakultetima i procesu internacionalizma. Ovaj potonji je postao strateški i dominantni aspekt života sveučilišta u istraživanju, didaktici, organizaciji studija, mobilnosti predavača, istraživača i studenata.

Odjel za političke i društvene znanosti (DSPS) povezuje profesore i istraživače s područja političkih i društvenih znanosti Sveučilišta u Firenci u znanstvenom i didaktičko-multidisciplinarnom projektu. Ovaj je projekt povijesno eksperimentiran u prvoj talijanskoj školi društvenih i političkih znanosti – Sveučilištu političkih znanosti „Cesare Alfieri“. Danas je projekt obrađen na inovativan način, obogaćen je profesorima i istraživačima koji dolaze sa svih područja Sveučilišta.

DSPS je, znači, institucija gdje se susreću disciplinarna zvanja modernih društvenih znanosti – politologija, sociologija, politička filozofija, suvremena povijest i povijest internacionalnih odnosa – usmjerene na studije međunarodnih društava i međunarodnih odnosa, društvenih i političkih suvremenih fenomena. Svi su ti faktori analizirani pojedinačno, u povijesnim korijenima i u novijim transformacijskim procesima, kroz aktivnosti komparativnog i empirijskih istraživanja.

Na čelu DSPS-a je trogodišnji studij Političkih znanosti i socijalnog rada, magistarski studij Izrade i upravljanja društvenim intervencijama, Međunarodni odnosi i europski studiji, Politička znanost i znanost procesa odlučivanja, Sociologija i društveno istraživanje, Strategije javne i političke komunikacije te doktorat povijesno-društvenih znanosti. DSPS sudjeluje u aktivnostima Škole znanstveno-političkog fakulteta „Cesare Alfieri“, Ekonomije i managementa, humanističkim i obrazovnim studijima.

► KONTAKT

Sjedište: Ulica delle Pandette, 32 – Firenca

dsps@pec.unifi.it

Fax 0552759933

Tajništvo: Ulica delle Pandette, 21 – 2. kat – Firenca

sgr-dip@dsps.unifi.it

fax 0552759931

<http://www.dsps.unifi.it/>

Međunarodni institut za ljudska prava

Cilj Međunarodnog instituta za ljudska prava i mir (zidhp) je promicanje i zaštita ljudskih prava, međunarodnog humanitarnog prava i nenasilnog rješavanja sukoba. Institut su osnovali udruživanjem prema zakonu 1901 na inicijativu gospodina Alaina Tourreta: Donja Normandija, Grad Caena, Caen Memorial, Odvjetnička komora u Caenu i Pravni fakultet istoga grada. Institut je razvio jedinstveno pravno iskustvo u području ljudskih prava uz neprocjenjivu pomoć znanstvenog odbora na čelu s Catherine-Amélie Chassin, glavne tajnice Instituta i prodekanice Pravnog fakulteta u Caenu.

Institut je fleksibilan alat koji se prilagođava potrebama civilnog društva i pitanjima sugovornika.

Kao organizacija sa sjedištem u Caenu, Institut navodi svoju privrženost Donjoj Normandiji, zemlji mira i ljudskih prava, a koristi tu svoju sliku kako bi se predstavio na međunarodnoj razini.

NJEGOVE MISIJE I DJELOVANJA

Da bi u potpunosti ispunio svoj predmet poslovanja, institut u središtu svojeg projekta ima *senzibilizaciju* o ljudskim pravima. Senzibilizacija se provodi prvenstveno u visokim školama Donje Normandije i Bretanje kroz program Gdje su ljudska prava u svemu tome?. Provodi se u bliskom kontaktu s nastavnicima, ovaj popratni program ujedinjuje senzibilizaciju, susrete i praktični rad tijekom cijele školske godine. Uz to se senzibilizira i civilno društvo kroz trening usmjeren na buduće stručnjake društvene tematike za rad u lokalnim udrugama.

Institut želi razvijati *aktivnosti međunarodne suradnje* u zemljama u kojima su ljudska prava tema u nastajanju. Radi toga organizira obuku za odvjetnike u Republici Makdoniji, ali i za dionike civilnog društva (nastavnike, socijalne radnike ...) na Madagaskaru.

Institut također razvija *međunarodna natjecanja govora* u regijama u kojima su ljudska prava slabija i krhka. Kao u slučaju Međunarodnog natjecanja u govoru u Palestini ili međunarodnom natjecanju u Mauritaniji. Kako bi se što više ljudi priključilo ovoj vrsti događaja, Institut je organizirao natjecanje govora za učenike srednjih škola na Madagaskaru.

Regija Donje Normandije

Donja Normandija je jedna od 22 regije francuskog teritorija, a nastala je 1956. godine. Sastoji se od departmana Calvados, Manche i Orne.

Neki brojevi vezani za regiju Donje Normandije

- ▶ Površina: 17.589 km² i 470 km obale
- ▶ Stanovništvo: 1.482.000 stanovnika
- ▶ Glavni grad regije: Caen

Kao samostalna administrativna regija, Donja Normandija ima ovlasti koje joj je dodijelila država i to:

- ▶ prostorno planiranje
- ▶ ekonomski razvoj
- ▶ obrazovanje i profesionalno osposobljavanje
- ▶ kultura
- ▶ zdravlje

U 2005. godini, Regija je odlučila razviti politiku „Prava čovjeka“ čemu se pridružuje i Regionalna uprava za međunarodne odnose i europske poslove. Cilj ove politike je Donju Normandiju pretvoriti u referentni teritorij i resurs na nacionalnoj i međunarodnoj razini, u području ljudskih prava, rješavanja sukoba i obrazovanje usmjereno sjećanju.

Ovaj cilj se temelji na dvije glavne smjernice:

- ▶ uključivanje osi ljudskih prava u sve decentralizirane suradnje Donje Normandije
- ▶ obrazovanje i senzibilizacija o ljudskim pravima u regiji, posebno usmjerena na mlade ljude i zadužene za obrazovanje.

Radi toga je Regija podržala stvaranje Međunarodnog instituta za ljudska prava i mir u 2008. godini čije djelovanje nadopunjava ono muzeja Memorial u Caenu (Memorial za mir) usmjereno ka edukaciji vezanoj za sjećanja.

Istovremeno, Regionalno vijeće Donje Normandije podupire i ostale lokalne sudionike koji djeluju u korist ljudskih prava: udruge u radu s tražiteljima azila i migrantima, školske projekte o ljudskim pravima i dužnosti održavanja sjećanja kao i ostale kulturne projekte koji se temelje na tim temama.

Godine 2012. regija Donja Normandija je za svoje napore u korist „ljudskih prava, rješavanja sukoba i edukaciji vezanoj za sjećanja“ dobila oznaku izvrsnosti Ministarstva vanjskih poslova.

Istarska županija

Istarska županija obuhvaća većinu područja Istre, najvećeg poluotoka na Jadranu. Istarska je županija utvrđena Zakonom o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj, kao jedna od 20 hrvatskih županija.

Konstituirajuća sjednica Županijske skupštine Istarske županije održana je 16. travnja 1993. godine u Pazinu.

Administrativno je podijeljena na 41 teritorijalnu jedinicu lokalne samouprave odnosno na 10 gradova i 31 općinu.

Ukupan broj stanovnika u Istri je 208.055 što čini 4,85 % stanovništva Republike Hrvatske. Gustoća naseljenosti je 73 stanovnika/km² dok je prosječna starost 43 godine. U Istri žive uglavnom Hrvati i čine 75 % stanovništva, dok manjine čine 25 % stanovništva, od kojih 7 % Talijana, 3,5 % Srba, 2,9 % Bosanaca itd. Istra je višetnička, višekulturna i višejezična zajednica u kojoj se priznaje i štiti slobodno izjašnjavanje građana i čuva dostojanstvo pojedinca. S obzirom na prisutnost etničke manjine talijanskog jezika, regija preuzima status dvojezične. Pripadnicima/pripadnicama talijanske nacionalne zajednice jamči se pravo na javnu uporabu njihovog jezika i pisma, pravo očuvanja nacionalnog i kulturnog identiteta, a u tu svrhu mogu osnivati kulturna i druga društva koja su autonomna, pravo na slobodno organiziranje informativne i izdavačke djelatnosti, pravo na odgoj i osnovno, srednje i sveučilišno obrazovanje na vlastitom jeziku. Smještena u najneposrednijoj blizini zapadnoeuropske civilizacije s jedne, i na rubu drugačijeg kulturnog miljea s druge strane, Istra ima zavidnu povijest, ispisanu na raskrižju putova triju velikih europskih kultura : slavenske, romanske i germanske. Kroz burnu istarsku povijest bilježimo učestale smjene raznih vlasti i uprava - od Rimskog Carstva i Bizanta preko Franačke države, Akvilejske patrijaršije, Mletačke Republike, Pazinske Knežije, Ilirskih provincija, Austrije, Italije do Jugoslavije. Unatoč brojnim povijesnim nedaćama, do našega su se vremena održala tri naroda: Hrvati, Slovenci i Talijani. Živeći tu, jedni pored drugih, nerijetko i jedni protiv drugih, zajednička ih je sudbina upućivala na međusobnu toleranciju, razvijajući tako skladan suživot. Istarsko gospodarstvo je vrlo raznoliko. Ima razvijenu prerađivačku industriju, građevinarstvo, trgovinu, morsko ribarstvo i uzgoj ribe, poljoprivredu i transport. Po broju gospodarskih subjekata i prema financijskim pokazateljima poslovanja prednjače djelatnosti: prerađivačka industrija, turizam i trgovina.

Proteklih godina je velika pažnja posvećena revitalizaciji poljoprivrede, pa je u vinogradstvu, maslinarstvu i sustavu ekološke proizvodnje hrane postignut velik napredak.

Istarska županija sudjeluje u svim europskim programima koji su dostupni za financiranje projekata u Hrvatskoj. Upravna tijela i institucije Istarske županije, odnosno subjekti iz javnog, gospodarskog i civilnog sektora Istarske županije, prema dostupnim informacijama, sudjelovala su u 210 projekata koje su financirali programi Europske unije i drugi međunarodni fondovi. Ukupna vrijednost projekata koje provode partneri iz Istarske županije je gotovo 105.000.000 eura. Dosadašnja stečena iskustva kroz europske programe i realizirane projekte od velike su važnosti i vrijednosti za financiranja dostupna Hrvatskoj kao članici EU. Većina projekata ostvarena je na području održivog razvoja, zaštite okoliša, ruralnog razvoja, poticanja malog i srednjeg poduzetništva, turizma, kulture i civilnog društva. U posljednjih nekoliko godina uspješno su prijavljeni projekti u području obrazovanja i osposobljavanja o europskim pitanjima, pravima manjina, istraživanja i razvoja, obnovljivih izvora energije, informacijskog društva.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Sveučilišna knjižnica u Puli

UDK 341.231.14:504.03>(082)

SUSRET ljudskih prava (1 ; 2015 ; Pula)

Pravo na mir za održivi planet :

1. Susret ljudskih prava : 27.1.2015. /
<knjigu uredio Lorenzo Luatti ; s
talijanskog na hrvatski jezik prevela
Lorena Oplanić Marković>. - <Pula :
Istarska županija>, 2015.

Bibliografija iza pojedinih poglavlja.

ISBN 978-953-8009-07-5

1. Luatti, Lorenzo 2. Oplanić Marković,
Lorena
